

DE POLSKE JØDER.

EN HISTORISK OVERSIGT.

AF

BENJ. BALSLEV.

SOGNEPRÆST I NØRRE ØRSLEV.

INSTYTUT
BADAŃ LITE I KICH PAN
BIBLIOTEKA
00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72
Tel. 28-68-63

I KOMMISSION HOS O. LOHSE, KØBENHAVN.
DE FORENEDE BOGTRYKKERIER, AARHUS.
1916.

DE POLSKE JØDER.

EN HISTORISK OVERSIGT.

AF

BENJ. BALSLEV.

SOGNEPRÆST I NØRRE ØRSLEV.

INSTYTUT
BADAŃ LITERACKICH PAN
BIBLIOTEKA
00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72
Tel. 26-68-83

I KOMMISSION HOS O. LOHSE, KØBENHAVN.

DE FORENEDE BOGTRYKKERIER, AARHUS.

1916.

Særtryk af Nordisk Missions-Tidsskrift
1915—1916.

Sælges til Fordel for den danske Israelsmission.

Oplag: 2000.

22.746

Indhold.

	Side
I. Polens Historie til o. 1100	1
II. Polen og de polske Jøder, 1100—o. 1650	3
1. De politiske Forhold i Polen	7
2. Jødernes retslige Stilling	8
3. Den tyske Kolonisation	16
4. Kosakkerne	20
5. Talmudismen	24
III. Jødernes Stilling under Polens Tilbagegang, o. 1650—1795.	
Jødiske Sekter	30
1. Polens Deling	30
2. Nedgangstider for Jøderne	31
3. Aandelig Stilstand	35
4. Karæerne	38
5. Kabbala	39
6. Sabbatianere og Frankister	42
7. Chasiderne	45
IV. Polens Jøder efter Polens Undergang	51
<i>A. Polske Jøder under præjsisk Herredømme.</i>	
1. Hvorledes »Vestens Jøder« blev til	51
a. Emancipationen	53
b. Assimilationen	55
c. Antisemitismen	61
d. Zionismen	63
2. Israelsmission	65
<i>B. Polske Jøder under østrigsk Herredømme.</i>	
3. Galiciske Tilstande	68
4. Vestens Aand blandt Østens Jøder. Israelsmission	75
<i>C. Polske Jøder under russisk Herredømme.</i>	
5. Selvherskerne og Jøderne	79
6. I Jødetermineriet	88
7. Russiske Jøders Religiositet. Israelsmission	94

Indhold

1848-1849. 1. Hæfte. 1848. 1. Hæfte. 1848. 1. Hæfte.

1848-1849. 2. Hæfte. 1848. 2. Hæfte. 1848. 2. Hæfte.

1848-1849. 3. Hæfte. 1848. 3. Hæfte. 1848. 3. Hæfte.

1848-1849. 4. Hæfte. 1848. 4. Hæfte. 1848. 4. Hæfte.

1848-1849. 5. Hæfte. 1848. 5. Hæfte. 1848. 5. Hæfte.

1848-1849. 6. Hæfte. 1848. 6. Hæfte. 1848. 6. Hæfte.

1848-1849. 7. Hæfte. 1848. 7. Hæfte. 1848. 7. Hæfte.

1848-1849. 8. Hæfte. 1848. 8. Hæfte. 1848. 8. Hæfte.

1848-1849. 9. Hæfte. 1848. 9. Hæfte. 1848. 9. Hæfte.

1848-1849. 10. Hæfte. 1848. 10. Hæfte. 1848. 10. Hæfte.

Trykfejl:

S. 10 Lin. 19 f. n. Modgang læs Blodgang.

S. 30 Lin. 5 f. o. Z. Lichtenstein læs J. Z. Lichtenstein.

S. 88 Lin. 16 f. n. 2 læs 6.

S. 94 Lin. 7 f. n. 3 læs 7.

I. Polens Historie til o. 1100.

I Egnene mellem Veichsel, Karpaterne og Dnjepr har de slaviske Folk deres ældste kendte Hjemstavn; herfra har de siden bredt sig i alle Retninger, men allerede i 7. Aarhundrede er deres Vandringer væsentlig tilendebragt. Nordvest for de ældste Bopladser træffer vi da Polakkerne, der har slaaet sig ned mellem Veichsel og Varte, ikke som en sluttet Nation eller Stat, men som en løst sammenhængende Række Familjer, der hver har sin Landsbys Jord i Fællesskab og i Fællesskab afgør Sager af fælles Interesse.

Gamle polske Sagn fortæller, at en Gang var der Kongeløse i Landet, og de store kunde ikke enes om Valget af en ny Hersker. Man vedtog da, at den, der ved næste Daggry først kom ind i Staden, skulde hyldes som Konge. Vagter udstilles, og saa viser det sig, at den første, der gaar over Stadsgravens Bro, er en Jøde ved Navn Abraham. Vagten hilser ham med Jubel, han føres ind i Byen og udraabes til Konge. Dog vil han ikke modtage Kronen, men udbeder sig en Dags Betænkningstid for at bede sin Gud om Raad, og paa det strengeste forbyder han alle og enhver at forstyrre hans Andagt. Saa gik der en Dag og to Dage, og Abraham kom ikke ud til det ventende Folk.

Hovedkilder: Graetz: *Geschichte der Juden*. Bind VI—XI. Lp. 1870. F. Heman: *Gesch. des jüdischen Volkes seit der Zerstörung Jerusalems*. Calw u. Stuttg. 1908. — For den ældre Tids Vedk.: Herrmann Sternberg: *Versuch einer Gesch. der Juden in Polen*. I. Wien 1860.

Tredjedagens Morgen brast Taalmodigheden, og Bonden Piast sagde da til sine Landsmænd: „Dette kan ikke vedblive; Landet kan ikke være uden Hoved; vil Abraham ikke ud med det gode, henter jeg ham med det onde“, og med Øksen i Haand trængte han ind i Huset, hvor Abraham var. Men da traadte denne frem og bød Folket vælge Piast til Konge: „Han er klog nok til at se, at Landet kan ikke være uden Hoved, og han er modig nok til for Fædrelandets Skyld at trodse mit Bud. Giv ham Kronen, og I skal komme til at takke baade Gud og Abraham derfor!“

Saaledes fik Polen Piast til Konge.

Den historiske Kritik har ikke turdet indestaa for Troværdigheden af dette mærkelige Sagn, der dog synes at have været kendt og godkendt i 12. Aarh.¹, men i hvert Fald kom det ældste polske Herskerhus til at bære Navnet Piasterne. Under en af disse Fyrster, Miecislav I (Miesko) indledes ved Midten af 10. Aarh. den første varige Forbindelse med det vestlige Evropa; han havde under sit Styre forenet de forskellige polske Smaasamfund, Storpolen, Lillepolen, Masovien og videre Vest paa indtil Oder, men sit Rige maatte han tage til Len af Kejser Otto den Store, og herved aabnedes Døren for tysk-romersk Indflydelse. Ogsaa gennem sit Ægteskab med en bøhmisk Fyrstedatter modtog han kristelig Paavirkning, og i Aaret 965 eller 966 lod han sig døbe; romersk Kirkeorganisation indførtes, og de hedenske Afgudsbilleder udryddedes. Allerede hans Søn og Efterfølger, Boleslav I Chrobry (den Tapre), gjorde sig dog fri for det politiske Afhængighedsforhold til Tyskland, og efter Kejser Henrik II's Død paasatte han sig selv Kongekronen (1025). Til Pavestolen knyttedes derimod Forholdet fastere, især efter at Boleslav havde opnaaet at faa et selvstændigt polsk Ærkebispedømme oprettet i Gnesen (1000), saa Vejen til Rom nu ikke mere gik over Tyskland. Hermed gjordes Begyndelsen til den Sløtte, som Romerkirken siden da har ydet Polakkerne baade i kristelig og national Henseende, og som er en virksom Faktor den Dag i Dag i begge disse

¹ Sternberg, S. 6 ff. — I. P. Jacobsen i Folkenes Historie, III, S. 558.

Retninger; og for Jødernes Forhold til Polen blev det af væsentlig Betydning, at der gennem det nyoprettede Ærkesæde med sine syv Lydbispedømmer skabtes gunstige Vilkaar for den kristne Mission blandt Polakkerne. Det er nemlig en Kendsgerning, der idelig har stadfæstet sig hos næsten alle germanske og slaviske Folk, at først hvor Evangeliet har vundet frem, er der skabt Voksekaar for Jøderne. Hvor Evangeliets Missionærer gennem Ordets og Gudslivets fornyende Kræfter har bragt disse Folk den højere aandelige Kultur, dér — men ogsaa kun dér — følger Jøderne efter som „Handelsmissionærer“ for Civilisationens materielle Goder.

Ogsaa sociale Forhold i det polske Rige syntes at skulle gøre dette Land til det rette Element for det jødiske Naturel: de, som var ovenpaa i Samfundet, Adelen, som ejede Jorden, holdt alle dem, de havde under sig, nede i et trykkende Afhængighedsforhold som livegne Bønder. Der skabtes herved et stort tomt Rum, der ikke udfyldtes af nogen næringsdrivende Borgerstand, og her var den ledige Plads, der ligefrem stod og ventede paa Jøderne og paa alle dette højt begavede Folks særlige Evner.

Endelig rummer ogsaa Polakkernes Nationalkarakter tydelig nok særlige Betingelser for at gøre deres Land til Jødernes Hjemsted. Polakkerne — d. v. s. den polske Adel — var letlevende, ødsle og sorgløse; Jøderne var sparsommelige, kloge, maalbevidste; saaledes kom de hinanden tilpas. Og Polakkerne var tolerante i religiøs Henseende: „Polen har altid været Frihedens Land og Arne, en Taalsomhedens Moder; allerede Sproget viser det; thi Polen havde ingen „Kællere“, men „Dissidenter“¹; heller ikke Inkvisitionen har kunnet trives under den hvide Ærn; og derfor fik Jødehadet heller aldrig rigtig Tag i Polakkerne; da Jødeforfølgelsernes Tid kom, kom de udefra.

II. Polen og de polske Jøder 1100— o. 1650.

Det ligger skjult i Mørke, hvornaar og hvorfra de første Jøder er kommet til Polen; rimeligvis er det sket langt

¹ Heinrich Laube, cit. hos Sternberg, I, S. 98.

tilbage i Tiden, thi Gæstevenlighed var en gammel polsk Dyd, og tidlig fik Jøderne i Evropa Aarsag til at drage sig den til Nytte. I stor Stil skete det, da det første Korstog (1096—99) gav Anledning til den første almindelige Jødeforfølgelse i Evropa. Man havde slebet sine Sværd mod de vantro derude, nu kunde man til en Begyndelse prøve dem paa de vantro her hjemme; samtidig kunde det, som man ved Plyndringer, Konfiskationer og Trusler fik i Hænde af Jødernes Gods, være en Hjælp til at betale Krigsomkostningerne. Især i det vestlige Frankrig og de tyske Byer langs Rhinen myrdede man Jøder eller tvangsdøbte dem; mangfoldige dræbte sig selv, andre søgte Øst paa og fandt i store Skarer Oplagelse i Polen, hvor de blev modtaget og fik Friheder lige med de kristne Indbyggere.

I dette Land tiltog de i de følgende Aarhundreder saa stærkt i Tal, at intet Land i Verden har huset saa tæt en Jødebefolkning som Polen. Her kunde de erhverve sig Grundejendom og dyrke Jorden, men især slog de sig dog paa Haandværk, Industri og Handel; og saa længe det polske Rige bestod, var og blev de egentlig de eneste Handelsfolk i Landet. En jødisk Opgørelse fra 16. Aarhundredes Midte tæller 500 kristne Storhandlere i Polen mod 3,200 jødiske; og paa samme Tid 10,000 jødiske Haandværkere (Smede, Vævere, Guldsmede, Slagtere osv.). De solgte for den polske Adel Jordens Produkter og forsynede atter Landet, d. v. s. Adelen, med de fornødne Varer fra fremmede Lande; ligesom de selv stundum holdt Slaver, saaledes handlede de ogsaa med Slaver, baade i Tyskland og andet Sted; blandt de Sorger, der tyngede den hellige Adalbert, Prags Biskop, som arbejdede ivrigt for Missionen blandt Polakkerne, var ogsaa den, at kristne Krigsfanger og Liv egne blev solgt til Jøderne for de usalige Penge, og han var ikke i Stand til at købe dem fri. Jøderne tog Kronens Indtægter i Forpagtning, og til private laante de Penge ud. Og paa det alt sammen tjente de; og de tjente glubsk. I Omgangen med de „kristne“ Folk havde Jøderne tidlig lært, at de maatte være om sig, naar de skulde tjene Penge, og tage høje Renter strags, for de kunde ikke vide,

hvornaar der udgik et Kongebud, der med eet Slag slog en Streg over alle kristne Undersaatters Gæld til Jøderne. Øvelse i at drive Penge ud af Folk havde de; derfor var de i Stand til at yde Kongen en højere Forpagtningsafgift af Retten til Skatteopkrævning i Landet, end andre kunde gøre; thi ingen kunde siden inddrive Skatterne med saadan Klem som de. Paa de utroligste Steder kunde de bore sig ind; Kalkar¹ meddeler saaledes, at der kom den Dag, da de i Galicien mod en Afgift havde forpagtet Daabsretten, saa ingen kunde faa sit Barn døbt uden Betaling til disse Forpagtere.

Forøvrigt er Jøderne de første, der indførte Pengenes Brug i de polske Lande; de blev Møntmestre hos Hertugerne, og man har fra 12. Aarh. polske Mønter med hebraisk Indskrift.² Med Pengene kom ogsaa Handelen med Penge: Udlaan mod Rente, der overhovedet næsten hele Middelalderen igennem var paa jødiske Hænder. For Middelalderens katolske Teologi stod det fast, at al Rentenydelse var stridende mod Herrens Ord (Luk. 6, 35), og den var derfor rent ud forbudt i det kristne Samfund. For Jøderne var Stillingen en anden; Loven forbød vel at tage Renter af Israeliter, men tillod det udtrykkelig overfor Fremmede (5. Moseb. 23, 20), og da den kanoniske Ret ikke forbød de Kristne at yde Renter, fulgte det ligesom af sig selv, at Pengehandelen tilfaldt Jøderne, efterhaanden som Samfundsudviklingen nødvendiggjorde den. En ligefrem Følge af den katolske Opfattelse var det ogsaa, at man ikke skelnede mellem, hvad der var „Renter“, og hvad der maatte kaldes „Aager“, og man vil saaledes forstaa, at det Monopol, Jøderne nød paa at drive Bankforretninger, indeholdt en stor Fristelse for dem selv til at drive disse Forretninger paa ublu Maade og næsten ikke kunde andet end udsætte dem for Misundelse og Had hos de andre. Og samtidig gjorde de sig just herigennem nyttige, ja vanskelige at undvære for Fyrster og andre Magthavere i Landene; i hine Tider før Byernes Opkomst var andres Handelforbindelser i Reglen af ringe Betydning, men

¹ Israel og Kirken Kbh. 1881, S. 162.

² Sternberg I, S. 8, 30.

Jøderne spændte deres Traade ud fra Øst til Vest langs Middelhavets Kyster; de gennemkrydsede paa deres Rejser Mellemeuropas Lande, og saaledes var de baade i Vare- og i Pengehandel langt mere ydedygtige end nogen anden i deres Samtid.

Der er, som vi her har set, en lang Række Forhold, som har samvirket til at skabe den ejendommelige Stilling, som blev Jøderne til Del i de fleste evropæiske Lande i Middelalderen. Paa det materielle Livs Omraade trængte begge Parter til hinanden og — udbyttede hinanden, hver efter sin Evne; Fyrster „beskytter“ Jøderne i deres Land, men gør sig siden belalt for Beskyttelsen ved allehaande vilkaarlige Paalæg; en Tid lang er Jøderne paa denne Vis taalt eller endog begunstiget i et Land, og samtidig er de i det samme Land hadet og frygtet for deres Magt i alle Pengesager. Hertil kommer den altid bestaaende religiøse Modsætning, der af mange fromme har været følt som en stadig Pine (Oremus et pro perfidis Judæis,¹ saaledes bad man Langfredag i Kirkerne), men som for de løjlesløse Elementer i Tiden har tjent som et velkomment Paaskud til at slaa løs (Ia mort ou le baptême!²). Jødernes Tilværelse bliver derfor som paa en Vulkan; kommer der en ydre Foranledning til — et Korstog, den sorte Død, et uopklaret Mord ved den jødiske Paasketid — kan Hadet bryde løs, og det faar da som Regel frit Slag paa Jøderne.

De polske Jøders Historie fra den ældste Tid indtil vore Dage giver rigeligt Stof til at studere disse brogede Forholds Udvikling. Dette Stof vil for vort Tidsrums Vedkommende blive ordnet saaledes, at der først gives en Oversigt over de politiske Forholds Udvikling i Landet indtil Midten af 17. Aarh., dernæst skildres den retslige Stilling, som blev Jøderne til Del, og det Tryk, man ad forskellige Veje prøvede at øve mod dem, til den store Forfølgelse brød løs i Aaret 1648; og endelig afsluttes Skildringen af dette Tidsrums Historie med en Fremstilling af det aandelige Livs Vilkaar hos Jøderne.

¹ »Lader os bede ogsaa for de vantro Jøder«

² »Død eller Daab!«

1. De politiske Forhold i Polen.

Mod Øst havde Polen uroligt Naboskab; især i Mongolerne, hvis Herredømme ved Aar 1300 naaede fra det stille Hav til Polens Grænse; deres „gyldne Horder“ hærgede ofte Landet, og ind mellem disse Tog hjemsøgte Polen af fortvivlede Borgerkrige mellem de mange Smaahoffer og Fyrsteslægter, Højadel og Lavadel. Boleslav I's Kongekroning (1021) havde kun faaet forbigaaende Betydning for Landets Samling; snart derefter begyndte idelige Delinger at svække Landets Kraft, og dets Tilværelse var truet paa Livet. Kun Enighed syntes at kunne redde Polens Fremtid, og det var derfor af overordentlig Betydning for Landet, da man i Aaret 1320 fra alle Sider — ogsaa fra Roms Side — enedes om at krone Vladislav Lokietek til Polens Konge. Hans Tilnavn betyder „kun en Alen lang“, men han har faaet det Eftermæle, at han „ikke var liden i nogen Henseende undtagen i Vækst, thi stundum skjuler sig Kæmpers Sjæle i Dværges Kroppe“. Med ham blev den polske Kongemagt grundfæstet saaledes, at det forhen splittede Land nu blev et Rige, samlet under en Konge uafbrudt til dets Opløsning i Aaret 1795.

Hvad Vladislav Lokietek begyndte, fortsatte hans Søn og Efterfølger, den sidste Piast, Kasimir III Wielki (den Store; 1333—70); Riget styrkedes indadtil, og overhovedet begyndte nu den lykkeligste Tid i Polens Historie. I Aaret 1386 indgaar Polen i en Personalunion med sin Nabo mod Øst, Storhertugdømmet Litaven, hvis Fyrste Jagjello besliger Polens Trone som Vladislav II. Der var en Tid, da man fra forskellig Side, f. Eks. paa Kirkeforsamlingen i Konstans 1414—18, saa hen til Polen som et Hovedland i Evropa; og gennem nogle Aarhundreder voksede Riget endnu en ret stadig Vækst udadtil; Aar 1569 knyttedes Litaven nøjere til i en fuldstændig Union, og i Begyndelsen af 17. Aarhundrede naaede Polen en Udstrækning paa over 900,000 km² eller mere end det nuværende Tyskland, Svejts og Italien tilsammen. Som et bredt Bælte strakte det sig i Nordvest og Sydøst fra Østersøen til Sortehavet.

Men indad til vandt Polen ikke tilsvarende Styrke. I de vestligere Lande viste en lovlydig Borgerstand sig ofte som en virksom Støtte for Kronen og derigennem for Land og Rige; men en Borgerstand manglede Polen. I Aaret 1506 havde Kongen tilmed ved Grundloven *Nihil novi* lagt sin Magt i Adelen's Hænder, men denne viste sig hverken Gaven værdig eller Opgaven voksen; i sin Iver for at varetage sine egne Interesser satte man Rigets til. Da Huset Jagjello i Aaret 1572 uddøde, vedtog Adelen fremtidig at ville vælge Polens Konger; en fortsat Anledning til indre og ydre Strid var hermed givet, og under det alt sank Polens Magt, mens dets Naboers voksede. Religiøse Modsetninger kom efter Reformationstiden til: Romerske Katoliker, Calvinister, Lutheranere, forskellige Slags Unitarer og de ortodokse bekæmpede ivrigt hinanden, og Sammenholdet svækkedes yderligere. I Aaret 1648 rejste Kosakkerne i Ukrajne en forbitret Opstand, om hvilken vi siden skal høre nærmere, men vi nævner den allerede her, fordi den i Polens Historie blev den Lejlighed, der aabnede, hvor fremskreden den indre Opløsning i Landet var. Faa Aar efter — med Freden i Oliva (1660) — begyndte den ydre Opløsning.

2. Jødernes retslige Stilling.

Den Stilling, der blev Jøderne til Del i Polen som et ikke blot retslig beskyttet, men i visse Henseender foretrukket, privilegeret Samfund, møder vi langt tilbage i Polens Historie. Allerede i Aaret 1180 gives der dem særlige Forrettigheder, men det egentlige Grundlag for deres senere Retsstilling i Landet blev givet med det Frihedsbrev (*privilegium libertatis*), som Hertug Boleslav den Fromme af Kalisj i Aaret 1264 udstedte for de i Storpolen boende Jøder. Forbilledet for dette Frihedsbrev var den Ordning, der tyve Aar tidligere var truffet i Østrig, og da dets Betydning for de polske Jøders Fremtid er saa indgribende, skal det her omtales nøjere.¹

¹ Sternberg I, S. 35 ff.

I 36 Punkter ordnes dels nogle indre jødiske Anliggender, dels — og navnlig — Forholdet mellem Jøder og Kristne. I Handels- og Laanesager har Jøder og Kristne lige Ret; Renter er Jøderne tilladt, men der tales ikke om, hvor høj Rentefoden maa være (Pkt. 1—7, 23, 25, 27, 29, 32, 36). Jøders indre Stridigheder unddrages Byretterne og underlægges Synagogen eller i alvorligere Tilfælde Kongen selv eller hans Repræsentant; kriminelle Tilfælde forebringes altid Kongen (Pkt. 8, 30). Lider en Jøde Overlast af en Kristen paa Lemmer eller Liv, ifalder Voldsmanden tilbørlig Straf efter Lands Lov (Pkt. 9—11, 20—21). Jøderne har uhindret Gennemrejse med deres Varer i Hertugens Lande, og ekstra Told og Akcise maa ikke paalægges dem (Pkt. 12). Der værnes om Jødernes Jordefærdsskikke og Synagoger med strenge Straffe for den, der krænker dem; paa Sabbaten kan ingen Jøde stævnes (Pkt. 13—15, 28). Regler gives for indre jødisk Retspleje og for jødisk Edsaflæggelse, der altsaa tages for gyldig (Pkt. 3, 16—18, 22, 33). Jøder fritages for at yde Adelen Gæsteri paa deres Rejser (Pkt. 24). Fratager nogen en Jøde hans Barn (for at lade det døbe), straffes han som Tyv (Pkt. 26). Beskyldning mod Jøder for at begaa Ritualmord forbydes i Overensstemmelse med Pavens Vilje (Innocens IV's Bulle 1247). Vil nogen anklage en Jøde for Mord paa et kristent Barn, maa han føre tre kristne og tre jødiske Vidner; i saa Fald kan Jøden dømmes; overbevises Jøden derimod ikke, lider Anklageren Jødens Straf (Pkt. 31). Jøder kan ikke fængsles for Falskmøntneri uden Kongens Billigelse (Pkt. 34). Overfaldes en Jøde ved Nattetid, skal hans kristne Nabo paa hans Raab komme ham til Hjælp; ellers ifalder den kristne svære Bøder (Pkt. 35).

Af disse Bestemmelser er i hvert Fald Retten til Selvstyre, Henlæggelsen af visse Retssager mod Jøder under Kongens Paakendelse (Pkt. 8) og Fritagelsen for at yde Gæsteri (Pkt. 24) at regne for ligefremme Privilegier, hvorved Jøderne i Storpolen ikke fik en ligeberettiget, men en for Landets øvrige Indbyggere foretrukket Stilling. Bestemmelserne i Pkt. 31 sigter til den modbydelige Anklage, som fra 11. Aarhundrede af og lige til vore Dage (Beilis) idelig har været gentaget mod Jøderne, at de ved Paasketid myrder Kristne (helst Drengbørn) for at bruge deres Blod ved den rituelle Tilberedelse af Paaskebrødet eller Paaskevinen. Strømme af Blod har denne Anklage kostet Jøderne, men aldrig¹ er dens Sandhed bevist paa retsgyldig Maade (vi ser altsaa bort fra de paa Pinebænk tilvejebragte Tilstaaelser), ligesom Beskyldningen i sig selv er saa utrolig som vel mulig, naar man mindes Lovens udtrykkelige Forbud mod Nydelsen af

¹ Strack: Das Blut im Glauben und Aberglauben der Menschheit. 8. Aufl. Lp. 1911.

Blod under enhver Form, 3. Moseb. 17,10 ff o. fl. St. At Hertugen af Kalisj har optaget en Bestemmelse som denne i sit Frihedsbrev for Jøderne, er et Vidnesbyrd om, hvor ondartet Hadet mod dem allerede ved 13. Aarhundredes Midte var i Polen.

Da den jødiske Edsaflæggelse kan paaregne særlig Interesse baade for Sagen selv og for den Form, hvorunder den skete, skal her endnu gøres rede for de Omstændigheder, hvorunder Jøder aflagde den højtidelige Ed paa Loven. Under Edens Aflæggelse skal Jøden staa barfodet paa en Stol med Ansigtet vendt mod Solens Opgang, iført Dødsskjorten eller ogsaa det hvide Bedesjal med Kvasterne i de fire Hjørner, og paa Hovedet skal han bære den jødiske Pelshue. Tydeligt og højt skal han fremsige Edsformelen: stammer han tre Gange, ifalder han en Bøde, hænder det fjerde Gang, har han tabt sin Sag. Den, for hvem Eden aflægges, siger: Elo ha!¹ Jøde, jeg minder Dig om disse tre Bogstaver og om Loven, som Gud paa Sinai Bjerg gav Moses paa en Tavle af Sten; paa denne Bog skal Du sværge for denne kristne Mand i den Sag, hvori han anklager Dig, og jeg minder Dig om, at Bogen er sanddru og hellig. Derpaa følger Eden, hvis Ordlyd er følgende: »Saa sandt hjælpe mig Gud, der har skabt Himmel og Jord, Luft og Dugg, Bjerg og Dal, Blomster og Græs: Jeg er ikke skyldig i det, denne kristne Mand anklager mig for. Og er jeg skyldig, saa ramme mig al den Spedalskhed og Gift, som Elisa helbredte paa Naaman, og som kom over Gehasi; og er jeg skyldig, saa fortære mig den himmelske Ild, og den onde Syge og Modgang komme over mig; og er jeg skyldig, saa skal min Sjæl og Krop og alt mit Forehavende fordærves, og det skal gaa mig som Loths Hustru, som blev til en Saltstøtte, da Sodoma og Gomorrha gik til Grunde; og er jeg skyldig, saa skal jeg aldrig komme i Abrahams Skød, naar Kristne og Jøder og Hedninger atter skal opstaa og stedes for alle Tings Skaber; og er jeg skyldig, saa forstøde mig Mose Lov, som Herren gav ham paa Sinai Bjerg, og som Gud selv har skrevet med sin Finger paa Stentavlen; og er min Ed ikke oprigtig, er den uren eller usand, saa gid Adonaj, den Almægtige, vil forkaste mig og Djævelen gribe mig og føre mig i Fordærvelse til evig Tid. Amen.«

Femten Aar efter at Hertugen af Kalisj havde udstedt sit Privilegium for Storpølsens Jøder, holdtes der i Ofen (nu Buda) en kirkelig Synode (1279), hvor Jødernes Stilling ogsaa var paa Tale, og hvor der blev truffet en Række Afgørelser for Ungarns, Polens m. fl. Landes Vedkommende. Her var det altsaa Gejstligheden, der hav-

¹ Det jødiske Navn paa »Gud«; skrives ligesom Navnet Adonaj (»Herren«) paa Hebraisk med tre (eller fire) Bogstaver.

de Ordet, og den var ikke Jøderne gunstig. Man vedtog, at Præster, som forpagter deres Jord til Jøder, skal afsættes, Lægfolk sættes i Ban; fremdeles skal Jøderne bære et særligt Mærke, en rød Tojlap, paa deres Klædning, Muhammedanerne en gul, for at alle kunde kende dem. Skønt denne Synodes Bestemmelser foreløbig ikke fik praktisk Betydning — Kirkens Magt var endnu ikke stærk nok i disse Egne, til at den i saa urolige Tider, som just nu var oppe (Mongolertogene), kunde gennemføre, hvad den vilde —, og skønt Jøderne i Polen altsaa ikke har mærket meget til de tagne Beslutninger, vil vi dog standse ved dem, fordi de er typiske for den Maade, hvorpaa Gejstligheden gennem Aarhundreder førte sin Kamp mod Jøderne.

Udgangspunktet er dette, at det er farligt, naar Jøder og Kristne har for meget med hinanden at gøre; derfor vil man ikke have dem boende sammen paa samme bortforpagtede Gaard, derfor skal Jøden bære sit Mærke, for at alle kan kende ham og være sig for ham. Derfor træffer vi i andre kanoniske Love Forbud mod, at Jøder og kristne spiser sammen, at kristne Kvinder ammer jødiske Børn, at Jøder har kristne Tjenestefolk eller Slaver osv. Hvor blottet er dog ikke dette for evangelisk Missions-sind, blottet for Tillid til, at vor Tro er den Sejr, som overvinder Verden, blottet for den Kærlighed, som med Kristi Sind søger efter det, som er tabt. Intet af alle disse Bud har virket mere saarende og pinagtigt og ydmygende overfor Jøderne end Bestemmelsen om det særlige Mærke paa Jødernes Klædning; det er Laterankoncillet 1215, som under Pave Innocens IIIs Ledelse for første Gang stillede dette Krav om »Jødepletten«, og for at ingen skulde være i Tvivl om Hensigten, tilføjedes det udtrykkelig, at dette skete for at sætte en Stopper for det i visse Lande overhaandtagende Samkvem mellem Jøder og Kristne. Og Følgerne blev saa sørgelige som tænkes kan: fra da af blev det i Kristenheden regnet for en Skam at høre til Guds udvalgte Folk, at være blandt Herrens Brødre efter Kødet; Jøden udleveres med sin Plet til alles Foragt, fordi han er Jøde, enten han gør godt eller ondt; hans Selvagtelse undergraves, og dermed er han tilige prisgivet en aandelig og moralsk Forkrøbling, som heller ikke udeblev.

Foreløbig blev — som nævnt — Gejstlighedens Udfald mod Jøderne i Polen kun et Slag i Luften; i de efter Synoden i Ofen nærmest følgende Tiaar ser vi tilmed, at Hertugen af Kalisj' Eksempel efterfølges af andre polske

Hertuger, der giver Jøderne tilsvarende Frihedsbreve i deres Lande. Men siden syntes det, som om Samlingspolitikken i Polen ved Aar 1320 ikke skulde blive dem til Baade: Vladislav Lokietek var dem ikke gunstig; han betragtede dem som „de egentlige Fjender af vor kristne Tro“ og foretog forskellige Indskrænkninger overfor dem i det nydannede polske Rige. Men allerede under hans Søn Kasimir den Store blev dette helt anderledes, og det har for Jøderne været af væsentlig Betydning, at netop denne Fyrste, der var den egentlige Grundlægger af Polens Magt, var dem saa venlig sindet. Man har ofte sat den Velvilje, Kasimir viste Jøderne, i Forbindelse med en Fortælling om, at han skulde have haft en jødisk Elskerinde, Ester; men ifølge Graetz er det historiske Bevis for denne Fortælling ikke ført. Aaret efter sin Tronbestigelse, altsaa 1334, satte han Hertug Boleslavs Privilegium af 1264 i Kraft for hele Riget, og det blev fra nu af kraftig opretholdt. Vel saa han sig 13 Aar senere nødsaget til at sætte Grænser for deres Aagerrenter, saa de ikke maatte tage over 1 % om Ugen¹, ligesom han fritog Forældre for

¹ Graetz og Heman meddeler her, at Kasimir indskrænkede Renten til 10 % om Ugen, hvad dog ikke kan være rigtigt. Teksten i Kasimirs Statut meddeles hos Sternberg (S. 88) og lyder: ... »quod Judæi... non plus de usura qualibet septimana exigere debent, nisi tantum unam quartam alias unum grossum a Marca debent et tenebuntur cum gratiarum actione recipere«. Dette betyder ordret: »at Jøderne ikke maa tage mere i Rente for hver Uge, men at de blot maa og skal være forpligtet til med Taksigelse at modtage 1 Kvart, ogsaa kaldet en Groschen, af Marken«. Iflg. velvillig Meddelelse fra Den Kgl. Mønt- og Medaljesamling regnedes i Almindelighed i Polen 1 Mark = 96 Halvgroschen. Paa Kasimir den Stores Tid kaldtes Halvgroschenen for Kvartnik (quarta, quartensis), og efter Fundene at dømme var Halvgroschenen (Kvartnik) Hovedmønten. Efter dette har Kasimir indskrænket Renten til 1 % om Ugen, hvilket allerede er galt nok. Sternberg — der selv helt har misforstaaet den latinske Tekst — meddeler, at efter Lelewels Beregning beløb Rentefoden sig efter dette Kasimirs Statut til $8\frac{1}{3}$ % p. a. Dette vilde forudsætte 1 Mark = 624 Groschen; men det ses ikke, hvorledes Lelewel er kommet til sit Resultat.

at hefte for Børnenes „Spillegæld og Gæld til Jøder“, men i andre Bestemmelser viste han dem sidenhen atter sin Gunst.

Ogsaa paa anden Vis fik Kasimir Lejlighed til at tage sig af Jøderne. Ved Midten af 14. Aarh. hærgedes Evropa fra Øst til Vest af en grænseløs Elendighed, „den sorte Død“ (1348—49), der for Jøderne i Størstedelen af vor Verdensdel blev Anledning til en Gentagelse af Korstogtidens Rædsler; man beskyldte taabeligt og trods Pavens og flere Fyrsters Protester Jøderne for at have voldt Pesten ved at forgifte Brøndene, og saa iværksattes Forfølgelsen overfor det ulykkelige Folk: udgaaende fra Sydfrankrig bredte den sig over Svejts til Tyskland; i Tusindevis blev Jøderne skaanselløst myrdet, i Hundredevis dræbte de sig selv for at undgaa Pinslerne. Pesten havde bragt Befolkningen til Fortvivelse og allehaande Demoralisation; det gav sig bl. a. ofte Udslag, naar de store Tog af Svøbøbrødre (Flagellanter) drog gennem Landene og mente ved deres Selvplagerier at kunne afværge den sig nærmende Pest. Men naar den Ophidselse i Sindene, som disse Svøbøløg overalt forvoldte, maatte have Luft, gik det atter ud over Jøderne i nye Optøjer med Mord, Brand og Plyndring. Som jaget Vildt flygtede Jøderne Øster paa og søgte Ly og Frelse under Kasimirs Scepter. Han holdt ogsaa sin Haand over dem, men kunde dog ikke hindre, at Tøjlesløsheden kom til Udbrud i en Række Byer langs Rigets Vestgrænse (Kalisj, Krakov, Glogov m. fl.). Man blev her Vidne til en Gentagelse af de tyske Jødemord; over 10,000 polske Jøder skal den Gang have mistet Livet.

Denne Forfølgelse bar i Lighed med Forfølgelserne under det første (og andet) Korstog Præget af en almindelig Nedsabling Evropa over. Men i de fleste kristne Lande foregik der baade før og siden en lang Række af Forfølgelser, der ikke gav hine noget efter i Grusomhed, men kun adskilte sig fra dem ved at være begrænset til enkelte Byer eller dog enkelte Lande. Kun i Polen havde de i den følgende Tid Fred, og med Freden kom Fremgang for deres Samfund og Rigdom i deres Skød; deres tungt ladede Skibe myldrede paa de sejlbare Floder; selv færdedes de

med gyldne Kæder om Halsen, bar Kaarde som Ridderne og gjorde Krigstjeneste Side om Side med Adelen; de bar Landets Dragt og nød Ligestilling om ikke med de romerske Katoliker, saa dog med Skismatikere som de ortodokse Rutenere, Saracener og Tartarer. Og deres Indflydelse voksede; ikke blot Skatterne i Landet og Monten havde de forpagtet, men efterhaanden kom ogsaa Brændevinsbrænderierne og de rige Saltværker paa deres Haand. Og saa ved Hoffet fik de deres Gang, f. Eks. som Livlæger; og Rabbinerne, som var Mellemed mellem Kronen og det jødiske Samfund med alle dets hel- eller halv-officielle Hverv, valgtes i visse Tilfælde eller fik dog deres Valg stadfæstet af Kongen og førte Titel af Ærkerabbinere. Naar Jøderne i Tyskland og Østrig i disse Tider led under Udplyndring og Forfølgelse, søgte og fandt de i stort Tal Optagelse i Polen; og alt som Rigets Grænser udvidedes, blev der Plads til des flere. Men med alt dette voksede ogsaa Hadet imod dem. I Tiggermunkene, især Sortebrødrene, havde de deres svorne Fjender, der ikke trættedes af at udsprede Fabler om Ritualmord og Krænkelser af Hostien, og stundum kom det ogsaa til mindre Uroligheder mod Jøderne, saaledes navnlig i Aaret 1556, da nogle Jøder blev brændt i Sochaczov i Masovien for at have tilvendt sig en indviet Oblat, handlet ilde med den (gennemboret den?) og derefter brugt den til Trolddomskunster; men om Tvangsdaab eller Udvisninger af Jøder hører vi intet i hele dette Tidsrum. Under de skiftende Regeringer vedblev Kasimir den Stores gunstige Edikt at være Retsgrundlaget for Jødernes Stilling i Landet.

Ved Midten af det 15. Aarhundrede opnaaede Jøderne endog yderligere Rettigheder hos Kong Kasimir IV af Husel Jagjello. I Aaret 1447 udgik et Statut, hvori han i Forening med Rigets Stormænd giver Jøderne følgende Tilsagn ud over de af Kasimir III givne:

Alt Samkvem mellem Kristne og Jøder er tilladt; endog i samme Badstue maa de komme. Jøder kan ikke stævnes for gejstlig Ret; overhovedet tilsiges der dem Kongens Beskyttelse mod ethvert Tryk fra Gejstlighedens Side; det vanskeliggøres endnu mere end forhen at føre Anklage mod en Jøde for Ritual-

mord og Krænkelse af Hostien; skulde Anklagen imidlertid bekræftes, maa kun den skyldige Jøde, ikke hans Trosfæller, lide derfor, men øver Adelige eller Borgere ved en saadan Lejlighed Vold mod Jøder, skal deres Ejendom inddrages, og det skal afhænge af særlig kongelig Naade, om de kan slippe med Livet. I visse alvorlige Tilfælde mellem Jøder indbyrdes eller mellem Jøder og Kristne faar Jøder Meddomsret i Forening med Kongens Repræsentant; mindre Sager kommer overhovedet kun til Rabbinernes Afgørelse; en Kristen kan stævnes for Rabbinerne ved Synagogetjeneren, og den, der er Rabbinernes Stævning overhørig, ifalder en Bøde paa seks Mark, enten han er Kristen eller Jøde. Rabbinerne maa kun med Menighedens Billigelse bruge Band som Straf over en Jøde.

Man mærker i disse vidtgaende Bestemmelser en Brod mod Gejstligheden, som ikke var fremme i Kasimir III.s Edikt. Konciliet i Basel (1431-49) havde nylig indskærpet Forbudene mod Omgang mellem Jøder og Kristne, saa det første af de her nævnte Punkter er rettet direkte mod Konciliets Dekreter. Bag de følgende Punkter sporer man ogsaa klart nok Hensigten at værne Jøderne mod Gejstligheden; især i den lavere Gejstlighed havde Polens Jøder fra de ældste Tider haft lige saa ivrige Fjender, som de fik i Tiggermunkene. Bestemmelserne med Hensyn til Beskyldningen for Ritualmord stadfæstedes siden i Kasimir IV.s skærpede Form af de fleste polske Konger, endnu i Aaret 1765 af Polens sidste Konge, Stanislav Poniatovski. Men for de polske Bønder har Kasimir IV.s Love været en Ulykke; thi deres Sager mod Jøderne naaede aldrig højere end for Rabbinernes Domstol.

Med disse Love blev det ogsaa den polske Gejstlighed for meget; nu tog man sig sammen, og det syntes virkelig, som man endelig skulde faa Ram paa de forhadte Jøder; men Stødet dertil skulde gives udefra. Den indflydelsesrigeste Mand i Landet i Kasimir IV's Dage var Kardinal og Ærkebiskop Zbigniew Oleśnicki, en Prælat, der havde alle sine Idealer fra Rom; selv sad han inde med en høj Dannelse, og meget har han udrettet for det videnskabelige Livs Opkomst i Polen; gennem tyve Aar havde han været den egentlige Leder af Polens Politik udadtil og indadtil, men dog havde han ikke haft Magt, som han havde Agt til at standse Kongens Hussiter- og Jøde-venlige Færd. Til ham kom nu i Aaret 1453 den italienske Graabroder Johan fra Kapistrano, „en Mand af ubøjelig Karakter, hvis Sjæl glødede af Iver imod al Art af Kætteri, navnlig Hussiter og Tyrker, Fraticeller og Jøder, og som fortære-

de sig af Nidkærhed for Herrens Hus“ (Kalkar). I Tyskland havde han vundet sig Navnet „Hebræernes Svøbe“; navnlig i Breslau havde han huseret, og nu skulde Turen komme til Polens Jøder; den Forargelse, Verden var Vidne til ved Kasimir IV's Jødepolitik, skulde borttages.

Just som Kapistrano kom til Polen, var Kongen i Færd med Forberedelser til Krig mod de tyske Riddere, der sad inde med det gamle polske Land Pomerellen (Vest-prøjsen); men Kapistrano spaede ham i sine strænge Straffeprædikener Nederlag i Kampen, om han ikke tog Skeen i en anden Haand overfor Jøderne: „Vogt Dig, at ikke Guds Straf skal ramme Dig, om Du foragter det Varsel, jeg her forkynder Dig.“ Virkelig gik det saa, at Krigens Begyndelse var uheldig for Kasimir (1454), og enhver kunde nu se, at dette var Himlens Straf for hans Genstridighed. Kapistrano og Zbigniev havde sejret, Kongen maatte fratage Jøderne ethvert Privilegium, der havde været dem indrømmet, og paabyde, at ogsaa i hans Land skulde Jødepletten bæres. Gennem hele Riget drog kongelige Udraabere, der kundgjorde den nye Tingenes Tilstand. Men endnu var det, som om Jøderne skulde have Lykken med sig i dette Land. Allerede i Aaret 1453 var Zbigniev død; 1454 forlod Kapistrano Landet og fik snart nye Opgaver overfor de efter Konstantinopels Fald fremtrængende Tyrker, indtil han døde (1456); i Krigen fik Kasimir den endelige Sejr paa sin Side (Freden i Torn 1466), og Aaret derefter (1467) satte han selv igen de gamle Privilegier i Kraft.

3. Den tyske Kolonisation.

Den foregaaende Skildring af Jødernes Vilkaar i Polen har vist os Gejstligheden som den, der fra første Færd var deres egentlige Modstander. Adelen vilde ikke, og Bønderne kunde ikke tage Del deri. Dog skulde Præster og Munke ikke vedblive at være ene om det. Vi møder her en Bevægelse, hvis Betydning for Mellemvropas Historie i Middelalderen ikke maa undervurderes, en verdenshistorisk Bedrift, hvis Eftervirkninger endnu langt fra er tilende-

bragt, nemlig den østtyske Kolonisation.¹ Paa Karl den Stores Tid (omtr. 800) havde ikke blot Kristenheden, men ogsaa Tyskheden sin Østgrænse langs Saale-Elben. Byer som Magdeburg og Regensburg laa i Grænse-linjen mod Obotriter, Vender, Tjekker og andre slaviske Folkefærd. Men ved Aaret 1400 har Tyskheden vundet frem omtrent til sin nuværende Østgrænse, der i tre Tunger — mod den finske Bugt, mod Krakov og mod Siebenbürgen-Moldav — naar langt udenfor den tyske Rigsgrænse. Fra modsat Side holder Slavismen sig i to frem-skudte Stillinger: Polakkernes i Polen og Tjekkernes i Bøhmen. Støttepunkterne for denne Tyskhedens Fremtrængen i Middelalderen var Byerne; netop omkring 12. Aarh. er det Byernes Gennembrudstid i Tyskland, og der skabes en dygtig, kraftig og rig Borgerstand af Købmænd og Haandværkere, der i Lavsvæsenet havde et virksomt Værn om deres Interesser. De maa have Plads til at udvide sig, og denne Plads finder de mod Øst. Det var Folk, der vidste, hvad de vilde, og hvorledes de skulde sætte det igennem; det var Mænd, der var i Stand til at skabe en Handelsstormagt som Hansa'en (fra 13. Aarh.). Hvor de kom frem, skulde det nok kunne mærkes.

I disse tyske Nybyggere fik de polske Jøder deres første egentlige Konkurrenter. Magten i Landet formaede de vel ikke at fratage Jøderne, og for Tyskheden naaede de ikke at indtage Polen, men endda var Kampen haard nok, især i Byerne langs de vestlige Grænser (Posen, Krakov). Det var Jødernes Dygtighed i Forretningslivet, som hidtil havde indbragt dem den Paaskønnelse, de havde opnaaet i Landet, nemlig hos de eneste købedygtige, Adelen; det var den samme Dygtighed, der nu i de indvandrede tyske Købmænd og Lavsbrodre skaffede dem aarvaagne Modstandere og Anklagere. Derfor ser vi ogsaa fra nu af, hvordan Gejstligheden faar Forstærkning i sin Kamp mod Jøderne fra disse Tyskeres Side; denne Kamp er til-lige blevet en Kamp om Markedet, og til de gamle Klage-

¹ I. P. Jacobsen i *Folkenes Historie*, III, S. 699. En ypperlig kartografisk Fremstilling gives i Putzgers *Historischer Schul-Atlas*, 36 Aufl. Bielef. u. Lp. 1913, Pl. 15 a.

punkter kommer et nyt: deres Handelsfrihed skal indskrænkes, thi de fører Pengene ud af Landet; ja fra en vis Side kræves paa Landdagen i Aaret 1532, at de skal forvises Kongens Riger og Lande.

Men Jødernes Stilling var stærk. Selv om Kongens Politik til Tider vaklede mellem Begunstigelser og Indskrænkninger overfor dem, blev Adelen dem stadig en virksom Støtte. Af nationale og politiske Grunde saa de polske Adelsmænd lige saa skævt til de indtrængende Tyskere, som Jøderne gjorde, og saaledes havde de nu faaet en ny Aarsag til at værne om Jødernes Ret til at være: de skulde nemlig i Adelens Haand være Redskabet til at holde Tyskerne indenfor de rette Grænser. Da Adelen nu sad inde med den udøvende Magt i Polen, kom de fleste af de indskrænkende Bestemmelser mod Jøderne ikke længere end paa Papiret. Ingen magtede for Alvor at gøre Jøderne noget; mens Opløsning under alle Skikkelser ellers breder sig i Landet, bliver Jøderne endog i Stand til at samle sig i en ligefrem Organisation, der paa samme Tid er et talende Vidnesbyrd om deres Indflydelse og et ypperligt Værn om den.

Man havde overalt i Landene til en Slags Gengæld for den Udelukkelse fra det borgerlige Samfund, som Jøderne maatte døje, overladt dem en mer eller mindre vidtstrakt Frihed til at ordne deres indre Forhold efter eget Tykke. Det er en Levning heraf, naar vore københavnske Jøder endnu har deres eget Fattigvæsen; men i ældre Tid har et saadant Selvstyre været langt mere omfattende, intet Steds dog i den Grad som i Polen; og denne Frihed udnyttede nu Jøderne i Lillepolen, Storpolen, Rutenien (Reuszen) og Litaven til at slutte sig sammen i en Slags Stat i Staten, „d e f i r e L a n d e s S y n o d e“. Der haves ikke Efterretninger om, hvem der har ført denne Ordning ud i Livet, eller hvornaar det er sket. Sagtens er den at betragte som en Videreudvikling af en gammel Praksis, hvorefter de polske Jøder nyttede Lejligheden, naar de i store Skarer var samlet ved de aarlige Messer, til at faa ordnet deres indre og ydre Anliggender; og fra Begyndelsen af 17. Aarhundrede forefinder vi da denne Synode, der har et mere verdsligt

end religiøst Grundlag, i regelmæssig Virksomhed, idet de vigtigste Menigheder sender ansete og lærde Mænd af deres Midte til Synoden; to Gange om Aaret samles de skiftevis i Lublin og Jaroslav ved Tiden for de store Markeder, og her forebringes da alle Sager af Interesse for Samfundet; her ordnes Trætter mellem Menigheder indbyrdes eller med fremmede Købmænd; her bevilges Understøttelser til nødlidende og forfulgte Trosfæller; her afgøres Sager af religiøs eller moralsk Art; her tages Forholdsregler mod truende Farer. Denne Synode er en Højesteret for hele den Domsmagt, der er henlagt til Rabbinerne; den øver Censur over, hvilke Bøger der maa trykkes og sælges, og Tilsyn med Samfundslivet overhovedet; men ogsaa udadtil optræder den paa alle Jødernes Vegne og er i Forholdet til Statsmagten den, der forvalter de Rettigheder og Privilegier, der er Samfundet indrømmet, og i disse Egenskaber nyder „de fire Landes Synode“ endog udtrykkelig kongelig Godkendelse. Denne Synode er efter sin Art noget helt enestaaende indenfor Jødedommen i dens Adspredelse; dens Autoritet hviler aabenbart fra første Færd paa frivillig Tilslutning fra de jødiske Menigheders Side, og vi har saaledes heri en Maalestok for den udviklede Samfundsfølelse, der besjælede de polske Jøder, og som nødte Statsmagten til at regne med dem. Ogsaa efter at Jødernes Storhedstid i Polen var til Ende, vedblev Synoden sin Virksomhed, selv om der nu ikke stod den Glans om dens Navn som før; først Polens sidste Konge, Stanislav Poniatovski, opløste den i Aaret 1764. Til at sætte sine Beslutninger igennem havde dette jødiske Parlament navnlig to Midler til Raadighed: indadtil Bandykning, hvormed Rabbinerne eftertrykkelig kunde ramme enhver ulydig Jøde og udelukke ham ikke blot fra Deltagelse i Menighedslivet og overhovedet fra enhver Omgang med andre Jøder, men ogsaa fra Retten til at nyde den gensidige Hjælp og Understøttelse fra Samfundet; og udadtil stod et ikke mindre virksomt Middel til Raadighed, nemlig Penge- magten, der helt var i Jødernes Hænder; ved dens Hjælp kunde de ikke blot holde nærgaaende Konkurrenter Stangen og faa deres Vilje med forgældede Adelsmænd og liv-

egne Bønder, men de kunde endogsaa, efter at Polen var blevet et Valgrige, gøre en væsentlig Indflydelse gældende ved Tronskifte i Landet, saa Kongsemnerne saa deres Regning ved at sikre sig at have dem — og deres Penge — paa sin Side. Efter sin Tiltrædelse af Regeringen maatte den nyvalgte Konge da betale med Stadfæstelse af de gamle Rettigheder og kanhænde med Indrømmelse af nye.

Det var i Virkeligheden en utaaelig Tilstand i Landet; thi Jøderne har ikke været blide Haandhævere af den Magt, de havde vundet. Det maatte tage en Ende med Forskrækkelse. Men da Hævnens Dag kom, var det hverken den gældbundne Adel eller den udpinte Bondestand, hverken Gejstligheden eller de hadefulde tyske Købmænd, der hidførte den; det var forbeholdt en Fjende af en helt anden Støbning, som Jøderne ogsaa havde skaffet sig paa Halsen, nemlig K o s a k k e r n e.

4. K o s a k k e r n e.

Om Kosakkerne hører vi fra 14. Aarhundrede af. I de mennesketomme, tildels skovløse Egne fra Donavdeltaet og Nord og Øster paa langs Sortehavets Kyst havde de slaaet sig ned. Undvegne Straffefanger, deserterede Liv-egne, forkomne Adelsmænd og tøjlesløse Æventyrere udgjorde Hovedmassen af dem; uomgængeligt Vilkaar for at blive optaget i deres Samlag var Tilslutning til den ortodokse Kirke, men ubundet og vildt var deres Liv, og Disciplin kendte de kun i Krigstid; noget Agerbrug og Fiskeri dreves iblandt dem, men især levede de af at lade sig hverve til Krigstjeneste i de tilgrænsende Landes Sold. Disse Lande var Tyrkiet mod Sydvest, Tartarerne mod Øst og det polske Rige mod Nord. I Polen søgte man at vinde Kosakkerne for sig ved at indrømme dem visse Rettigheder og Privilegier, og mens Hovedmassen af disse Krigere foretrak at bevare deres hævdvundne Selvstyre, var der en mindre Del, som paa denne Maade havde ladet sig underlægge Polens Herredømme; de blev i 16. Aarhundrede bosat i Ukrajne ved Rigets Sydøstgrænse og kaldes nu de ukrainske Kosakker i Modsætning til de frie „Saporoger“, der boede nedenfor Dnjeprs Strømsnævninger. Indtil det

17. Aarhundrede voksede Kosakkernes Indflydelse; de udgjorde en væsentlig Del af den polske Krigsmagt, men var i Fredstid aldrig lette at have med at gøre, og jævnlig meldes der om ligefremme Oprør iblandt dem. Det maatte være af Vigtighed for det polske Styre at faa dem interesseret for Agerdyrkning, for at der kunde falde nogen Ro paa dem, og denne Opgave var betroet til de Adelsmænd, der gjorde Krav paa Ejendomsretten til Jorden i Kosak-kolonierne. I disse Adelsmænds Tjeneste havde Jøderne faaet Indpas blandt Kosakkerne; de havde ikke blot skaffet sig Skatteoppebørselen og den økonomiske Forvaltning i Kolonierne, men endogsaa Rettens Pleje var i deres Hænder, Brændevinsbrænderierne, Handelen med Jordens Afgrøder osv. osv. Ogsaa her møder vi det Særsyn, at Jøderne satte sig i Besiddelse af Kirkenøglerne, saa Poperne maatte hente dem der, naar Kosakkerne skulde have Brudevielse eller Barnedaab. Jøderne stod i de fleste af disse Virksomheder overfor Kosakkerne som den polske Statsmagts Repræsentanter, og mens de til sig selv samlede Rigdomme i Dyrgevis og utvivlsomt paa den mest syndige Maade udpinte Kosakkerne, opelskede de hos disse et Had og Fjendskab til alt jødisk og polsk i Forening, og den Dag maatte komme, da Kosakkerne vilde have Hævn.

Anledningen fik de, da en jesuitisk Indflydelse i 17. Aarhundrede fik Indpas ved Hove, og man nu vilde paa-tvinge dem den romersk-katolske Tro samtidig med, at Adelsmændene stræbte efter at gøre de frie Kosak-bønder til Livegne, der kunde udsuges. Da rejste de i Aaret 1648 en frygtelig Opstand under Bogdan Chmielnicki; en Del af de frie Kosakker, Saporogerne, sluttede sig til, ogsaa Tartarerne paa Krim lovede Hjælp, og saa gik det løs. „Polakkerne har solgt os som Slaver til den forbandede Jødeyngel“ — dette Raab satte hele Ukraine i Brand; den lille polske Hær, som drog mod Oprørerne, blev snart slaaet, deres Fører med 8000 Mand sendt som Krigsfanger til Krim, og saa jog Skarerne hærgende, plyndrende og myrdende gennem Landet, mens Poperne hidsede dem til deres blodige Daad. Fæstningen Nemirov blev indtaget ved en Blanding af List og Forræderi, og her maatte henved

6000 Jøder lade Livet, i Polonnoje 10,000; i Narol blev 45,000 Mennesker, hvoraf Fjerdedelen Jøder, Resten Polakker, pint og dræbt; under Ligdyngerne fandtes siden Kvinder og Børn, der havde opholdt Livet ved Kød af de dræbtes Legemer. Et Sted dræbte en af disse Banditter flere Hundrede Jødebørn, behandlede deres Legemer som slagtede Svinekroppe og kastede dem saa for Hundene; et andet Sted blev Byens Jøder drevet ud paa Marken, omringet af Kosakker, afklædt og fik saa Valg mellem Død og Daab; de valgte Døden, og 1500 dræbtes. Der meldes om flere lignende Eksempler paa, at Jøderne lod sig dræbe hellere end døbe, og ogsaa, at de heltemodigt foretrak selv at dø, naar de derved kunde haabe at redde deres Trosfæller andet Sted fra de myrdende Skarer. Mange lod sig ogsaa døbe i den ortodokse Kirke. Utallige flygtede, mens Sult og Sot rasede iblandt dem. Paa sine Steder satte Jøderne sig lappert til Modværge Side om Side med Polakkerne, men kun en ganske enkelt polsk Adelsmands Navn, Visjniovieki, nævnes med Hæder fra disse Kampe. Bedst gik det de Jøder, der i Opstandens Begyndelse var sendt som Fanger til Tartarerne; thi deres velhavende Stammefrænder i Konstantinopel og Amsterdam opfyldte overfor dem trolig deres Broderpligt og købte dem fri.

Naar en saa grænseløs Elendighed kunde brede sig i Polen, tilsyneladende uden nogen virksom Modstand fra Statsmagts Side, saa skyldtes det i væsentlig Grad de fortvivlede Opløsningstilstande, hvori Riget var. Straks efter Oprørets Udbrud var Kongen død (Maj 1648), og først i Oktober s. A. havde man faaet valgt en Efterfølger, Johan Kasimir. Den polske Adel havde end ikke under saadanne Omstændigheder som i 1648 kunnet afstaa fra sine sædvanlige lidenskabelige Stridigheder ved Kongevalg, og det var nok egentlig Chmielnicki, der til sidst hidførte Afgørelsen til Fordel for Johan Kasimir. Alligevel kom det til Sammenstød mellem disse to, men i Sommeren 1649 stod Chmielnicki paany som Sejerherre og dikterede Freden: i Ukrajne, Vestrusland, Kijev og en Del af Podolien taales hverken Katoliker eller Jøder.

Freden skulde kun vare kort, men Jøderne udnyt-

tede denne Frist til, saa vidt det lod sig gøre, at vende tilbage til deres Hjem, og Kongen gav de tvangsdøbte Tilla-delse til frit at bekende Jødedommen; man opsporede med Flid de adsplittede Børns Skæbne, og de af Kosakkerne røvede jødiske Kvinder reddede sig saa vidt mulig tilbage. Men i Foraaret 1654 forbandt Chmielnicki sig med Rus-serne, og Rædslerne begyndte paany i det ulykkelige, split-tede Land. Vel naaede de ikke Højdepunktet fra 1648, men til Gengæld udbredte de sig denne Gang ogsaa over de Dele af Landet, som hidtil var gaaet fri: Litaven og Vestpolen. Russernes Indblanding medførte, at deres Medbejlere, de Svenske under Kong Karl X Gustav ogsaa meldte sig paa Krigsskuepladsen med deres i Trediveaarskrigen opdragne Soldater (1656), jog Kongen af Landet og hærgede nu om Kap med Russere og Kosakker og flere, som inddroges i Kri-gen; hele Landet lignede en Slagmark, og fra alle Sider gik det ud over Jøderne; ogsaa Polakkerne vendte sig denne Gang ofte mod dem. Især Menighederne i Vilna, Posen og Krakov led under dette sidste Afsnit af Myrderierne; og i alt regner man (Graetz), at en kvart Million polske Jøder satte Livet til i det ulykkelige Tiaar 1648—1658.

For den polske Statsmagt blev denne Krig Indledning-
gen til en halvandethundredaarig Døds-kamp, for de pol-
ske Jøder blev disse samme Aar Begyndelsen til en Elen-
dighed, som varer ved endnu. De havde faaet et Knæk,
som de ikke har kunnet rette sig efter. Deres Velstand var
brudt, og mangen ruineret jødisk Stormand tiggede nu om
Brød eller Arbejde hos Bønderne i de omliggende Lan-
de; deres Indflydelse var det ude med, og i Polen ven-
tede der dem kun en trist Fremtid; men omkring i Lan-
dene spredtes de som Flygtninge eller frivillige Udvandre-
re og bragte en ejendommelig polsk Luftning
ud over alle jødiske Kredse i Evropa. Fædreland og Hjem
havde de mistet; deres Gerning eller Forretning var for-
styrret; mangfoldige Menigheder og Familjer var splittet,
saa de aldrig genfandt hverandre; Gods og Ejendom var
taget fra dem; men — hvad ingen Forfølgelse og ingen Li-
delse havde kunnet røve, hvad de bragte med, hvor i Ver-
den de kom hen, var deres religiøse Overbevisning som Jø-

der og det i den ejendommelige Form, hvori den havde dannet sig i de sidste halvandet Hundrede Aar af deres Størhedstid i Polen. Det var Talmud, der havde givet de polske Jøder deres Særpræg, men frisk var den Luft ikke, som kom fra Talmudskolerne. Det er en haard Dom, Graetz fælder, naar han om denne polske Indflydelse paa Evropas Jøder siger: „Just i Descartes' og Spinozas Aarhundrede, da de tre civiliserede Folk, Franskmand, Englændere og Hollændere, gav Middelalderen Dødsstødet, bragte de jødisk-polske Emigranter en ny Middelalder over den evropæiske Jødedom, som holdt sig over et Aarhundrede i Kraft og til Dels varer endnu.“

Her vil nu være Stedet til at give en Skildring af de polske Talmudjøders indre Ejendommelighed, efter at vi har fulgt deres ydre Skæbner til vort Tidsrums Slutning.

5. Talmudismen.

Talmud er uden al Sammenligning det største Mindemærke, jødisk Aandsliv har sat sig i Literaturen, og — naar bortses fra den hellige Skrift — tillige det betydningsfuldeste. I dette Kæmpeværk, der fylder 12 Bind i Folio med omtrent 3,000 Sider „afspejler sig alt, hvad den jødiske Aand har tænkt og følt i et Tidsrum af omtrent 700 Aar, det er som en Protokol over alt det, de Lærde har sagt og øvet“ fra Esras Dage til nogle Aarhundreder ind i den kristne Tidsregning; fra først af bevaredes dette Stof gennem mundtlig Overlevering, men efter Templets Ødelæggelse begyndte man at nedskrive det, og derefter er Talmud i over 1000 Aar den vigtigste Næring for jødisk Aandsdannelse og den eneste Lærebog ved jødisk Ungdoms Undervisning. Værkets Indhold er af dobbelt Art: Halaka og Haggada¹. Halaka er en jødisk „corpus juris med tilhørende Fortolkning“ (Weber), der med guddommelig Myndighed giver Love for Gudstjenesten og dagligt Liv i smaat og stort. Haggada derimod er ikke forbindende for den lovtro Jødes Liv; her behandles alle Æmner vedrørende Troslære, Sædelære, Skriftudlægning,

¹ Oesterley and Box: The Religion and Worship of the Synagogue, London 1911, S. 52 ff.

Bibelhistorie, Opbyggelseslæsning, Ordsprog, Folketro osv., og her er ret en Tumleplads for alle mulige Røster i de spidsfindigste Diskussioner, der skærper Forstanden og Tanken, men lader den religiøse Følelse sidde som Askepote. Meget i Talmud synes os værdiløst og ufrugtbart, men ved Siden deraf findes ogsaa moralske Værdier, som ikke maa underkendes; OVERRABBINER D. SIMONSEN har i sin Bog „Talmudiske Levereregler“ givet os Prøver derpaa.

Gennem Talmud er det, at den efterkristelige Jødedom har faaet sit fra alle andre Folk forskellige Præg. Fra den trængte Lovens Aand ind i det hele Folk, men tillige var den for Jøderne, hvor de kom hen, et Værn mod al hedsensk og kristelig Smitte; den var det Gærde, indenfor hvilket deres Liv levedes, og den har som saadan haft ubegnelig Betydning for Israel.

Blandt alle Evropas og Forasiens Jøder, er de polske de, der senest gjorde sig fortrolig med Talmudstudiet; men da det først kom til Polen, blev man her ivrigere der end noget andet Sted. I 16. Aarhundrede, da Interessen for Talmud allerede var i Aftagende hos det øvrige Evropas Jøder, vandt den gennem indvandrede tyske og bøhmiske Rabbinnere Indgang i Polen, og snart var de tyske Lærdomsæder helt overstraalet af de polske. Fra tyske Menigheder hentedes nu ofte i Polen Afgørelser i retslige, religiøse og andre Tvivlsspørgsmaal, de saakaldte Responsa, der er os en vigtig Kilde til Kundskab om indre Liv i Datidens jødiske Menigheder. Til Polens Talmudskoler strømmede man fra alle Kanter; og viden om i Verden var polske Talmudister søgt som Huslærere i rige jødiske Hjem. Lige til Udgangen af 18. Aarhundrede hævdede de polske Rabbinnere sig som de, der overalt gav Tonen.

For de polske Jøders eget Vedkommende fik denne Talmudrus dog naturligvis den største Betydning, og den har bevaret den indtil nu. Først gav det sig til Kende derved, at Hjerterne bortvendtes fra Bibelen selv i endnu højere Grad end før. I Synagogerne kyssede man vel fremdeles Lovens Ruller, og i det ydre overholdt man nøje Forskriften om ikke at lægge et Eksempplar af Talmud ovenpaa en Bibel, men i Virkeligheden stillede Talmud aldeles Bi-

belen i Skygge. Næsten i hver Menighed var over Halvdelen af Mændene talmudkyndige; det hørte med til at have faaet en god Opdragelse; fra den tidlige Barndom begyndte Studiet, først i Bibelen for at lære det hebraiske Sprog, og derefter „fyldte man sin Krop med Talmud“; Stykker af fabelagtig Længde lærtes udenad, idet man hengav sig til disse Øvelser med Opofrelse af alt, hvad der hed Ungdomsaarenes frie Liv og sidenhen af Hjemmets Hygge. „Spis Brød og Salt, drik din Slurk Vand dertil, sov paa den bare Jord, lev et Liv fuldt af Savn, og giv Agt paa Lærdommen“. Udenfor Talmud og Talmuds Fortolkninger og Fortolknings Fortolkninger kom man saa godt som aldrig; kun Lægevidenskab og Astronomi fandt sine Dyrkere. Mens Kvinderne blev holdt nede i stor Uvidenhed, aabnedes der gennem Talmudstudiet Mændene Adgang ikke blot til Rabbinerembederne, men til enhver Ros og Indflydelse i Verden, til Fortjenester og Løn hos Gud og — til et godt Ægteskab. Ved de aarlige Markeder i Saslav, Jaroslav, Lemberg og Lublin mødte Talmudisterne, unge og gamle, flere Tusinde i Tallet, og kappedes i deres Disputatser; Privatfolk mente at vinde særlig Fortjeneste ved at underholde fattige studerende i Talmudskolerne, og ved de store Messer valgte rige jødiske Købmænd sig blandt Sejherrerne ved Disputatserne Brudgomme til deres giftefærdige Døtre. Skønt de polske Jøder var rige, var der dog ikke noget egentligt Pengearistokrati iblandt dem; det Aristokrati, der fandtes, hvilede just paa Slægtskab med berømte Talmudlærere eller paa Ry for egen Lærdom, og Adgangen til disse Kredse stod aaben ogsaa for de fattigste Lærde.

Men den Form, hvorunder dette Studium dreves i Polen, var af en egen Art. Ikke en enfoldig Søgen efter Sandheden, men Haarkløveri og Spidsfindighed, Evne til at sige noget nyt og overraskende, til at kunne overbyde sin Modpart i dristige Beviser, der sætter de fjerneste Ting i nøje Forbindelse med hinanden, aparte Vittigheder, som kildrer Ørene og ægger Forstanden, — sligt var det, som kendetegnede denne Syslen med Talmud. „Pilpul“ er Metodens Navn, og endnu er den i høj Kurs ved de polske

Talmudskoler; men dens Virkninger var og er fordærvelige for den jødiske Aand. Sandheden gøres her til en viggende Størrelse, idet man med alle Kneb forsvarer eller modbeviser, hvad det skal være, og derved bliver i det lange Løb ogsaa de moralske Værdier gjort flydende. Disse Virkninger spores overalt i de polske Jøders Liv: i daglig Tale og i selskabelig Omgang, i deres Maade at handle paa og i deres Gudsdyrkelse. Vi staar her ved en væsentlig Aarsag til det Ry, de polske Jøder — og gennem dem store Dele af den gammeltroende Jødedom — har vundet ikke blot for skarp og vittig Forstand, men ogsaa for stædig Paastaaelighed og en snu Omgaaen af Loven, der i Guds-tjenesten idelig sætter et ydre Skin i den indre Sandheds Sted. Men Skylden derfor er Pilpuls, mere end den er Talmuds.

Ogsaa paa Sproget gjorde Pilpul sin Indflydelse gældende. Hebraisk, Bibelens, Talmuds, de gudstjenstlige Bønners og Fædrenes Sprog, levede stadig som det literære og det hellige Sprog hos Jøderne; men Omgangssproget skiftede med de skiftende Tider. Oprindeligt talte de polske Jøder Landets Sprog, Polsk eller Rutensk, i Litaven Litavisk eller Russisk¹; men de stadig indvandrende tyske Jøder slap nødvendig deres tyske Modersmaal, „Mittelhochdeutsch“, d. v. s. Højtysk som det taltes i Tiden før Luthers Bibeloversættelse; og efterhaanden vandt det i Polen Hævd som det fine Sprog, mens de nævnte slaviske Maal gjaldt for halvbarbariske. Men under de pilpulistiske Talmudskolers Indflydelse blev Tysk til den jødetyske Jargon, „Jüdisch“ (tysk og jødetysk), „Yiddish“ (engelsk), der fra nu af bliver de polske Jøders Modersmaal og samtidig har været og er en af de væsentligste Hindringer for denne Gren af Jødedommen for at kunne tilegne sig den evropæiske Dannelse, som den har udviklet sig.

Grundlaget i dette Sprog er middelalderlig Tysk og (for aandelige Begreber) Hebraisk, men Jargonen har handlet noget ilde med Tysken, idet den ikke følger de tyske

¹ Saal. Graetz IX, S. 66. Heman, S. 369 f. og Oesterley and Box, anf. Skr., S. 101 f. nævner Tysk (med rhinsk Dialekt) som de polske Jøders oprindelige Sprog.

Ord sammen eller bøjer dem efter den tyske Grammatiks Regler, men efter sine egne, der tilmed endnu ikke har naaet nogen virkelig Fasthed, en Følge af, at Sproget mangler en klassisk Literatur. Paa den anden Side konjugeres hebraiske Verber efter den tyske Grammatik. Ogsaa Udtalen er forskellig fra Tysk; ofte høres de Strubelyde, der er ejendommelige for de østerlandske Sprog; hertil kommer de mange hebraiske og andre ikke-tyske Ord, der myldrer i Jargon, og alt dette har uddannet Sproget saa ejendommeligt, at tysktalende ikke kan forstaa det; da det skrives med hebraiske Bogstaver, kan de heller ikke læse det. Tyske Forfattere udtaler sig i Reglen meget foragteligt om „Jødisk“, men de er næppe uheldede Dommere i denne Sag; fra anden Side lyder Dommen ogsaa mere forstaaende¹. Fra Polen bredte dette Sprog sig ud over Europa, og navnlig i Rumænien har det endnu holdt sig. I nyeste Tid er det med Indvandrerne kommet til engelske og amerikanske Storbyer saa vel som i aller nyeste Tid til København, der allerede har set flere Aviser og Begyndelsen til en Literatur udkomme paa Jargon. I de gamle polske Lande og Rumænien tales Jargon af o. 6 Mill. Jøder og indenfor engelsk Sprogomraade af 1 Mill., altsaa ialt af langt over Halvdelen af Nutidens Jøder, hvis Tal sættes til 12 Mill., men forøvrigt vil vel Jargon langsomt vige: i Rusland for Russisk og Polsk, i engelsktalende Lande for Engelsk; i Tyskland er den i 19. Aarhundrede næsten forsvundet.

Saa afsondret som Jøderne levede deres religiøse Liv, er det ikke at vente, at aandelige Bevægelser indenfor Kirkens Liv skulde kunne mærkes i Synagogen. Det er da egentlig ogsaa kun Tilfældet i Slutningen af vort Tidsrum, nemlig fra Reformationstiden af². Om et egentligt Israelsmissionsarbejde er der endnu slet ikke Tale i nogen af Kirkeafdelingerne, men der levede den Gang enkelte troende, som viste Kristi Sind ogsaa imod Israel og arbejdede for deres Omvendelse; og den paa ny oplevede Kærlighed til den hellige Skrift satte sig ogsaa Spor overfor Jøderne: i Aaret 1540 udkom i Krakov et Ny Testamente paa Tysk, trykt med hebraiske Bogstaver. Der mærkes paa samme Tid indenfor visse Kredse af den polske Jødedom

¹ I Fauverholdt: Jøder og Jødemission, Kbh. 1908, S. 4 ff.

² Kalkar: Israel og Kirken, S. 141 ff. 310.

en gærende Uro, der ogsaa giver sig Udslag i Hændringen til Kristendommen, saa adskillige Jøder i Oprigtighed bekendte Kristus og lod sig døbe. Og omvendt var der indenfor den evangeliske Kristenhed uklare Sektdannelser, præget dels af Unitarisme, dels af en ejendommeligt Overvurdering af det Gamle Testamente, for hvem Jødedommen viste sig at have en mærkelig Tiltrækningskraft; der meldes om adskillige af de i Tiden yndede Religionsamtaler mellem disse Sekterere og Jøderne, men ogsaa om ligefremme Overgange til Jødedommen og navnlig om halvjødiske Sekter, Semi-Judaizantes, der under Navne som Budnier, Subotniker og Sjaraïter vandt en Del Tilhængere i Polen.

Er Begivenhed fra 16. Aarhundredes Slutning fortjener at mindes i denne Forbindelse, nemlig Fremkomsten af en Bog, der mere end nogen anden jødisk Aandsfrugt fra hin Tid vakte Røre udenfor Synagogen. Bogen var rettet imod Kristendommen, især imod det Nye Testamente; dens Navn er Chisuk E m u n a (Troens Bekræftelse), og dens Forfatter er Isaak ben Abraham fra Troki i Litauen († 1594), der tilhørte en talmudfjendsk jødisk Sekt, Karæerne, der nedenfor skal omtales nærmere. En Tid lang eksisterede Bogen kun i Afskrifter og var vel aldrig naaet udenfor jødiske Kredse, om ikke en tysk Lærd, den af Kærlighed til Israels Omvendelse grebne Professor Wagenseil fra Altorf paa en Rejse i Marokko havde fundet et Eksemplar af den. Han lod den trykke i sit i Aaret 1681 udgivne Værk, der bærer den for en Israelsmissionsven mærkelige Titel „Tela ignea Satanæ, hoc est arcani et horribiles Judæorum adversus Christum et Christianam religionem libri anekdoti“¹. Nu gjorde Isaak Trokis Bog en umaadelig Opsigt baade i den kristne og den jødiske Verden; den oversattes paa mange Sprog og opnaaede at vinde Voltaires højlydte Bifald. Ogsaa Modskrifter udkom, det udførligste i Amsterdam 1712 af Jaques Gousset: Sjemesj Zdaka Marfe Benafsja², en Titel, der danner en

¹ „Satans gloende Pile, det er Jødernes hemmelige og gruelige Bøger mod Kristus og Kristendommen, ikke forhen trykte“.

² „Retfærdighedens Sol, under hvis Vinger der er Lægedom“.

velgørende Modsætning til Wagenseils. Chisuk Emuna har endnu ikke udspillet sin Rolle; den gives hyppig saadanne Jøder i Hænde, som mistænkes for at nære kristelige Tilbøjeligheder, og saa sent som i Aaret 1879 udgav den vel kendte jødiske Proselyt Z. Lichtenstein et Forsvarsskrift for Kristendommen, „Chisuk Emuna Emeth“, der ligefrem er rettet imod den gamle Karæers Skrift. I Max Greens Bog om Jødespørgsmaalet¹ vil man finde Chisuk Emunas Indhold lagt til Grund for Afsnittet om Jødernes Indvendinger mod Kristendommen.

Det er om Chisuk Emuna udtalt, at den er det sidste af, hvad den polske Jødedom har ydet, som ogsaa Kristendommen kan tage Notits af; det er værd at mærke, at den Bog handlede om de Kristnes Bibel. Thi det er Grundlaget, hvorpaa vi igen skal mødes, naar den Dag kommer, da vi atter kan faa hinanden i Tale.

III. Jødernes Stilling under Polens Tilbagegang, o. 1650—1795. Jødiske Sekter.

1. Polens Deling.

Tiden mellem den store Forfølgelse ved Kosakkerne og Polens Deling frembyder i politisk Henseende et Billede af en ydre Magtudfoldelse, der ingenlunde var ringe; Polen deltog med stor Hæder i de Krige mod Tyrkerne, der blev Begyndelsen til det osmanniske Riges Tilbagegang i Evropa (Freden i Karlovits 1699); men samtidig møder der os et Billede af en grænseløs indre Forvirring og Afmagt, som ogsaa voldte Rigets Undergang. Den jesuitiske Indflydelse, som vi har omtalt ved Midten af 17. Aarhundrede, og som var medvirkende til at fremkalde den store Kosakopstand, holdt sig sidenhen i Polen, og den gamle polske Taalsomhed mod alle Ikke-Katoliker svandt; rovlystne Nabostater, især det ortodokse Rusland fik derved ofte Lejlighed til at blande sig i Polens Sager for — som det hed — at forsvare deres Trosfæller.

¹ Tysk Overs.: Die Judenfrage u. der Schlüssel zu ihrer Lösung. Lp. 1911. Afsnit V.

Og Side om Side med Præstevælden bredte Adelsvælden sig over alle rimelige Grænser (*liberum veto*) og hindrede næsten enhver Ændring til det bedre; de spredte Tilløb til Reformer standsedes ofte af Naboerne, der saa deres Fordel ved at opretholde den gamle Opløsningstilstand i Polen. Og saaledes kom i Aaret 1772 det Øjeblik, da en storpolitisk Knude i det sydøstlige Evropa var strammet saa stærkt til, at man ingen anden Løsning saa, end at lade det sagesløse Polen bøde; og Rusland, Prøjsen og Østrig enedes om at tage hver sin Del af Landet. I Aarene 1793 og 1795 gik man videre ad samme skamløse Vej og delte Resten, saa dette gamle Rige nu var udslettet af Staternes Tal.

Prøjsen havde tidligere faaet Østprøjsen, som de tyske Riddere en kort Tid havde maattet stille under polsk Lenshøjhed; nu tog det gennem disse Delinger Vestprøjsen, Storpolen og Masovien med Varsjav, ialt over 150,000 km² med godt 2½ Mill. Indbyggere. Østrig tog Galicien og Lillepolen, ialt 135,000 km² med 3½ Mill. Indbyggere. Rusland tog Løvens Part: hele Resten efter Linjen Memel—Bug, ialt 500,000 km² med omtrent 7 Mill. Indbyggere. Under Napoleonskrigene, der ogsaa stærkt berørte disse Egne, berigede Rusland sig atter, idet de nuværende Landegrænser den Gang blev optrukket.

Saaledes var ogsaa de polske Jøder kommet under nyt Herredømme, langt de fleste under russisk. Det er værd at minde om, at mens Jøderne ellers næsten overalt selv har valgt sig deres Undersaatsforhold i de paagældende Lande ved at indvandre, saa har Rusland, det Rusland, der har været andres Læremester i skammelig Behandling af Jøderne, faaet næsten alle sine Jøder gennem en Annek-sion, der forgæves søger sin Lige i Uretfærdighed.

2. Nedgangstider for Jøderne¹.

Udenfor Polen havde Tallet paa Jøder i næsten alle Evropas Lande været i stærk Aftagen hen imod Slutningen af forrige Tidsrum. Forfølgelser, Tvangsdaab og alminde-

¹ Til de tidligere nævnte Hovedkilder føjes for dette Afsnits Vedkommende: Arthur Ruppin: Die Juden der Gegenwart. 2. Aufl. Köln u. Lp. 1911.

lig Forringelse af deres Levekaar havde truet med ligefrem at udrydde dem, og efter at $\frac{1}{4}$ Mill. Jøder havde ladet Livet i den polske Kosakopstand, regner man, at der i al Verden kun var 1 Mill. Jøder tilbage. Kun i Polen kunde Trængslerne ikke kue dem. Det gik her som fordem i Ægypten: jo mere de plagede Israel, desto mere blev det mangfoldigt. Trods Mord, Flugt og fortsat Udvandring myldrede det fremdeles med Jøder i Landet; en Folketælling fra Aar 1772 regner 308,500 Jøder i Polen og Litaven, men allerede ved Aar 1800 anslaaes de til 450,000 i Tallet, svarende til 34,6 pro mille af Landets Indbyggere; men deres Kaar var nu i de fleste Henseender andre end før. Handelslivet formede sig anderledes end i Middelalderen: Lovgivningen satte Grænser for Rentenydelsen; Kapitaler samledes paa Kristnes Hænder, ikke som før kun paa Jøders; Vejene for det mellemfolkelige Samkvem var efter Opdagelsernes Tidsalder blevet lettere at finde for Hvermand; hertil kom det polske Riges fremskridende Opløsning: det ene med det andet lagde sig som Hindringer for Jøderne paa Vejen til økonomisk Genrejsning efter det Slag, der havde ramt dem i Kosakopstanden. Overhovedet har det under den moderne Samfundsudvikling vist sig, at hvor Kapitalismen i Handel og Industri fik Magten, der naaede Jøderne til Velstand og beholdt den i Hænde, men hvor det økonomiske Liv som f. Eks. i Østevropa ikke fulgte med i denne Udvikling, der levedes der kun trange Kaar for Jøderne.

De polske Jøder var med eet blevet fattige, saa fattige, at Aar efter Aar drog Skarer af dem ud af Landet for at søge Livets Ophold andet Sted, helst som Rabbinere eller Lærere; men det er en saare betydningsfuld Kendsgerning, at den Fattigdom, hvorunder Polens Jøder nu led, ikke kunde fratage dem det aandelige Herredømme, de havde vundet indenfor Jødedommen. Baade i 17. og 18. Aarhundrede ligger Jødedommens Tyngdepunkt i Polen, og det er fra denne Tid af, at man skelner mellem to Hovedtyper af Jøder: de spansk-portugisiske, Sefardim kaldet, og de polsk-tyske, Askenasim kaldet. Med Undtagelse af de sefardiske Aristokrater tog hele Ev-

ropas Jødedom sit Præg fra Polen, men til liden Baade for den jødiske Folkekarakter.

Navnene Sefardim og Askenasim er en Del ældre end vort Tidsrum; de stammer fra Middelalderens Slutning og betyder ligefrem oversat „Spanierne“ og „Tyskerne“, idet Datidens Jøder forklarede Landet Sefarad, der omtales Obad. 20, om Spanien, mens Askenas, en af Jafets Efterkommere fortolkedes om Tyskland¹. De sefardiske Jøder stammer altsaa fra Spanien, hvor Jøderne under Mavrerherredømmet (711—1492) gennemgaaende nød en meget gunstig Stilling; men efterhaanden som Arabernes Magt begyndte at vakle, oprandt der en Række Trængselsaar for dem, og da Granada var faldet, blev de endnu samme Aar (1492) alle som een udvist af Landet af Ferdinand og den Katolske, Expugnator Granatæ et Expulsor Judæorum. Mange af disse søgte til Portugal, hvor nye Trængsler ventede, og hvorfra de snart atter som „portugisiske Jøder“ søgte videre frem; somme gik Nord paa til Amsterdam, hvorfra de siden — i Løbet af 17. Aarhundrede — gik baade til Hamborg, Danmark og London, men de fleste fandt deres nye Hjem i de øvrige Lande langs Middelhavets Kyster: Provence, Italien, Tyrkiet og Nordafrika.

En vis aristokratisk Tænkemaade, baade i deres Forhold til anderledes troende og i deres Dom om Jøder af anden Støbning, en rig digterisk Evne, til Dels ogsaa en højere Uddannelse udmærker de portugisiske Jøder; i deres Synagogetjeneste følger de en fra de tyskpolke Jøders forskellig Liturgi, og deres Sprog er endnu paa Balkanhalvøen, i det tyrkiske Rige og i Nordafrika en gammelspansk Dialekt, Spaniolsk, ligesom ogsaa deres Udtale af Hebraisk afviger fra den askenasiske. Længe bevarede de et Præg af den stolte Frihed, de havde nydt i Spanien, og dette skaffede dem flere Steder, f. Eks. i den ældste danske Lovgivning om Jøderne², en gunstigere Stilling, end der blev andre af deres Folk til Del. Nu kan den se-

¹ Oesterley and Box, anf. Skr., S. 101. Det er interessant, at Undersøgelser om Talforestillingerne hos de gamle gotiske og andre Folkeslag synes at stadfæste denne jødiske Fortolkning af 1. Mos. 10,3. Se Poul la Cour: Historisk Matematik. Trykt som Mspt. Kolding 1881, S. 183.

² Se Tillæget til Kayserling: Jødernes Historie. Dansk Overs., Kbh. 1890, S. 277 ff. L. Koch: Oplysningstiden i den danske Kirke 1770—1800, Kbh. 1914, S. 125.

fardiske Type næppe paavises hos os, men andet Steds er den let kendelig, og skønt Sefarderne kun udgør et lille Mindretal mod de askenasiske Jøders Millioner, opretholdes Skellet mellem de to Grupper skarpt. I Amsterdam fandt saaledes indtil Midten af 19. Aarhundrede Ægteskaber mellem Sefardim og Askenasim saa godt som ikke Sted.

Det er utvivlsomt, at det Tryk, som Tiderne lagde over de jødiske Menigheder, har været væsentlig medvirkende til i dem at gøre Jordbunden rede for alle de sære aandelige Rørelser og Sektdannelser, som i dette Tidsrum skød frem i Polen. Men der kan paavises flere ydre Omstændigheder, som har fremmet deres Vækst. Under Polens sidste Konge, da man, men desværre for sildig, tog fat paa at reformere, blev ogsaa „de fire Landes Synode“ ophævet (1764), og derved faldt man indenfor de polske Menigheder tilbage til den independentiske Ordning, som er saa karakteristisk for Jødedommen overhovedet¹. I Jødedommen gives der ingen Bekendelsesskrifter i Lighed med Reformationstidens; ingen fælles Forfatning knytter Menighederne sammen til et Hele; Præster har Jødedommen ikke haft, siden Templet blev ødelagt, Rabbineren er Menighedernes eneste aandelige Vejviser, men han repræsenterer kun sin egen Opfattelse af det jødiske; hver Menighed vælger sin Rabbiner, men Menighederne vælger kun saadanne, som de ved sig i Samstemning med. Det er klart, at en saadan Ordning — eller Mangel paa Ordning — skaber særlig gunstige Kaar for nye Retninger og Sekter til at brede sig; skønt „de fire Landes Synode“ paa sine gamle Dage ikke havde bevaret sin Ungdoms Kraft, saa forsvandt dog med den en konservativ Faktor i jødisk Menighedsliv, og de løsslupne Aander fik friere Spil.

Endnu et Forhold var der, som trak til samme Side. I Aaret 1733 havde man som et Led i den jesuitiske Forfølgelse af alle anderledes-troende (Dissidenter) udelukket dem fra Adgangen til offentlige Embeder; heri fandt den russiske Kejserinde Katarina II nogle Aar efter sin Tron-

¹ Jfr. G. D a l m a n: Christentum u. Judentum. Lp. 1898, S. 15.

bestigelse et Paaskud til at falde over Polen, og hun gjorde det paa den eftertrykkelige Maade, at hun pudsede de saporogiske Kosakker paa Polakkerne (1768). Og saa gik det som sidst: da de først var sluppet løs, fo'r de frem baade mod den katolske Adel og Gejstlighed og mod Jøderne. Død under alle Skikkelser ventede dem nu, og Kosakkernes Raahed kendte ingen Grænser. Et Sted hængte de i samme Galge en Adelsmand, en Jøde, en Munk og en Hund, og over dem satte disse Umennesker en Indskrift: „Med dem er det Hip som Hap“. I Fæstningen Homel ved Mohilev dræbtes 10,000 Polakker og mange Tusinde Jøder. Ogsaa Tyrkerne kom til Hjælp ved det blodige Haandværk, og disse Forfølgelser, der varede ved til Polens første Deling (1772), adspredte de ulykkelige Jøder, der ved Flugt søgte at redde sig andet Steds hen indenfor Rigets Grænser. Men de af Forfølgelserne haardest hjemsøgte Egne (Ukrajne, Podolien og tilgrænsende Provinser) var just Tilholdsstedet for de jødiske Sekter; og som den polske Talmudisme for hundrede Aar siden spredtes over Evropa ved den første Kosakforfølgelse, saaledes spredtes nu Sekterne ud over Polen ved den anden.

3. Aandelig Stilstand.

Det Kulturstandpunkt, man forefinder hos denne Tids Jøder, er væsentlig det samme, som de stod paa i 13. og 14. Aarhundrede. Den Gang kunde den jødiske Kultur vel staa Maal med de øvrige evropæiske Folks, men med den Afsondrethed, hvortil det jødiske Folk mere og mere henvises, og hvori Østens Jøder endnu lever, blev ogsaa deres Kultur en isoleret Kultur og blev, som alle isolerede Kulturer, overfløjet. Den Rigdom, som alle andre Folk vandt gennem Opdagelserne og Naturvidenskabernes og Teknikens Udvikling, gik dette ene Folk forbi; den Naturfølelse, Renæssancen om end langsomt lærte de evropæiske Kristne, er endnu i vore Dage næsten helt fremmed for Østens Jøder; den opløstrende evropæiske Literatur blev for Jøderne en lukket Bog. Under disse Vilkaar bredte et tykt Mørke sig blandt Polens Jøder, og gammel Overtro, især paa „det onde Øje“, holdt sig og holder sig endnu,

mest i Østgalicien og Sydrusland. I deres Folkeskoler, Cheder kaldet, d. v. s. Kammer, undervistes kun i Hebraisk, og alle ikke-religiøse Fag var bandlyst; for Lærerne her rummede Talmud alt, hvad der var værd at vide, og at læse en tysk Bog blev betragtet som en stor Synd. Da den tysk-jødiske Filosof, Moses Mendelssohn, i sidste Halvdel af 18. Aarhundrede indvarslede den nyeste Tid i Jødernes Historie ved sit Arbejde for deres aandelige og politiske Ligestilling i de Lande, hvor de bor — den saakaldte „Jødernes Emancipation“ —, da vendte man sig i Polen med Afsky derfra. Og da den østrigske Kejser Josef II efter Polens første Deling vilde indføre Undervisning i Tysk og i Elementarfagene i de jødiske Skoler, stødte det paa den heftigste Modstand fra næsten alle galiciske Jøder.

Naar Talmudstudiet kunde beholde sit Herredømme over Sindene, var det imidlertid ikke, fordi man søgte en religiøs Vederkvælgelse derved; en saadan var heller ikke deri at finde. Men Talmud var Grundlaget for al religiøs og borgerlig Retspleje indenfor det jødiske Selvstyre, saa enten man vilde eller ej, var den sikker paa sin Plads i Solen. Udenfor dette retslige havde Talmudstudiet intet andet praktisk Formaal; man studerede kun for at studere; og navnlig havde denne Lærdom da ikke noget praktisk religiøst Formaal: at ophjælpe Menighedslivet eller fremme Andagten. Selv den frommeste var i Talmudisternes Øjne en Stakkel, naar han ikke var lærd. Den jødiske Fromhed ytrede sig, hvor Rabbinerne raadede, kun som en Gerningsretfærdighed med en i de ydre Former stivnet Bogstavdyrkelse, der for de dybere Naturer maatte være helt utilfredsstillende. Der var saaledes ogsaa i den polske Jødedoms indre Liv Spor at finde, der pegede i samme Retning, som de nævnte ydre Begivenheder viste: om der ikke udenfor Talmudismen gaves den Mættelse for Sjælen, som forgæves søgtes indenfor den. Det er i hvert Fald karakteristisk, at alle de nedennævnte jødiske Sekter just har Front mod Talmud.

Sikkert blev ogsaa Skriftens Studium forsømt. Vel udkom der i 1670-aarene samtidig to Udgaver af det

Gamle Testamente paa Jargon, hvilket nok kunde tyde paa nogen Læselyst; men de lidet tiltalende Omstændigheder, hvorunder disse Oversættelser saa Lyset¹, gør alligevel, at man vanskelig kan se dem under Synspunktet Kærlighed til Skriften; de maa vist nøjes med at staa som Eksempel paa jødisk Forretningskonkurrence, endda af lavere Art.

I det Tidsrum, vi her omhandler, sker den første Begyndelse til en evangelisk Jødemission². Baade i de pietistiske Kredse i Tyskland og i Brødremenigheden var Kærligheden til Israel levende. I Halle oprettede Professor Callenberg i Aaret 1728 et Slags Seminarium, Institutum Judaicum kaldet, der skulde arbejde for Jødernes Frelse, og Zinzendorfs Iver for den samme Sag maa ikke glemmes. Fra Institutum Judaicum udgik adskillige Israelsmissionærer, deriblandt den polsk fødte Stefan Schultz (1714—76), der fra sin Barndom havde været fyldt med Drift til at vise Jøderne Frelsens Vej, og som siden blev et udvalgt Redskab i denne Tjeneste, som ogsaa kom hans Hjemland til gode³. Store Vanskeligheder havde Gæringen i Polen den Gang som altid, ikke mindst paa Grund af den totale Uvidenhed om Kristendommen, der raadede blandt Jøderne, atter en Følge af deres isolerede Stilling. Paa den anden Side var der som nævnt just i Polen paa denne Tid en Længsel til Stede hos mange Jøder efter noget mere, end Talmud kunde give, og der er ikke faa samstemmende Vidnesbyrd fra Tiden omkring Midten af 18. Aarhundrede om, at denne Længsel drev dem baade til Halle og til Herrnhut med Bøn om Raad og Vejledning i saadanne Spørgsmaal som: hvem er den sande Messias? i hvilken af de mange Kirkeafdelinger finder vi Sandheden? I Brødremenigheden vidste man endog ved denne Tid at fortælle om flere Kredse af polske Jøder, der i al Hemmelighed brugte paa

¹ Graetz X, S. 328 ff.

² Hovedkilder til Israels missions Historie: Kalkar: Israel og Kirken samt de le Roi: Die evgl. Christenheit und die Juden, Karlsruhe u. Lp. 1884 og Gesch. der evgl. Judenmission, I—II, 2. Ausg. Lp. 1899.

³ Se Faerholdt: Stefan Schultz, Nord. Miss.tidsskr. 1914.

Dødslejet at bede Gud om Tilgivelse for deres Vildfarelse, hvis det havde sin Rigtighed med de Kristnes Paastand, at Messias allerede var kommet. Stefan Schultz's og andre evangeliske Missionærers Rejser har sikkert ikke været uden Forbindelse med alt dette; men den begyndende Israelsmission har endnu ikke magtet at yde de spørgende en stadig Pleje og fortsat Vejledning.

Og indenfor Jødefolket selv var der forskellige mystiske Aandsretninger, om hvilke vi snart skal høre, der atter og atter kaldte Messiashaabet til Live; trods al Vildfarelse og Uklarhed kunde ogsaa dette meget vel medvirke til at bane Vej til Kristus. Kalkar fremhæver 17. og 18. Aarhundredes første Halvdel som en Tid, hvor mange Jøder fandt Kristus, og han omtaler adskillige af disse, deriblandt ogsaa en Del fra Polen, som siden hørte til „de dygtigste Stridsmænd i Guds Rige“.

Naar vi nu vender os til Skildringen af de ejendommelige Aandsretninger og Sekter i Israel, maa imidlertid ingen vente her at finde Gennembrud af store, klare Lys. Indenfor Jødedommen straalere de ikke mere; vi faar at se en Famlen efter Lys, Forsøg paa at faa dem tændt, men de vil ikke brænde, og tit breder de kun Os. Jødedommens Historie i den nye Pagts Tid og ikke mindst de jødiske Sekters er en fortsat Stadfæstelse af Ordene fra Hebr. 8, 13: „Idet han bruger Ordet „en ny [Pagt]“, har han jo dermed erklæret den første for forældet; men alt hvad der er forældet og aflægs, er paa gode Veje til at forsvinde“.

4. Karæerne.

Først skal her nævnes de tidligere omtalte Karæere. Deres Oprindelse ligger langt tilbage i Tiden, idet Sekten er fremgaaet i 8. Aarhundrede som en Frugt af Israels Berøring med Islam; skønt de aldrig naaede højt i Antal, har de dog holdt sig i Live til den Dag i Dag. De fandtes og findes i Galicien, Tyrkiet, Jerusalem og Ægypten, men især i Rusland, hvor man i 1897 talte o. 13,000 Karæere, deraf Halvdelen i Guvernementet Krim. De forkaster Talmud og

vil holde sig til Skriften som eneste Regel og Rettesnor; men i de talmudiske Buds Sted har de blot sat andre, der ikke synes at staa de bibelske stort nærmere; et aandeligt Fremskridt betegner Karæerne ikke, men de roses for Flid, Redelighed og Sædelighed.

Deres Navn betyder „Læserne“, og deres Hovedinteresse har altid været den hellige Skrift. Hovedparten af Arbejdet ved Tilvejebringelsen af den avtoriserede (massoretiske) Tekst til det Gamle Testamente er gjort af disse Karæere, og i deres Kredse var det, at man gemte de ældste hebraiske Haandskrifter til det Gamle Testamente, som vi har, og som i nyeste Tid, trods de foretagne Forfalskninger, er kommet Forskningen til Gode¹. Ogsaa Isaak Trokis Chisuk Emuna bevægede sig jo paa Skrifteologiens Omraade; men den øvrige vidtløftige karæiske Literatur er — ifølge Graetz — ikke til at udholde at læse for Kedsommelighed.

5. Kabbala².

Side om Side med Talmudismen har der fra gammel Tid i Jødedommen gaaet en vidt forskellig Strømning: Kabbalismen. I Talmud handles der om Jødernes religiøse Lovbestemmelser og deres Anvendelse i Livet; Kabbala er derimod Jødedommens Mystik, født ud af Trangen til atter at sænke Aanden ned i den guddommelige Aabenbarings hemmelighedsfulde Dyb og aandeliggøre den bibelske Lære. Navnet Kabbala betyder „Overlevering“ og bruges om Jødernes hemmelige Videnskab om det guddommelige; dens Hjemsted er Spanien, dens Historie begynder i 7. Aarhundrede, og i det 13. har den sin Blomstring.

Kabbalas Livsanskuelse er panteistisk. Gud er Navnet ikke paa en Herre eller en Fader, men paa et i sig selv ufatteligt, aandeligt Udgangspunkt for alt tilværende; Verden skabes, idet den strømmede ud af ham gennem nogle Mellemvæsener, Sefirot, der tænkes

¹ Oesterley and Box, S. 144. Buhl: Den gltstl. Skriftoverlevering, Kbh. 1885, S. 64. 66.

² Jfr. især Aug. Wünsche: Art. Kabbala i Herzogs R. E.³, IX, S. 670 ff.

som de oprindelige Kræfter i Gud og nu er hans Bro over i Tilværelsen. Der er baade gode og onde Sefirot, og de forstyrrer gensidig hinandens Rige; men Menneskets Bod, Askese, Bøn og Lydighed mod Guds Lov vil efterhaanden udjævne Modsætningen mellem dem. Og naar denne Udjævning har naaet et vist Punkt, saa kommer Messias og bringer alt i Lave paa Jorden, og ogsaa i den øverste Aandens Verden vender da den Enhed tilbage, som var blevet forstyrreret. Mennesket er ikke at betragte som den enkelte Personlighed, men hvert Menneske er som et Aftryk i det smaa (Mikrokosmos) af den hele oververdslige, ideale Verden; i den har Sjælen sin frie Forudtilværelse, mens dens Forening med Legemet er en Fængsling, hvoraf den oftest først frigøres efter en Bodsgang gennem Sjælevandring, til den har naaet sin Fuldendelse. Ogsaa i Jordelivet kan dog Sjælen opnaa Forbindelse med Sefirot's Lysrige og derigennem med Gud; det sker ved nøjagtig Lovtroskab, ved Askese, ved at udsondre sig fra Verden, men især ved Bøn. I Bønnen indgaar den fromme ligesom et ægteskabeligt Samliv med Gud, og gennem den øver han omstemmende Indflydelse paa Gud, især naar Bedemremmene og Bedesjalet bruges.

Om disse mystiske Spekulationer paastod man nu — man var jo ogsaa som Jøder nødt til at paastaa det —, at de var øst af Skriften. For at kunne gennemføre Paastanden hjalp man sig med den saakaldte allegoriske Fortolkningsmaade: Ordenes ligefremme Mening er kun en Klædning, der skjuler deres egentlige Indhold; Bibelens Fortællinger, Love, de enkelte Ord og Navne, ja Bogstaverne selv henpeger paa dybe guddommelige Hemmeligheder, som det er Kabbalistsens Kunst at aflokke Skriften; til den Ende tumler han især med de 22 hebraiske Bogstaver og gør Beregninger over deres Udtale, deres Udseende og deres Værdi som Talcifre. Videst drev man dette Spil med Gudsnavnene, der gjaldt som Talisman, en Trylleformular, ved hvis Hjælp man kunde læge Sygdomme, slukke Ildebrand, afvende truende Farer osv.; eller man kunde opnaa guddommelige Aabenbaringer gennem en Ekstase, der fremkaldtes ved bestemte anstrængende og idelig gentagne Legemsbevægelser i Forbindelse med Brugen af det hemmelighedsfulde Gudsnavn.

Grundtankerne i Kabbala bevæger sig, som man vil se, i en dobbelt Retning, dels en teoretisk, hvis Hovedæmne er Skabelsen af intet, dels en praktisk, der udmunder i en asketisk Sædelære. Men hvor vi vender os hen i alt dette, er det tydeligt, at disse Grundtanker

er af hedensk, ikke af jødisk Rod. Det er den hellenistiske Filosofi om igen, kun i jødisk Dragt, og den har da ogsaa faaet de skadeligste Følger. I Stedet for Bibelens Tale om den eneste sande Gud, der har skabt, opholder og styrer Verden, træder den uklare panteistiske Udstrømningslære, der her som ellers viser sin sædelige Afmagt ved at være ude af Stand til at fælde en alvorlig Dom over Synden. Kabbalas allegoriske Fortolkning af Skriften er helt ødelæggende for Bibelstudiet; og hvad Frelsen angaar, kan dens Lære samles i dette: Mennesket maa — og kan — forløse sig selv, idet han opfylder Loven og ved Askese og ekstatisk Bøn indvirker paa Gud og Lysets Verden. Svære Selvpinsler fulgte i Kabbalas Spor, og ofte udartede den kabbalistiske Fromhed til kun at drive paa Magi, Drøm-metyderi og Overtro i de raæste Former.

En Tid lang nød Kabbala baade i Middelhavslandene, i Tyskland og i Polen, hvortil den udbredtes, overmaade megen Velvilje. Den Hemmelighedsfuldhed og Mystik, der her traadte En i Møde, den stærkt fremtrædende Interesse for den messianske Tid og de indbydende Skildringer af Naadestrømmene, som da skal rinde, — alt dette maatte virke dragende paa Jøderne, især i Tider, da de sukkede under udvortes Tryk. Ogsaa de egentlige Talmudister, som vi lærte at kende i Skildringen af forrige Tidsrum, dyrkede ofte med Iver Kabbala og fandt sig ikke i Modsigelse med sig selv derved. Adskillige kabbalistiske Sange og liturgiske Bønner fandt Plads indenfor Synagogens gudstjenstlige Skik og udgør for en Del endnu nogle af dens skønneste Partier. Men vort Tidsrum fik den Betydning at gøre den dybe Forskel kendelig i det ydre; efterhaanden skærpedes Modsætningen, saa Talmudister og Kabbalister ved Udgangen af 18. Aarhundrede bevidst stod hinanden imod.

I kristne Kredse saa man til en Tid med store Forventninger hen til Kabbala i Haabet om, at den skulde berede en let Vej til Kristus for Israel. Det var f. Eks. Tilfældet med Humanister som Pico af Mirandola og Reuchlin; man mente at kunne paavise kabbalistiske Udtalelser baade om Treenigheden, om Ordet, der blev Kød, om Messias som Guds Søn og om hans Død i vort Sted; og man saa ikke, at de kristeligt klingende Udtryk i Virkeligheden dækkede helt andre Tanker, der havde deres Rod i hedensk Filosofi.

Kabbala vil overflødiggøre en personlig Frelser og peger derfor i det hele og store bort fra Kristus, hvad Begivenhederne i Polen ogsaa tilfulde har vist; men paa den anden Side vil det ikke kunne nægtes, at den ved at genoplive Messiashaabet har bragt adskillige til at spørge efter deres Messias og iblandt dem ogsaa saadanne, som har fundet ham.

6. Sabbatianere og Frankister.

Sidste Gang, at en saadan Messiasforventning har grebet Sindene mægtigt indenfor den hele Jødedom, var ved Midten af 17. Aarhundrede, og Sabbatai Zevi var den Mands Navn, om hvem disse Forventninger samlede sig. Han var født i Smyrna (1626, † 1676) og optraadte i de østlige Middelhavslande, var en af sin Samtids fremmeligste Kabbalister, men iøvrigt en stor Blære, der svang sig op paa sit indtagende Væsen og — paa Jødernes grænseløse Lettroenhed. Han udgav sig for Messias og udsendte fra Jerusalem Apostle til al Verden; og i al Verden blev han troet; et forunderligt Røre vakt overalt, især hvor Kabbala havde banet Vejen derfor, og man beredte sig, stundum med Faste og Bod, men mest med Sang og Dans til at modtage den Forløsning, som ventedes at skulle oprinde i Aaret 1666. Men i dette selvsamme Aar, da Sabbatai Zevi skulde have hidført Israels Forløsning, forraadte han Israel. Hans Indflydelse var efterhaanden blevet saa stor, at Sultanen saa sig nødsaget til at uskadeliggøre ham. Klogt nok gjorde han ham ikke uden videre til Martyr, men lod ham Valget stille mellem at blive Muselmand eller blive pisket med brændende Fakler paa sin bare Krop gennem Konstantinopels Gader. Og Sabbatai Zevi valgte det første. Derefter lod han sig paa forskellig Vis udmærke af Sultanen, der gav ham Navnet Muhammed Effendi; og til sine Venner skrev han: „Gud har gjort mig til Ismaelit; han bød, saa skete det“.

Rundt omkring i de jødiske Menigheder i Evropa, hvor man havde hyldet denne Mand som „vor Herre og Konge, den hellige retfærdige Sabbatai Zevi, Messias, som Jakobs Gud har udsendt“, følte hans Forræderi som en forfærd-

lig Skam; men Kristne og Muhammedanere lo. Sabbatai Zevi vedblev ogsaa som tyrkisk Effendi uforknytt at optræde som Israels Messias; og det forunderligste af alt dette forunderlige er, at saa stærk havde Troen paa ham været, at mangfoldige end ikke nu vilde slippe den. Mange fulgte ham over i Islamismen og dannede her en tyrkisk-jødisk Sekt, der bestaar endnu i Saloniki og tæller o. 4000 Tilhængere. Andre blev i Jødedommen, men opfandt de besynderligste Forklaringer, der skulde godtgøre, enten at det skete slet ikke var sket, eller at det just maatte og burde ske; og Sabbatianismen fandt sig endnu Profeter, endog blandt evropæisk dannede Jøder, der omkring i Landene vandt mange for deres Taabeligheder.

Ogsaa til Polen kom de. Det faar staa hen, hvor megen Indgang Sabbatianerne fik i de polske Menigheder forud for 1666, Aaret for deres Mesters Frafald; men siden nævnes flere Profeter, der virkede i Polen og til dels selv udgav sig for Messias, den opstandne Sabbatai Zevi, den anden Person i Guddommen osv. Især nævnes Juda Chasid fra Szedlovits ved Grodno og Chajim Malak. Rabbinerne forfulgte dem, og de besluttede da i Aaret 1700 tillige med langt over Tusinde af deres Tilhængere at udvandre til det hellige Land og der afvente den messianske Forløsning. Store Skarer sluttede sig til dem paa deres Bodstog gennem Evropa, men allerede Dagen efter Ankomsten til Jerusalem døde Juda Chasid, og i den derved voldte Forvirring gik mange over til Islam, andre spredtes, og nogle lod sig ogsaa døbe. Det ene med det andet viste, hvor uklart det hele var. De havde heller ikke hverken i eller udenfor Polen fundet Kristne, der havde set det som deres Opgave at tage sig af dem i aandelig Henseende.

Hjemme i Polen blev det store Band gentagne Gange lyst over alle Sabbatianere, men endnu den Dag i Dag findes der i Polen og andet Steds hemmelige Tilhængere af Kabbalismen i dens sabbatianske Skikkelse. For jødisk Aandslivs Historie har den polske Sabbatianisme imidlertid en særlig Interesse ved ikke blot at staa som Vidne om, i hvor kraftig en Forførelses Vold disse Mennesker faldt, men ogsaa derved at den kaldte Modsætningen mellem

Kabbala og Talmud frem. Der dæmrede i det sabbatianske Røre allerede tidlig en Konflikt; men til fuld Opblussen kom den ved den Mand, om hvem vi nu skal høre: Jakob Frank.

Jankiev Lejbovits var egentlig hans Navn, og han var født i Galicien i Aaret 1720; under et Ophold i Saloniki havde han knyttet Forbindelse med de derværende muhammedanske Sabbatianere og taget Navnet Frank; siden optraadte han i det sydøstlige Polen som Sabbatai Zevis Profet og Efterfølger og vandt mangfoldige Tilhængere, deriblandt ogsaa Rabbinere. Efter den kabbalistiske Sjælevandringslære paastod han, at de mange, der gennem Tiderne var optraadt som Messias, Jesus, Muhammed, Sabbatai m. fl., ikke var Sværmere, men de var alle slet og ret Legemliggørelser af Messias's Sjæl; og i Frank selv boede Guddommen paa samme Vis; derfor kunde han gøre Undere, og derfor lod han sig tilbede som den anden Person i Treenigheden og ære som „den hellige Konge“. Mod Talmud tog han den skarpeste Front og blev da ogsaa i Aaret 1756 bandlyst af en Rabbinersynode. Frankisterne forfulgtes nu baade af Talmudister og af Politiet, hvorfor de tyede til de Kristne, erklærede, at de troede paa Treenigheden og flere kristelige Lærdomme, og fandt endog i meget højtstaaende katolske Gejstlige virksomme Velyndere. Under disses Forsæde afholdtes nogle offentlige Disputatser mellem Frankisterne og Talmudisterne, selv i Ærkesædet Lembergs Domkirke, hvor Parterne tildængede hinanden med de værste Beskyldninger; men Talmudisterne trak det korteste Straa; deres Uvidenhed og Ubehjælpssomhed var saa stor, at de end ikke kunde tilbagevise Beskyldningen, at Talmud krævede Mord paa de Kristne. Den indledede Tilnærmelse mellem Frankisterne og Kirken udviklede sig nu paa en Maade, der, hvad man end skal tro om Frank selv, vistnok kun kan kaldes sørgelig. Det begyndte med, at et Tusind Frankister lod sig døbe, derefter Frank selv; han fik endog Polens Konge til at staa som sin Fadder. Daabshandlinger fulgte nu Slag i Slag, og ofte handlede højtstaaende polske Adelsmænd efter deres Konges i enhver Henseende uheldige Eksempel

som Faddere, — indtil endelig Frank, der yndede at færdes som en Fyrste med seks Heste for sin Vogn og omgivet af en Garde i tyrkiske Uniformer, i Aaret 1766, dømt som religiøs Bedrager, med mange af sine Folk sattes i Fængsel. Imidlertid gentog Historien sig fra Sabbatai Zevis Færd for 100 Aar siden: Franks fanatiske Tilhængere i Polen slap ikke Troen paa ham; de tilbød ham fremdeles som Messias, og da han efter 13 Aars Fængsel slap ud, valfartede de til ham med fyrstelige Gaver, hvor han færdedes udenfor Polens Grænser, indtil han døde i Aaret 1791 i Offenbach ved Floden Main.

Nøglen til Forstaaelsen af Franks Person er næppe endnu rakt os: var han en Bedrager, eller kan der i Kabbalas Sværmerier findes Grundlag for en Forstaaelse, hvorudfra man tør tro, at han har reddet sin personlige Ærlighed gennem sit Livs forunderlige Omskiftelser? Graetz, der overhovedet altid ser rødt, hvor Talen er om Kabbala, kalder ham et af sin Tids sletteste Mennesker, og ham følger Kayserling og Heman; den radikale, men strængt videnskabelige Abr. Geiger er af modsat Anskuelse, og denne synes at deles af Kalkar. De døbte Frankister vedblev at udgøre en afsluttet Kreds for sig; men i de katolske Kirker kom de, og i Skikkene der deltog de, alt mens de troede paa Frank som Messias og den hellige Herre; det maa meget beklages, at Livet, som den Gang levedes i den polske Kirke, ikke var levende nok til at blotte det falske i den Grund, hvorpaa disse Mennesker stod. Endnu findes der i Polen nogle Tusinde Frankister, men de hører hverken Synagogen eller Kirken til.

7. Chasiderne¹.

Chasiderne er ikke blot den af de kabbalistiske Sekter i Polen, som har vundet langt den største Udbredelse; det er tillige den, hvis Stifters Personlighed maa vinde den største Sympati; ved Tankens Dybde og Følelsens Inderlighed har denne Sekt til en Tid kunnet vække Haab for Israel, men derfor afgiver netop den ved den aandelige

¹ Jfr. især B o g r a t s c h o f f: Entstehung, Entwicklung und Prinzipien des Chassidismus. Berlin u. Philadelphia Pa. 1908.

Elendighed, hvori den nu er havnet, det klareste Bevis for, at Israel i den nye Pagts Tid har mistet Evnen til indenfra at forny sig selv.

Israel Baal Sjem Tov (efter sit Tilnavns Forbogstaver almindelig kaldet Besjt, tysk: der Besch) blev født i fattige Kaar ved Valakiets Grænse i Aaret 1698; allerede som ung fordybede han sig baade i Talmud og Kabbala, det sidste i al Hemmelighed, da Kabbala var paa det sorte Brædt siden Sabbatai Zevis Dage. Et oprindeligt Hang til Ensomhed drev ham op i de karpatiske Bjerger i Galicien, hvor han fulgte sit Hjertes mystiske Drift og hengav sig til et beskuende Liv i de hemmelighedsfulde Skove. Her følte han sig Gud nær og hørte hans Stemme i Naturen, saa hans Skikkelse i de høje Fjelde og dybe Kløfter, mærkede hans Aand, naar det susede i Skovens Kroner, og naar Bækken rislede i Dalen. Han fastede ofte, badede daglig Aaret rundt og tilbragte Dagene i en Hule med Bøn, Studium og Andagt; kun paa Festerne og om Sabbaten hengav han sig til munter Nydelse af Livets Goder. Med alt dette blev han stadig den jævne Mand; vi træffer ham i dette første Afsnit af hans Liv ogsaa som Fragtmand, Jordarbejder, Krovært eller som Lærer, alt imens han mere og mere helliger sig Kabbala og fjerner sig fra Talmud.

I Aaret 1734 traadte han offentlig frem med sin Lære. Han boede paa den Tid i en lille By Medsjibosj eller Tlust i Podolien og havde sin Gerning som Baal Sjem. Dette Navn har den meget sigende Betydning „Herre over Guds Navn“ og bruges om en ejendommelig, men ikke ualmindelig Fremtoning, groet paa kabbalistisk Grund: Spaamand, Prædikant, Læremester i Kabbala og især Mirakeldoktor. Som saadan vandt han stort Ry, og hvor han kom frem, vandt hans Tanker om Religion og Moral Indpas i hidtil ukendt Grad. Aldrig før eller siden har Jødedommen staaet saaledes delt paa et rent religiøst Spørgsmaal som nu i Polen; paa den ene Side Besjts Tilhængere, Chasidim, „de hellige“, paa den anden Side hans Modstandere, Rabbinnernes trofaste. Der kan meget vel gives — og skal nedenfor forsøges — en Fremstilling af Besjts Lære som et filosofisk System, men han hverken søgte eller fandt sig noget

Kateder at forkynde den fra; Kabbala var overhovedet aldrig bestemt for Folkets store Masse. Men hans Personlighed imponerede ved sin levende Kraft, sit inderlige Følelsesliv, og samtidig den Jævnhed, hvormed han færdedes i Folkets brede Lag som deres egen; alt dette var det, man saa smertelig havde savnet hos Rabbinerne i Talmuds kolde Talestue, og saaledes forstaas den Udbredelse, hans Tanker fandt.

I Rabbinerne havde han sine ivrigste Modstandere, der ogsaa i Aaret 1755 søgte — men forgæves — at faa ham standset ved den store Synodes Hjælp. Besjt selv savnede ikke Forstaaelse af Talmuds Værdi, men mod Rabbinerne Brug af den stred han: for den virkelig fromme er de udvortes Love og Bud til ingen Nytte; Studiet af Loven har vel nogen Værdi, for saa vidt det hjælper Sjælen til at gaa op i Gud, men Bøger af moralsk Indhold maa foretrækkes for de spidsfindige Talmudfortolkninger. Da Besjt døde (1760), var Striden standende overalt i Polen, men da var en Kreds af Disciple rede til at bære hans Tanker videre.

I Besjts Lære genfinder vi Elementer baade af den teoretiske og den praktiske Kabbala. Kabbalas Udstrømningslære har vist ham, at Verden i dens Mangfoldighed slet ikke kan skilles fra Gud; det er Øjenforblændelse, naar vi kalder det Verden, for det er Gud. Altsaa: naar jeg ser paa en materiel Ting, ser jeg paa Gud selv, som skjuler sig i Tingen; og naar jeg holder dette fast, formaar jeg fromt at stille enhver af mine Tanker i Guds Tjeneste. Ser Du en Kvinde, siger han, hvis Skønhed vækker din Lyst, saa tænk blot paa, hvem der er Kilden til hendes Skønhed, og hold Dig ham for Øje. — Saaledes naar den fromme Sjælens indre Frihed og Ro under Livets Omskiftelser. Men saaledes forstaar man ogsaa, at der gives paa Jorden ikke noget, der er absolut ondt i sig selv; overalt findes en lille Gnist af det guddommelige, ogsaa i Menneskets Forseelser ligger den og ulmer. Derfor: hav kun altid Gud for Øje og vær saa munter og vel til mode. Driv ikke din Anger alt for vidt. Lov Dig selv Bedring, og glem ikke din Andagt. Ogsaa mod Askesen vendte han sig; den er af det onde, da den undergraver Sundheden og tager det gode Humør, hvormed vi skal tjene Gud. I dette Stykke træder han nu i Modsætning baade til sin egen Fortid i de karpatiske Bjerge og til alle tidligere Kabbalister,

naar han tilraader sine Venner: „Ved Gud! Fast ikke mere, end der udtrykkelig er paabudt“. Budene skal vel holdes, men all for smaalig Iver i deres Efterfølgelse skal undgaaes. Religionens sande Grund ligger i Følelsen, ikke i Forstanden, som Rabbinerne vil; Vejen til et Liv i Guds Velbehag er ikke Lovtrældom, men at tjene ham med Glæde i Andagt og Bøn.

I Læren om Andagt og Bøn møder vi en anden kabbalistisk Grundtanke, nemlig om Vekselvirkningen mellem Gud og Mennesker: som Guddommen kan indvirke paa os, saaledes kan ogsaa vi faa Magt over den, blive „Herre over Guds Navn“. Især i Bønnen kommer vi Guddommen nær, men saa maa den være inderlig, fuld af Følelse og Ildhu; den bedende maa løsne sig fra alt legemligt, lige til han glemmer, at han er til; men da kan han opnaa en fuldkommen „Tilslutning til Guddommen“, „Forening med Verdensaltet“. For at naa denne ekstatiske Henrykkelse maa man stundom ty til ydre Midler, Fagter, højrosted Bøn o. l., og „den, der spotter slige Fagter, ligner den, der vilde gøre sig lystig over sin Ven, der var faldet i Vandet, naar han saa ham kæmpe mod Bølgerne med latterlige Lader“. Ogsaa anbefales det i Andagten at grunde ikke blot over Guds Ord, men — paa ægte kabbalistisk Vis — over Bogstaverne i Ordene; thi de har det evige Lys skjult i sig.

Ikke alle kan naa denne Tilslutning til Guddommen; men paa den anden Side gives der dem, der altid lever i den, og som derfor lettere end andre kan udøve den omtalte Indflydelse paa de himmelske Verdener. Disse Guds Yndlinge, hans Fortrolige paa Jorden, er Zaddikim (zaddik = retfærdig). For dem staar Himlens Døre altid aabne, de er Mellemlid mellem Gud og Menneskene. Egentlig lever en Zaddik sit Liv i det høje, løst fra alt jordisk, men herfra stiger han ned til Menneskene for at forløse dem. Zaddikim maa æres i stort og smaat, og i Fuldendelsen skal de straales som guddommelige Væsner.

Efter Besjts Død forlagdes Tyngdepunktet for Sekten fra Podolien til Volhynien, hvor de nye Ledere havde deres Hjem; først Dov Beer fra Meshiritsji, der blev Chasidismens Systematiker, siden Jakob Josef Kohen fra Polonnoje, der grundlagde den senere saa rige chasidiske Literatur. Med rivende Fart udbredte Bevægelsen sig nu; hele Byer gav den sin Tilslutning, og snart fik den Præget af en egentlig Folkebevægelse. Et radikalt og dristigt

Skridt foretoges, da man afskaffede den gængse Bønnebog og indførte en sefardisk Liturgi, hvis kabbalistiske Bønner rimede sig bedre med den hele Færd; og ellers kastede man sig med særlig Iver over Læren om Zaddik. Maalet var af Zaddik'erne at skabe en præstelig Stand, hvis Fromhed skal opveje Mængdens Ufuldkommenhed, og som til Gengæld faar et uindskrænket Herredømme over Masserne.

Under Kosakfølgelserne bredte Læren sig Nord paa, men her kom den ind under Vilkaar, der i mangt og meget var forskellige fra Forholdene i Syd. Jøderne i de sydlige og vestlige Dele af Riget stod i deres hele sociale og aandelige Levesæt tilbage for deres Trosfæller i Litaven, og mens det fra første Færd var den ligefremme Trang til Religion, der drev Masserne i Armene paa Chasidismen mere end en bevidst Protest mod Rabbinismen, saa blev det i Litaven omvendt; træt af Rabbinernes Enevælde vendte man sig her mod det nye; det var ikke just Folkets brede Lag, der kom, men ofte lærde og indflydelsesrige Jøder, der droges af Chasidismens Filosofi; for Zaddik'erne havde disse ingen Interesse, og derfor trivedes de heller ikke her som mod Syd. I Litavens gamle Hovedstad var det ogsaa, at Chasidismen fandt sin Hovedmodstander i en ejendommelig Mand, Elias fra Vilna (1720—97). Han skildres som en uselvisk Karakter og redelig Lærd med Kærlighed baa- de til Talmud og Kabbala, til Bibelen og de verdslige Videnskaber, i de fleste Henseender en velgørende Modsætning til sin Samtids Rabbinere. Han bekæmpede Chasidismen som Misbrug af Kabbala og opnaaede ved sin Indflydelse gentagne Gange i vide Kredse at faa Bandet lyst over alle dem, „der beder larmende, der afviger fra den tyske Synagoges Skik, og som bærer hvide Klæder om Sab- baten og paa Festerne“.

Det var i Aarene 1772 og 1781, men da var det for sil- dig at standse Bevægelsen ved slige Midler. Chasiderne var nu talrige nok til at kunne sidde Bandlysningen overhørigt og samle sig i smaa Menigheder udenfor Synagogen i sær- lige Bedehuse, der kaldes „Klavs“, et Navn, hvis oprinde- lige Betydning vanskelig kan fastslaaes; maaske kommer det af tysk Klaus = Celle, lat. claustrum = Kloster, og

disse Menigheder havde da deres aandelige Tilhold hos de mange Zaddik'er, der tillige blev Vejledere i timelige Ting. Uden nogen som helst Organisation bredte Chasidismen sig, især under Rabbinernes Forfølgelse, saa den ved 1800-tallet havde 100,000 Bekendere, og i Øjeblikket er der endog Egne i Østevropa, hvor ingen vil være i Stand til at afgøre, hvem der er talrigst: Chasiderne eller deres Modstandere. Af stor Betydning for Bevægelsen har det været, at man af de troende krævede, at de jævnlig skulde valfarte til Zaddikim med deres Gaver; som Festrejserne i det gamle Israel og som Pilgrimsfærden til Mekka indenfor Islam har været et overordentlig virksomt Middel til at fremme Broderskabsfølelsen, saaledes knyttedes der ogsaa ved disse chasidiske Valfarter Baand af mange Slags mellem dem, der her mødtes: personlige Bekendtskaber mellem nær og fjern indledtes, Forretninger afsluttedes, Giftermaal ordnedes. Og hos Zaddik kunde Raad og Vejledning altid indhentes i slige Sager, dog kun mod Betaling; ja ogsaa Underere kan han gøre i Kraft af den Indflydelse, han har i Himlen. Chasidismen har i denne Dyrkelse af „Vidunderrebber“ naaet et Lavmaal af religiøs Kultur, som kun kan fylde den, der elsker Israel, med Sorg. Og bedre er ikke det Indtryk, man i Klavs vil faa af de mange sære Midler, Dans, Halløj, Cigaretter, Snus og, det siges, ogsaa Brændevinssnapse, som man der bruger for at naa Bønnens Henrykkelsestilstand og berede Tiden til Messias's Komme. Om Oplysning er der ikke Tale i disse Kredse; Talmud rører man ikke, og at læse en Bog, der ikke er trykt med hebraiske Bogstaver, gælder ogsaa her for en stor Synd.

I Tidens Løb er det oprindelige chasidiske Sammenhold paa forskellig Vis bristet; dels har Lærestridigheder medført Dannelsen af flere Partier, hvert med sin Første-Zaddik, og disse strides indbyrdes med hverandre ligesom deres Tilhængere; dels kom ved Polens Deling ogsaa Chasiderne ind under forskellige Vilkaar: i Prøjsen forsvandt de efterhaanden helt for den Oplysning, der her spredtes blandt Jøderne; i Russisk-Polen myldrer de derimod, og her findes mange undergørende Zaddik'er; i Galicien dæmmede Kejser Josef II en Tid op for dem, men gav dem siden

atter fri, og især mod Øst har de bredt sig stærkt; i Sada-gora i Bukovina er Værdigheden som Vidunderrebbe endog blevet arvelig i en bestemt Familje.

Trods al Vildfarelse og Forblindelse maa det alligevel siges, at hvad Østens Jødedom har af Fromhed og Længsel efter Samfund med Gud, det findes i disse Kredse. Det er, som kunde man ikke endnu slippe det Haab, som en Gang gryede over de ærligt søgende Sjæle. Men om end Chasidismens Dage langt fra endnu er talt, saa er dog dens Haab vejjet og fundet for let.

IV. Polens Jøder efter Polens Undergang¹.

A. Polske Jøder under præjsisk Herredømme.

1. Hvorledes „Vestens Jøder“ blev til.

Da de polske Jøder ved Landets Deling i Slutningen af det 18. Aarhundrede kom under nyt Herredømme, kom de tillige ind under vidt forskellige Vilkaar, eftersom de i højere eller lavere Grad eller slet ikke kom under Indflydelse af den mangeartede Bevægelse, som i mindre end halvandet Hundrede Aar har forvandlet den vestevropæiske Jødedom.

I Aaret 1772 ved Polens første Deling var Jødernes Stilling i Prøjsen den, at de var underkastet en lang Række indskrænkende og ydmygende Bestemmelser; politiske Rettigheder havde de selvfølgelig ikke, og heller ikke for Retten

¹ Hovedkilder: Kayserling: Jødernes Historie. Kbh. 1890. A. S. Poulsen: Jødefolket i Nutiden. Odense 1893. Emil Elberling: Jøderne i Østevropa. Studentersamf. Smaaskr. Nr. 129—30, Kbh. 1891; samme: Art. Jøder i Salmønsens Konversationsleksikon. Til Statistiken: A. Ruppert: Die Juden der Gegenwart². Köln u. Lp. 1911. Til Israelsmissionen: Kalkar: Israel og Kirken, Kbh. 1891. De le Roi: Die evangelische Christenheit und die Juden II-III², Lp. 1899. Fr. Torm: Fortæll. af Israelsmissionens Historie. Kbh. 1909. Strack: Yearbook of the Evgl. Miss. among the Jews, Vol. II, Lp. 1913. Til Daabsstatistiken: De le Roi: Judentaufen im 19. Jarh. Lp. 1899. Af Skønlitteraturen er brugt Afsnit af Franzos: Die Juden von Barnow, Stuttgart. 1887.

var de ligestillet; Adgangen til det højere Undervisningsvæsen og til Embeder var lukket for dem; Retten til at bosætte sig overalt, til fri Næring og til at erhverve Grundejendom var dem nægtet; en Kopskat skulde de svare i Form af den forhadte „Leibzoll“, hvorved de i visse Maader lige-stilledes med Kvæg; Menighederne heftede solidarisk for de Afgifter, der paahvilede de enkelte Medlemmer; ogsaa ved Tyverier, begaaet af Jøder, havde de Ansvar alle for en; en ejendommelig Byrde var paalagt dem, at de skulde købe Udskudsvarerne fra den kongelige Porcellænsfabrik i Berlin og afsælte dem i Udlandet; og saaledes videre: Jøderne var her som alle Vegne selv regnet som en Udskudsvarer blandt Folkene, og paa enkelte Undtagelser nær plejede de deres egen Kultur, talte deres eget Sprog, dyrkede deres egen Gud og stod ved Slutningen af 18. Aarhundrede kulturelt og folkeligt set langt under det Staa, hvor vi nu ser Østevropas Jøder staa.

Men i det forløbne Aarhundrede er Jødernes retslige, sociale, kulturelle og religiøse Stilling i Prøjsen og i hele Vestevropa blevet aldeles forandret paa alle Punkter. Mens de gamle polske Lande endnu rummer Hovedmassen af al Verdens Jøder, er Jødedømmens aandelige Tyngdepunkt i 19. Aarhundrede flyttet fra Polen til Tyskland; der er skabt en ny Type: Vestens Jøde i Modsætning til Østevropas, og den Del af Polens Jøder, som kom til Prøjsen, har i Hovedsagen gjort denne Bevægelse med. Her-til har det i væsentlig Grad bidraget, at Jøderne i Prøjsen har spredt sig Vester paa fra de gamle polske Provinser; thi det er en Kendsgerning, som vi i det følgende oftere vil faa Lejlighed til at se bekræftet, at jo mere spredt Jøderne bor i en Egn, desto lettere, og jo mere sammen-trængt de bor, desto vanskeligere tilegner de sig den dem omgivende moderne Kultur. I Aaret 1816 talte Prøjsen 124,000 Jøder, hvoraf Flertallet sikkert har boet i de østlige Provinser, men siden har Tætheden her uafbrudt været i Aftagen: i 1871 udgjorde disse Provinsers Jøder endnu 23 % af alle Tysklands Jøder, men i 1905 kun 11 %, mens Procenten i de vestlige Provinser er steget. Denne Spredning har gjort sit til, at man nu i Østtyskland træf-

fer en Jødebefolkning, der i mange Maader indtager en Midtstilling mellem Østens og Vestens Jøder, men som ubetinget er paa Gled mod Vest, saa dens Historie alligevel væsentlig falder sammen med Tysklands øvrige Jøders. Det vilde føre udenfor Rammerne af denne Skildring, om vi vilde følge denne Udvikling i dens Enkeltheder, og vi nøjes da med at oprække nogle Hovedlinjer i Bevægelsen.

Kortest kan det siges med fire Ord: E m a n c i p a t i o n e n, A s s i m i l a t i o n e n, A n t i s e m i t i s m e n og Z i o n i s m e n; og Forholdet er dette, at de to første af disse Bevægelser har fremkaldt den tredje og den anden og tredje i Forening atter affødt den fjerde.

a. Ordet Emancipation betyder Frigørelse, og ved **Jødernes Emancipation** forstaar man den Frigørelse, som i nyeste Tid er blevet dem til Del i retslig Henseende, derved at man i de fleste „kristne“ Stater har ophævet de Lovbestemmelser, som tidligere overalt stillede dem udenfor Statsborgernes Kreds som fremmede¹. I Middelalderen og længe derefter kendte man ikke Forestillingen om naturlige Rettigheder, der er Mennesket medfødt; ingen havde andre Rettigheder end dem, der udtrykkelig var ham liddelt; den fremmede, hvem man ingen Rettigheder havde indrømmet, skyldte man derfor intet Hensyn, han var fredløs, naar man fandt for godt. Denne Tankegang var det, som overalt prægede Stillingen overfor Jøderne lige til sidste Fjerdedel af 18. Aarhundrede; i Kraft af den holdt man dem ude, hvor man lystede, og lod dem bære de særlige Byrder, som man ikke selv vilde røre med en Finger — som nys er fortalt eksempelvis for Prøjsens Vedkommende.

Udfrielsen af denne Undtagelsesstilling, Emancipationen, har sine Rødder i vidt forskellige Forhold af baade aandelig og timelig Art. Fra Begyndelsen af 17. Aarhundrede viste der sig indenfor den kristne Menighed Tegn til en højere a a n d e l i g Vurdering af Jødefolket; den middelalderlige Betragtning af dem som Kristi Mordere maatte

¹ Se M a x N o r d a u s Foredrag: Das Judentum in 19. u. 20. Jarh. Köln u. Lp. 1911, S. 3—7.

vige, og man begyndte at øve sig i at se paa dem som Kristi Brødre. Og udenfor Menighedens Kreds blev i 18. Aarhundrede de franske Filosofer Talsmænd for et nyt Syn paa Menneskets Adel og Menneskets Ret til at være, blot fordi det er Menneske, et Syn der maatte medføre en fuldstændig Omvæltning i Jødernes Stilling i Samfundet, naar det naaede at gennemtrænge Lovgivningen. Og der kan paavises et tilsvarende Omslag i den timelige Vurdering af Jøderne. Da den kapitalistiske Samfundsudvikling tog Fart i 18. Aarhundrede og Fabrikkerne skød op paa det middelalderlige Lavsvæsens Bekostning, trængte man til Penge, mange Penge; og man fandt dem hos — Jøderne; for første Gang indsaa man, at ikke blot Jøden kunde have Fordel af at laane Penge ud, men ogsaa den kristne Forretningsmand kunde have Fordel af at laane hos ham; han var nyttig. Endelig; som fremmede havde Jøderne aldrig haft Adgang til Lavene; naar de desuagtet drev Forretning, kom de i Lavsbrødrenes Øjne til at staa som Datidens Skruebrækkere, og der faldt over deres Konkurrence paa Forhaand et Skær af Uærlighed; da Lavsordningen mistede sit Eneherredømme, svandt nu ogsaa dette Skær.

Kravet om Frihed, Lighed og Broderskab laa i Luften; det kom til Orde baade i Uafhængighedserklæringen 1776 fra de forenede Stater i Nordamerika og i Erklæringen om Menneskerettighederne 1793 fra den franske Revolutions Mænd: „alle Mennesker er lige baade efter Naturens og Samfundets Love“. Tro mod denne Grundsætning gik de nævnte Riger i Spidsen med at give Jøderne fuld Frihed, og den samme Grundsætning er siden trængt igennem i de fleste civiliserede Staters Lovgivning og har der skaffet Jøderne fuld Lighed for Lovene sammen med Landenes øvrige Indbyggere; hos os skete det med Grundloven af 1849. Kun i Rusland og Rumænien raader der endnu flere eller færre mod Jøderne rettede Undtagelseslove.

I Prøjsen opnaaede Jøderne i Aaret 1812 Statsborgerret med næsten fuld Ligestilling, og i Frihedskrigen mod Napoleon viste de deres Taknemlighed ved deres Del-

tagelse i Kampen. Men med det Tilbageslag, der efter Napoleons Fald gjorde sig gældende over hele Evropa, fulgte ogsaa Indskrænkninger i den Frihed, der saa nylig var blevet Prøjsens Jøder til Del. I Frihedsaarene ved Aarhundredets Midte gentog sig det samme Frem og Tilbage, og først efter det tyske Kejserdømmes Oprettelse i 1871 gennemførtes fuld Ligestilling; i 1875 faldt vistnok den sidste Skranke, idet Adgang da aabnedes til Ægteskab mellem Kristne og Jøder. Vel har den udøvende Magt siden ofte lagt Jøderne Hindringer i Vejen, saa de f. Eks. ikke kan naa de øverste Embeds- eller Officersposter; men efter Loven er Udøvelsen af statsborgerlige Rettigheder ikke afhængig af den religiøse Trosbekendelse.

Denne Vaklen i Prøjsens Jødepolitik i 19. Aarhundrede har faaet en mærkelig Betydning for Jødernes Stilling i prøjsisk Samfundsliv. I Bagstræbets Tid mellem Napoleons Fald og Revolutionsaaret 1848 dannedes omkring i Landene de liberale Partier, der kæmpede for den frie Forfatnings Gennemførelse; i Prøjsen førtes nu Jøderne, utilfredse med de Beskæringer, Regeringen foretog i den Frihed, der var tilstaaet dem ved Ediktet af 1812, over i den liberale Oppositions Rækker, modtoges her som velkomne Forbundsfæller, og nyttede den Stilling, de saaledes fik, til i disse Kredse at fæstne deres Indflydelse. Da de Liberale siden fik Magt i Prøjsen og mere og mere fik Præg af national-liberale, vilde de ryste Jøderne af sig som nogle fremmede, hvis Hjælp man nu hverken behøvede eller ønskede; men disse havde sat sig for fast og magtede, om ikke paa Tinge, saa i det borgerlige Livs mangfoldige Grene, at hævde deres Plads, og navnlig i Løbet af den tredje Fjerdedel af Aarhundredet vandt de sig en Indflydelse i det tyske Folks Liv, der langt overgaar den, som efter deres Tal kunde tilfalde dem. Her har vi den historiske Forudsætning for Jødespørgsmaalet, saaledes som det den Dag i Dag foreligger i Tyskland; vi skal nedenfor i Afsnittet om Antisemitismen høre mere om denne Sag.

b. Haand i Haand med Jødernes Emancipation er gaaet deres Assimilation, d. v. s. Lighedannelse eller Sam-

mensmeltning med det Samfund, hvori de lever. Hvor Betingelserne derfor er til Stede, har Jøderne overalt vist en udpræget Tilbøjelighed til at opgive deres tidligere afsondrede Stilling, udviske Raceforskellighederne og blive Tyskere, Danske, Amerikanere o. s. v.; i stigende Grad har de tilegnet sig deres Omgivelsers Sprog, Klædedragt, Interesser; med Iver har de tilegnet sig den moderne Skole- og Universitetsundervisning og overhovedet det kapitalistiske Samfunds Kultur; de har bemægtiget sig en Hovedindflydelse i Dagspressen og med stor Dygtighed taget Konkurrencen op i Forretningslivet, især Pengehandelen paa Børserne; i det selskabelige Liv omgaas de de kristne paa lige Fod, gifter sig ofte med kristne og opgiver under Indflydelse af alt dette mere og mere af deres Religion, indtil Bevægelsen fuldbyrdes gennem en Daab, der for Hovedmassen af de Mennesker, her er Tale om, vistnok kun er en Formsag.

Ofte bruges Udtrykket „Jødernes Emancipation“ som omfattende baade deres retslige og deres kulturelle og selskabelige Sammensmeltning med de „kristne“ Samfund; men den her fulgte Deling er baade sproglig rigtigst og i sig selv den klareste: ved Emancipationen blev deres Ligestilling i Samfundet gjort til Lov, ved Assimilationen blev den en Virkelighed i det daglige Liv, saaledes som vi kender den fra vore danske Jøders Stilling iblandt os. Ved Emancipationen lukkedes Dørene op for Jøderne, gennem Assimilationen gaar de ind ad dem.

Historisk set mærkes Tilbøjeligheden paa jødisk Side til Assimilation samtidig med, at Tilbøjeligheden til Emancipation gør sig gældende i de kristne Samfund, altsaa i 18. Aarhundredes sidste Halvdel; og det Navn, her først og fremmest maa nævnes, er Moses Mendelssohn (1729—86), den berlinske Filosof og Skønaand, der, endnu før Emancipationen var gennemført noget Sted i Verden, tilegnede sig, hvad hans Samtid i Tyskland sad inde med af aandelig Kultur, nød almindelig Højagtelse i de tonegivende Kredse i Berlin og samtidig af al Kraft arbejdede paa at vække Interessen for tysk Sprog og Literatur og overhovedet for den tyske Civilisations Goder hos sit Folk

og saaledes dygtiggøre det til at indtræde med lige Ret Side om Side med andre Folk, naar Frigørelsens Time slog. Som det var at vente, gav Emancipationens Gennemførelse slige Bestræbelser god Bør, og det har da vist sig, at jo mere faatallige Jøderne er imod den Befolkning, de lever iblandt, jo livligere Samkvemmet plejes, især i Erhvervslivet, med Ikke-Jøder, jo højere den ikke-jødiske Kultur staar, og jo rigere Jøderne er, desto stærkere Fart tager Assimilationen, desto lettere lader de sig opsuge af det ikke-jødiske Samfund; og disse fire Vilkaar fyldestgøres i udpræget Grad i Prøjsen. Endnu i de første Aartier af 19. Aarhundrede trivedes det gammeltroende Rabbinerseminarium i Posen under den højt ansete Rabbi Akiba Eger, og Tusinder af Talmudister er uddannet ved hans Undervisning helt i den gamle Stil; men da han døde (1839), døde Seminariet Straadød med det samme.

Paa lignende Maade gik det rundt omkring i Tyskland. Den nye Tid havde bragt den gamle Rabbinisme i Foragt, og med den faldt meget i Jødedommen.

I Middelalderen udvandrede Jøderne under Forfølgelsernes Tryk fra de højere udviklede Lande i Syd- og Mellemeuropa til de lidet udviklede Lande i Østevropa, især Polen, og det tjente til at bevare Jødedommen; i vore Dage derimod driver Trykket Jøderne fra det lidet udviklede Østevropa til det højt udviklede Vestevropa og Amerika, og her sker det, at den Tilintetgørelse af det jødiske, som Aarhundreders Forfølgelser ikke kunde sætte igen, den virker nu Assimilationen i et Par Slægtled.

Vi vil prøve at følge en ung polsk Jøde ved hans Komme til Prøjsen. Vejen fra det gamle Polens Grænse til Berlin er ikke lang; men den aandelige Afstand mellem Polens Jødedom og Berlins Arnested for Assimilation, der skulde synes at være umaadelig, viser sig at være ikke mindre snar at tilbagelægge for ham; og vi maa huske, at den Vej, hvoraf vi nu skal frem med vor Ledsager, er den samme, som hans Folk i Hundredtusindtal har gennemløbet siden Mendelssohns Dage. Sin Familie har han foreløbig efterladt hjemme; ogsaa den lange sorte Kaftan har han ladet blive i Polen, og han er klædt

som vi; lidt Tysk har han altid kunnet, og snart gaar det flinkt for ham; inden mange Aar bruger han sjældent eller aldrig Jargonene mere. Hvor gaar Rejsen hen? Sikkert er en By og ikke Landet hans Maal, og jo større Byen er, desto bedre, helst Berlin, hvor i Forvejen hvert 20de Menneske er en Jøde, hvor Mulighederne for at komme frem er flest, og hvor de Erhverv findes, som hans Hu staaer til. Til Pas og til Bestikkelser til det russiske Grænsepolitik gik der desværre stærkt Svind i hans Spareskillinger, men han finder nok et lille jødisk Hjem, hvor han kan ligge paa en Chaiselongue om Natten, til han er kommet i Gang; han er om sig, og i Løbet af forbløffende kort Tid har han boret sig ind. Helst vil han til Handelen, men han foretrækker en lille Forretning i en Sidegade, naar den kun er hans egen, fremfor at staa bag Disken i en andens Varehus paa Strøget. Paa Skiltet over Butiksdøren foretages en let Fortyskning af Navnet, saa Aaron Cohen bliver til Adolph Cohn — en Skik der i hvert Fald kan paa-beraabe sig saa gamle Forbilleder som Apostlen Paulus —; og længe vil det ikke vare, før Forretningen er arbejdet op; saa hentes Hustru og Børn hjemme fra, og det gaar fremad. At der er kommet Velstand til Huse, mærkes, naar Børnene skal sættes i Skole, for de skal have den bedste Undervisning, der kan skaffes; af 100 Børn fra kristne Hjem i Prøjsen naar kun de 8 at komme i Mellemskolen eller Gymnasiet; men af 100 jødiske Børn kommer de 59 dér; det er et Tegn ikke blot paa de prøjsiske Jøders Velstand, men ogsaa paa, at de ved, hvad Kundskab er værd. Den gamle polsk-jødiske Undervisning findes overhovedet ikke længere i Tyskland; der findes vel særlige jødiske Skoler, hvor Børnene ved Siden af Elementærfagene ogsaa lærer Hebraisk og deres Folks Historie at kende, men de fleste Jøder foretrækker den almindelige Skole for deres Børn, og ventelig vil vi en skønne Dag træffe vor polske Ledsagers Børn paa Skolebænk sammen med Børn fra kristne Hjem; kun i Religionsundervisningen deltager de ikke. Der er herved sket noget afgørende, som vil mærkes daglig i disse Børns Hjem; de er paa een Gang givet under stadig Indflydelse

af en Aandsmagt, der ikke blot religiøst er deres Fædres vildfremmed, men som kulturelt ligger fire—fem Aarhundreders Udvikling fjernet fra den Aand, der raadede i den gamle polske Cheder, hvor deres Fader fik sin Undervisning. Skal Børn og Forældre ikke fremmedgøres for hinanden, er det nu Forældrene, der efter Evne maa følge med deres Børn; og de gør det gerne. Slaar Pengene blot til, skal det heller ikke fejle, at de unge kommer til Universitetet, og fra dettes grønne Bord ligger mange Veje aabne for dem. Hovedparten vil vel blive ved Handelen, maaske Storindustrien eller Bankverdenen, men en Mængde vælger de frie Erhverv som Læger, Sagførere, Kunstnere, Journalister, Politikere; jo større Virkekredsen er, og jo mere Spænding Gerningen rummer, desto bedre. Endelig skal de unge vel ogsaa gifles; men de maa vide, at de atter her staar ved en Skillevej. Vælger de sig en Ægtefælle udenfor deres egen Race, vil det samme, som skete, da deres Forældre satte dem i den „kristne“ Skole, gentage sig i forstærket Grad, og de sidste Rester af det jødiske vil snart være forsvundet fra det nye Hjem. Nu er Forholdet i Prøjsen det, at for hver 100 Jøder, der vælger en jødisk Ægtefælle, er der 25, der vælger en „kristen“; i Hamborg 50, og vi kan tilløje, at i København er dette Forholdstal det højeste man kender, 83, hvilket vil sige, at af københavnske Jøder er der næsten ligesaa mange, der gifter sig udenfor deres Race, som indenfor. Hertil kommer endda, at for hvert Barn af disse blandede Ægteskaber, der faar en jødisk Opdragelse, er der tre, der bliver døbt, saa man forstaar, hvilken mægtig assimilerende Kraft der ligger gemt bag Ordet „blandet Ægteskab“.

Men, spørger vi, hvordan gaar det under alt dette med vor polske Vens jødiske Tro? Ja, med den er det gaaet ilde. Hjemme i Polen gjaldt han allerede for at have brudt med den, da han allagde Kaftanen, og det var maaske ikke saa overfladisk en Dom, som det ved første Øjekast kunde synes. Af ortodokse Trosfæller vil han i sine nye Omgivelser finde saare faa; kun 10—15 % af Tysklands Jøder regnes for gammeltroende; betydelig flere vil

han møde af de saakaldte reformerte Jøder, hvis Jødedom overhovedet er stærkt fortyndet: de har opgivet Overholdelsen af de besværligste af Forskrifterne (Sabbatsbudet, Spisereglerne osv.) og indrettet sig en reformeret Gudstjeneste i deres „Tempel“ med Prædiken paa Tysk, med Orgel, flerstemmig Korsang, „Konfirmation“ og en tysk Bønnebog, altsammen i Stedet for den gamle simple Synagogetjeneste. Reformjødedommen tog sin Begyndelse i Tyskland lidt ind i 19. Aarhundrede, og man finder nu indenfor den udviklet de samme religiøse Modsætninger, som vi kender fra kristen Side¹: dels positive, moderne-positive eller ny-ortodokse, dels maadeholdne reformerte, der stadig vil forny og tilpasse Jødedommen, dels radikal Fornægtelse, — en broget Mangfoldighed, der gør det meget vanskeligt at sige, hvad „en reformert Jøde“ egentlig er, naar man ikke vil nøjes med at bestemme ham som „en, der ikke er ortodoks“. Reformjøden ser ikke hen til en Messias som Israels Haab, men nøjes med ubestemte Forventninger om en messiansk Tid med Fred og Velvilje overfor Israel. Ofte vil man i disse Kredse høre Jesus prise som en af Historiens største Skikkelser. — Hvad der imidlertid især vil møde enhver, der lærer den assimilerede Jødedom at kende, er den uhyre religiøse Ligegyldighed, der træder stærkere frem, jo rigere Jøderne er; kun i en Fjerdedel af Tysklands Synagoger overholder man den foreskrevne daglige Tjeneste; og mange Steder (i over 200 Synagoger) holdes der overhovedet kun Gudstjeneste paa de højeste Festdage. Dette Frafald skyldes ikke blot, at de mange jordiske Maal, der vinker den fremadstræbende Jøde, sluger hele hans Interesse; det hænger utvivlsomt ogsaa sammen med, at den Gang Jøderne i Slutningen af 18. Aarhundrede traadte ind i den vesteuropæiske Civilisation, var dennes religiøse Liv smittet af Fritænkeri, Materialisme og Rationalisme. En Jøde² har aflagt den mærkelige Bekendelse, at disse Magter, der egentlig rettede deres Angreb mod Kristendommen, viste

¹ Jfr. herom Fiebig: Art. Judentum i Encyklopædien »Die Religion in Geschichte und Gegenwart« III, Sp. 833 ff.

² Ruppin: Anf. Skr. S. 9.

sig at være langt mindre fordærvelige for den end for Jødedommen.

Paa Daabshandlinger har det ikke manglet, tværtimod; man regner, at der — bortset fra den katolske Kirke og de afvigende Trosamfund — i det evangeliske Tyskland i 19. Aarhundrede er døbt 17,500 Jøder, deraf i Prøjsen noget over 13,000, deraf i Berlin alene henved 5,000. Men det har ikke kunnet paavises, at Svingningerne i Tallene for disse Daabshandlinger i nogen nævneværdig Grad har fulgt Trit med vaagnende Menighedsliv; kun i Berlin kan Israelsmissionens Virksomhed mærkes i Statistikens Tal; derimod ses det tydeligt, hvordan Tallene for Jødedaab svinger med saadanne politiske Bevægelser, som afgør, om Jøden har jordisk Fordel af at lade sig døbe eller ikke. Det er ikke usandsynligt, at vi en Dag hører, at vor polske Jøde har ladet sig døbe, men dermed er ikke sagt, at han er vundet for Guds Rige. Maaske betyder det kun, at hans Assimilation nu er fuldbyrdet.

I faa Ord udtrykker Arthur Ruppin¹ dette saaledes: „Fire—fem Slægtled adskiller os nu fra Mendelssohns Tid. Af alle de Jøder, som den Gang levede i Berlin, har nu til Dags næppe en eneste en jødisk Ætling; de er alle havnet i Kristendommen. Paa den anden Side er Nutidens rige berlinske Jøder . . . , af hvis Børn sikkert en stor Del er døbt allerede i Vuggen eller endnu skal døbes, Efterkommere af Jøder, der for to eller tre Slægtled siden indvandrede til Berlin som gammeltroende Jøder fra Smaabyer i Prøjsens østlige Provinser eller fra Egnen hinsides Veichsel“.

c. Antisemitismen. Det Samfund, der saaledes det ene Aarti efter det andet indsugede et større og større jødisk Element, gennemgik for 40 Aar siden en alvorlig Krise for sit Erhvervsliv². Den mærkedes med Nedgang og

¹ Anf. Skr. S. 14.

² Gustav Bang: Vor Tid, II, Kbh. 1908, S. 48. Jfr. fremdeles til dette Afsnit: Ferd. Munc k: Fra Jødernes Liv i vore Dage. Særtryk af N. M. T. 1905. Max Green: Die Judenfrage und der Schlüssel zu ihrer Lösung. Aus d. Engl. übers. v. Elisabeth Delitzsch, Lp. 1911.

trange Tider for Smaahaandværkere og Fabrikanter; de handlende trykkedes af nye Former for Omsætning, der arbejdede sig frem; Landbruget døjede med dalende Kornpriser. Og saa gentog sig den gamle Historie fra Middelalderen, at Skylden for store Samfundsulykker blev lagt paa Jøderne. Ligesom dette Folk i gamle Dage havde vist sig at have en mærkelig Evne til at modstaa Farsotens Smitte, saaledes havde det ogsaa nu gennemgaaende klarret sig under det økonomiske Sammenbrud eller dog hurtig rettet sig igen derefter. Det jødiske Bankvæsen omspændte Verden med et „gyldent Internationale“, og netop i Tyskland stod Jøderne i Aarene efter Krigen med Frankrig paa Højdepunktet af deres Magt i Samfundet; og de gjorde den gældende med en hensynsløs Kraft, saa deres Indflydelse trindt omkring følte som et Tryk, og man talte om Jødedommen som Tysklands social-politiske Diktator, der nu ogsaa vilde paatrykke den tyske Aandsverden sit Præg; Jødespørgsmaalet blev brændende: hvordan skal vi komme ud af det med denne Kreds af vore Medborgere, som trods alt bliver ved at være noget for sig, og som gør denne deres Særegenhed gældende paa en Maade, der er os til Byrde? En — sagtens med Misundelse og Frygt blandet — Uvilje vendte sig imod dem; den fandt Næring ved det selvbevidste Overmod og den hadefulde Stilling overfor Kristendommen, som kendetegnede mange jødiske Ordførere. Racemodsætningen kom i Forgrunden og gav Slagordene deres usynlige Vinger; og saaledes fremkom omtrent fra Aaret 1880 med Tyskland som Udgangspunkt den Bevægelse mod Jøderne, som er kendt under Navnet Antisemitismen, og blandt hvis vigtigste Ledere vi desværre maa nævne den i andre Henseende forføjte Hofpræst Ad. Stöcker i Berlin.

Fra Tyskland har Antisemitismen bredt sig omkring i Evropa, hvor Jøder findes i større Tal, f. Eks. til Frankrig (Dreyfusprocessen), Østrig og Rumænien. Overalt tilstræber den i den offentlige Mening at lægge Jøderne for Had og saaledes spænde dem ud af den Stilling, de i Kraft af Emancipationen og Assimilationen og deres uomtvistelige Dygtighed har vundet sig; den tager ikke Sigte paa

den jødiske Religion, der snarest er den ligegyldig, men ytrer sig dels i Erhvervslivet under Feltraabet „Køb ikke hos Jøderne!“, dels i det selskabelige Liv, saa berlinske Restaurationer reklamerer med, at her er „Adgang forbudt for Jøder“, og et blandet Ægteskab betragtes i saakaldte kristne Kredse som en meget pinlig Sag; dels gør den sig gældende i Politiken, saa der i Aaret 1907 ved Valgene til den tyske Rigsdag indvalgte ikke mindre end 15 Folkerepræsentanter paa det Program, at de var Jødefjender.

d. Zionismen er det yngste Barn i det israelitiske Folkelivs Telt, født med Smerte som en Benoni, men knæsat med store Forhaabninger som en højre Haands Søn af mange i Israel¹. Det var Smerten over Aar for Aar at se det jødiske hensmuldre under Samlivet med den vestevropæiske Kultur, der bragte mange til at spørge efter en Mulighed for at bevare det jødiske Folkeliv og skaffe det Vilkaar, hvorunder det kunde trives i sin Ejendommelighed. Og det var atter Smerten under Antisemitismens Plagerier, som gjorde Trangen til at faa disse Længsler stillet end mere brændende: er vi paa begge Sider hinanden til saa megen Fortrød, saa lad os skilles som Abraham og Lot. Saadanne Tanker var det, som fyldte Dr. Th. Herzl i Wien († 1904), da han med sin Bøg „Der Judenstaat“ 1896 lagde Grunden til den moderne Zionisme, hvis Maal er at tilvejebringe for det jødiske Folk et retslig sikret Hjemsted i Palæstina og derigennem skabe baade et Fristed for den enkelte Jøde, der indvandrer som Kolonist, og et lykkeligt Arnested for jødisk Kultur.

Længslen efter Zion har aldrig været uddød i Israels Folk; det Tryk, hvorunder de næsten uafbrudt har levet, har holdt den i Live. Fra 18. Aarhundrede af er en stedse voksende Strøm af fromme Jøder gaaet mod Palæstina; i deres høje Alder drog de derned for at hvile i Fædrenes Land. Ogsaa jødiske Kolonister samledes der; og til Støtte for dem dannedes i 1884 i Evropa en Forening af Zions

¹ Af Literaturen om Zionismen fremhæves Th. Herzl: Der Judenstaat. 1896; R. Lichtheim: Das Programm des Zionismus. 1913. Ruppin: Anf. Skr. S. 274 ff. E. Clausen: Den sidste Zionistkongres, Nord. Miss. Tidsskr. 1914, S. 33 ff.

Venner (Chovevé Zion); men den maalbevidste Samling om Opgavens praktiske Løsning begynder først med Herzl og er af en stedse voksende Skare omfattet med gløden- de Kærlighed, Iver og Offervillighed, selv om de Veje, hvorad man vil frem mod Maalet, er vidt forskellige. Efter et omtrentligt Skøn levede der i Aaret 1880 i Palæstina 35,000 Jøder, d. v. s. de udgjorde 7 % af Befolkningen, men i Aaret 1910 var der 86,000 Jøder = 14,3 % af det daværende Folketal, hvilket atter vil sige, at Palæstina nu har lige saa tæt en Jødebefolkning som russisk Polen, en Tæthed, der ikke overtræffes noget andet Sted paa Jorden. Og dette skyldes fremfor alt Zionismen. Bevægelsen har som nævnt sit Udspring og sine Talsmænd indenfor Vestens Jøder; men Hovedmassen af de til Palæstina indvandrede er ydet af Østens Jøder, ligesom Bevægelsen overhovedet blandt dem har fundet sin talrigste Tilslutning, især fra Rusland, men ogsaa fra Galicien, Bukovina og Rumænien. Her i Østevropa mødtes den stort anlagte og omhyggeligt gennemtænkte Plan med de ortodokse Jøders enfoldige Længsel efter Fædrenes Land; de havde aldrig gjort sig Tanker om, hvordan det skulde ske, men de stolede paa, at Gud i sin Time vilde gøre Udvej derfor, naar Messias kom; de havde timeligt set ikke som Vestens Jøder noget at tabe her hjemme, men kunde haabe at vinde alt derovre; derfor var Opbrudet dem let, da Vestens Jøder gav dem ikke blot Løsnet, men ogsaa Hjælp til at følge det.

Zionismen meldte sig som „et Forsøg paa en Løsning af Jødespørgsmaalet“ — vil Forsøget lykkes? De praktiske Vanskeligheder derved vil være umaadelig store og er især i disse Tider uoverskuelige; men har Gud Brug for Zionismen i sine Planer med Israel, kan han baade overse og overvinde dem. Spørgsmaalet er just, om Gud kan bruge Zionismen. Den var i sin Begyndelse og har indtil nu været en social-politisk Bevægelse, der ikke tilstræber nogen religiøs Samling af Israel om Israels Gud; Religionen er for Zionismen en Privatsag. Men for Guds udvalgte Folk er og bliver dets Religion Hovedsagen, og den Vejviser,

der skal hjælpe Israel til at finde Vejen til dets Fremtid, maa vise det Vejen til dets Gud. Det gør Zionismen ikke, og man har sikkert tit indenfor Israelsmissionsvenners Kreds været for tidlig paa Færde med i denne Bevægelse at ville eftervise Guds Veje til hans Folks Hjemsamling. En anden Sag er, at Gud maa bevare sit Folk for Forjættelsernes Skyld; han maa ogsaa bevare det for Tilinteltgørelse igennem Assimilation, og vi kan ikke tvivle om, at han i sine Planer med Israel ved Udveje for at opholde det „som et Folk, som eet Folk“, enten disse Veje saa gaar fjernere eller nærmere ved den af Zionismen viste Sti.

2. Israelsmission.

Prøjsen har i 18. Aarhundrede set den første Begyndelse til den evangeliske Jødemission gro frem indenfor sine Grænser, nemlig Callenbergs Institutum Judaicum i Halle; men efter Stifterens Død (1760) gik det stærkt tilbage, indtil Institutet i Aaret 1792 slæt og ret stansedes i sin Elendighed af Kongen, Frederik Vilhelm II, og det nye Fremstød i 19. Aarhundrede udgik i Israelsmissionen lige saa vel som i Hedningemissionen fra England. Her dannedes i Aaret 1809 det store London Jews Society (London Society for Promoting Christianity amongst the Jews), hvis Arbejde ledes fra den engelske Statskirke, og som har baaret en Hovedpart af alt Israelsmissionsarbejde indtil nu. Efter Tilskyndelse fra London stiftedes i Aaret 1822 det største tyske Israelsmissionsselskab, Berliner Gesellschaft zur Beförderung des Christentums unter den Juden, og det var ligeledes et Par Londonske Arbejdere, der Aaret efter i det polske Prøjsen fik paabegyndt et regelmæssigt Arbejde blandt de talrige Jøder, især med Skolemission, og der samledes her en Kreds af Missionsvenner, der dog siden har sluttet sig til Selskabet i Berlin; dette Selskab har endnu en Missionsstation i Byen Posen. Som Missionsmark har disse Egne deres Ejendommelighed: Jøderne bor tæt, er meget afhængige af hverandre, og den enkeltes Overgang vanskeliggøres derved. Derfor ser man ofte, at de, der gribes af

Evangeliets Sandhed, foretrækker at rejse bort og døbes andet Steds enten i Tilslutning til et Israelsmissionsarbejde eller indenfor en af de bestaaende Landskirker; den fra Missionshistorien overhovedet vel kendte Erfaring, at een saar og en anden høster, stadfæstes her i rigt Maal. Posen og Vestprøjsen har derfor kun faa Daabshandlinger; det aarlige Gennemsnitstal paa døbte Jøder i Vestprøjsen naaede næppe i nogen Del af 19. Aarhundrede 10, og i Posen er Tallet endnu lavere; men alligevel regnes disse Provinser dog med rette for en vigtig Missionsmark. Dette erkendtes ogsaa i 1880-aarene, da den nydannede engelske Mildmay-Mission paabegyndte sin vældige Udbredelse af hebraiske Ny Testamenter blandt Jøderne —: da var netop Posen og Vestprøjsen de første Punkter paa Fastlandet, hvortil Udsendingene kom.

Israelsmissionen maa oftest gøre sin Gerning i gamle kristne Lande; dette mærkes bl. a. paa Valget af Formerne for Arbejdet, og tydeligst i et Land som Tyskland, hvor Jøderne bor midt i og for aller største Delen selv er præget af en udviklet Kultur. Ordet forkynnes mundtlig i Prædiken eller Forhandlinger, hvortil Jøder indbydes, i Samtaler med enkelte, som Missionæren lærer at kende eller opsøger f. Eks. paa saadanne Restaurationer, der fortrinsvis søges af Jøder, o. l.; kristelig Læsning udbredes paa Tysk, til Dels paa Jargon, og især sælges og uddeles Biblen, baade Gamle og Ny Testamente paa Hebraisk; selv om mange Jøder kun modtager Bogen for at handle ilde med den, saa er det dog en Kendsgerning, at den blotte Læsning af Ny Testamente for mangfoldige Jøder har været den første Tilskyndelse til at gribe Frelsen i Kristus. Ogsaa Missionsrejser, hvor Møder afholdes, Samtaler indledes, Skrifter uddeles, har altid lige fra Stefan Schultz's Dage været et fremragende Middel til at skaffe Evangeliet Indgang blandt Jøderne; derimod bliver der kun i mindre Grad Lejlighed til det, man med et nyt Ord kalder Institutionsmission; det vigtigste af denne Art er Læseværelser for Jøder samt Arbejdshjem for Proselyter, hvor de, som har mistet deres Hjem og Livsstilling for Evangeliets Skyld, kan

uddannes til en ny Gerning samtidig med, at deres aandelige Liv søges uddybet, og Forbindelser i Menigheden knyttes.

Men om alle disse Midler gælder det, at de ikke er egnet til at naa de rige Jøder; de vil frabede sig Husbesøg og Traktater. Der er egentlig kun eet Middel til at naa dem: Menighedslivets egen dragende Magt. Alt Missionsarbejde maa stræbe efter at vise dem, der er udenfor, Herligheden ved det kristne Menighedsliv, men hvor Israelsmissionen drives i selve de kristne Lande, lyder dette Krav særlig indtrængende, navnlig da hvor Jøderne gennem Assimilation er kommet i en mangfoldig udvortes Forbindelse med de kristne. Her har hver troende Kristen Lejlighed til at være Missionær og Ansvar for, om han er det. Nu har Landskirken overalt i Tyskland langt flere Daabshandlinger at opvise end det særlige Israelsmissionsarbejde, men Forklaringen herpaa er den sørgelige, at de mange Jøder, der „gaar over“ for Fordels Skyld, venter at finde og finder Imødekommenhed hos en eller anden Præst i Landskirken snarere end hos en Missionspræst; dog har Israelsmissionens Historie at fortælle om mange Eksempler paa Jøder — ogsaa fra det polske Prøjsen —, som fandt Frelsen, draget af det dem omgivende Menighedsliv uden Missionærernes Mellekomst. Men den prøjsiske Landskirke som saadan gør ikke, hvad den kunde og burde gøre for Jøderne indenfor dens Grænser. Det kræves af en Præst, der søger Ansættelse i Posen og Vestprøjsen, at han skal kunne Polsk, — var det for meget, om det ogsaa krævedes, at han havde et vist Kendskab til Jødernes Kaar?¹ Han vil dog, hvis han staar i en levende Menighed indenfor sit Sogn, i mange Tilfælde have flere Muligheder for at naa Jøderne og for at være de nyomvendte til Hjælp, end en Israelsmissionær har.

Naar der blandt Jøderne har kunnet brede sig en saa forfærdende Gudløshed, som Tilfældet er i Tyskland saavel som andet Steds, da kan Menigheden i disse Lande

¹ Se E. Chr. Achelis: Lehrbuch der prakt. Theologie². Lp. 1898. II, S. 515.

ikke sige sig fri for Ansvar derfor. Maa vi ikke tage det som et Vidnesbyrd imod os om, at Lyset hos os hverken har brændt klart nok eller varmt nok til ret at kunne drage dem, der er os saa nær og dog er udenfor?

B. Polske Jøder under østrigsk Herredømme.

3. Galiciske Tilstande.

I Østrig regerede i 18. Aarhundredes næstsidste Ti-aar Kejser Josef II, hvis frisindede Politik ogsaa kom de østrigske Jøder til gode. Han paabød ligefrem sit Folk at betragte dem som Medmennesker, afskaffede „Jødepletten“ og gav Jøderne Tilladelse til at øve Haandværk, Videnskabelighed og — med visse Indskrænkninger — ogsaa Agerbrug; alle særlige Byrder ophævedes, „Leibzoll“, dobbelte Takster for Retten osv.; Adgangen til at bosætte sig, hvor de vilde, udvidedes betydeligt; paa den anden Side paalagdes det dem at lade deres Børn nyde en til Tidens Fordringer svarende Undervisning, Tysk gjordes til det officielle Sprog for Jøderne, og Kejseren bød dem at tage tyske Familjenavne. Ordningen af denne sidste Sag overdroges nogle Kommissioner af østrigske Officerer, der ofte drev deres Kaadhed og Raahed overfor Jøderne paa den skammeligste Maade ved at give dem taabelige og krænkende Navne; ikke blot Navne paa Dyr, Ædelstene o. desl. (Hirsch [Hjort], Wolf [Ulv], Diamant, Rubin), men ogsaa saadanne som Maschinendraht [Maskintraad], Temperaturwechsel [Temperaturskifte], ja Küssmich [Kys mig], Rindkopf [Kvæghoved], Mist [Møg] og endnu værre Ting blev jødiske Familjenavne; dog er en Del af de styggeste sidenhen paa Ansøgning blevet forandret. — Josef IIs Ordninger kom nu ogsaa til at gælde for de galiciske Jøder, som ved

¹ Særlige Kilder: Meisner: Galizien und seine Juden, Lp. 1901. Særtryk af »Saat auf Hoffnung«. E. Clausen: Billeder af Nutidens Israel, Aarhus 1914, hvilken Bog bedes betragtet som et nødvendigt Supplement til min Skildring.

Polens Delinger i et Tal af over 200,000 var kommet til Østrig.

Vi har omtalt, at den franske Revolution omkring i Evropa indvarslede Friheden for Jøderne; i Østrig fik den imidlertid foreløbig en helt modsat Virkning for dem. Da den østrigske Kejserdatter Marie Antoinette i Paris faldt som Revolutionens Offer under Guillotinen, gik der en Skræk gennem Østrig for alt dette nye, og den affødte et Tilbageslag fra det frie Styre under Josef II. Ogsaa Jøderne maatte nu atter ind i den gamle Gænge under Undtagelseslove og særlige Skatter; alene fra Galicien indkasserede Statskassen aarlig 700,000 Gylden (= 1,300,000 Kr.) fra Jøderne. Kun langsomt arbejdede Emancipationen sig paany frem, indtil Jødernes fulde Ligestilling kundgjordes i Frihedsaaret 1848 for hele Østrig, ogsaa for Galiciens Jøder og Krakovs; Krakov havde i Aarene 1815—46 været en uafhængig polsk Republik, og Jøderne der, 15,000 i Tallet, levede elendigt i Fattigdom og Vanære; men i Aaret 1846 var Krakov indlemmet i Østrig, og her syntes det nu at skulle lysne. Dog sejrede Bagstræbet endnu en Gang, og først i Aaret 1859 fik Østrigs Jøder fuld Frihed, som ikke siden er taget fra dem. Kun blandet Ægteskab er dem fremdeles forbudt.

Galicien er et Rige i Splid med sig selv. Den herskende Nation er Polakkerne, der bor tættest mod Vest og næsten alle er romersk-katolske; de hader Tsaren og har deres Sympatier i Rom og Paris. Mod Øst er Befolkningen overvejende Rutenere, ogsaa kaldet Rusjnaker eller Russiner. De tilhørte oprindeligt den ortodoks-orientalske Kirke, men siden Aar 1596 har denne rutenske Afdeling været i Forbindelse med Romerkirken, saaledes at de vel staar under Pavens Overhøjhed, men dog har faaet et vist Selvstyre indrømmet; deres rette Navn er „Unerede Rutenere Ritus Græci“, men undertiden kaldes de af de egentlige Katoliker for „Græsk-Katolske“¹. De-

¹ Dette Navn bruges ofte populært — men urigtigt — om den store Kirkeafdeling, hvis rette Navn er »Den ortodoks-orientalske«.

res nationale Slægtskab og Længsler gaar ubetinget Øster paa mod det store slaviske Folkehav. Spredt blandt disse to slaviske Stammer bor mange protestantiske Tyskere og saa Jøderne. Disse sidste tæller ialt (1910) 872,000, d. v. s. de udgør henved 11 % af den samlede Befolkning, men i Egnene omkring Krakov og Lemberg naar de til 28 %, og i Brody, hvor de naar højest, udgør de ikke mindre end 72 % af Byens Befolkning. Den indbyrdes Modsætning mellem disse Nationaliteter gøres gældende saa skarpt, at det har været til største Skade for det politiske Liv og for Provinsen overhovedet. Skønt Jorden er frugtbar, og store Rigdomme af mange Slags gemmes i dens Skød, er den økonomiske Tilstand i Landet ussel, og Hungersnød optræder jævnlig. Men Skylden er Befolkningens egen. Den polske Adelsmand mangler Sansen for Orden og Foretagsomhed, og under sig har han næsten kun et Proletariat; der er endnu som fordem mellem disse to Klasser det Hul, som en sund Middelstand skulde udfylde; men den mangler; navnlig Storindustri og Storhandel fattes.

Jøderne skulde synes selvskrevne til at danne denne Middelstand; det var jo netop paa den Plads, de i Fortiden skabte deres Guldalder i Polen. Men de har ikke en Gang været i Stand til at skabe en Middelstand indenfor deres egen Kreds; man træffer i Galicien enkelte Jøder, der har svunget sig op paa den grønne Gren: i Byen som Læger, Sagførere og Grosserere, paa Landet som Godsejere; men mellem dem og Jødernes brede Lag er der et Svælg, hvorover ingen Bro fører. Det lange Ophold i Polen har demoraliseret de polske Jøder; de er blevet smittet af det polske Væsen og staar nu paa et lige saa lavt Udviklingsstrin som deres polske og rutenske Omgivelser. Det viser sig i Galicien ligesom andet Steds, at de Gaver og Kræfter, Jøderne sidder inde med, ikke kommer til Udfoldelse, hvor de lever tæt sammen, men kun hvor de blandes livligt med de kristne Folk.

Det her udviklede maa nu ingenlunde forstaas, som om Galicien havde assimileret sine Jøder paa Polsk, som Prøjsen sine paa Tysk. De galiciske Jøder lever helt og

holdent deres Liv for sig indenfor den gamle jødiske Kulturs snævre Grænser og er netop slet ikke blevet assimileret. Vi har saaledes i Galiciens Historie et mærkeligt Eksempel paa, at der skal mere til, for at et Samfund kan opsuge sine Jøder, end at de stilles lige for Loven. Emancipationen alene hidfører ikke Assimilationen. Man kunde vente, at Grunden til, at Jøderne opretholder deres Særstilling, laa hos dem selv; og det er sandt, at i Galicien trives Overtroen og Chasidismen i stejle Utilgængelighed, end den nogensinde har gjort i de Dele af Polen, der kom til Prøjsen; men dette er dog ikke den egentlige Grund, saa vist som her kun er Tale om en Gradsforskel mellem Jøderne mod Syd og mod Vest i det gamle Polen. Nej, den egentlige Grund er at finde hos selve det galiciske Samfund; det har ikke haft Evnen til at assimilere Jøderne. Vi har ovenfor¹ nævnt fire Vilkaar, der betinger Jødernes Assimilation, og det vil af det nu fortalte ses, at intet af disse fyldestgøres i Galicien: denne Provins hører til Jordens tætteste Jødeegne; der er intet Samarbejde i Erhvervslivet mellem Jøder og Ikke-Jøder, og de omgaas ikke hinanden; det ikke-jødiske Samfunds Kultur staar meget lavt; Jøderne er fattige og har under de nuværende Tilstande i Landet ingen Udsigt til at blive rige. Derfor er de, Emancipationen til Trods, ikke blevet assimileret, men netop i Galicien og det tilgrænsende Bukovina har vi „Østens Jøder“ i deres dybeste timelige og aandelige Fornedrelse. Det er disse Østens Jøder, som den følgende Skildring har for Øje, idet vi foreløbig ser bort fra den Del af Galiciens Jøder, der er kommet ind i den evropæiske Kulturs Strøm.

I sit Valg af Erhverv er Jøden overhovedet ledet af sin Forkærlighed for at leve af Profit, hellere end af Løn. For Profitens Skyld er Galiciens Jøde paa Færde tidlig og silde, og man mærker ham overalt. „Ved en flygtig Betragtning kunde man faa den Tro, at Landet rummede

¹ S. 57.

et Flertal af Jøder, og at disse kun af Bekvemmeligheds-hensyn eller for bedre at kunne pleje deres Handelsinteresser, lod ikke-jødiske Bønder dyrke deres Jord^{de}. Af alle galiciske Jøder er 40 % beskæftiget ved Handel og Trafik, men af alle galiciske Kristne kun 5—10 %; det vil sige, at disse Erhverv er næsten helt i Jødernes Hænder. Det er ikke Storhandel, Talen er om; den fattes næsten i Galicien; men disse Jøder er Mæglere, Urtekræmmere, Marskandisere, Pantelaanere og Bissekræmmere med et Varelager, der tit er saadan, at man maa undres over, om disse Ting overhovedet kan sælges, og disse Menneskers Udkomme er da ogsaa baade usikkert og elendigt. Til Storindustrien mangler de den fornødne Dygtighed — den findes næsten heller ikke i Landet —; og det lille Haandværk keder dem, men mange maa dog tage til Takke dermed. Endnu flere — i By som paa Land — sidder inde med Kroer og Brændevinsudsalg. Galicien er et af de Lande, hvor forholdsvis mange Jøder bor paa Landet, ialt 66 % af alle Provinsens Jøder; men de færreste af disse er ved Landbruget, og da er det ikke som Bønder, men som Forvaltere, Forpagtere o. l. 11 % af alle Østrigs Jøder er beskæftiget ved saadanne Erhverv, og hvor lavt dette Procenttal end er, er det dog højt i Sammenligning med Forholdene i andre Lande. Kun en Brøkdel af Jøderne har en halvvejs sikret Eksistens, de øvrige lever bogstavelig fra Haanden i Munden. Statistiken har to Rubriker, hvorunder skjuler sig alle de, der tilsyneladende lever af Luften; de kaldes „Selvstændige uden Opgivelse af Erhverv“ og „Forskelligartet lønnet Erhverv“: i disse Rubriker fylder Jøderne med henholdsvis 52 og 40 % af den samlede Befolkning. Det vil sige, at omkring ved Halvdelen af de sløttest stillede Galiciere er Jøder, skønt disse kun udgør lidt over $\frac{1}{10}$ af Befolkningen. 5—7 Gylden (= 9 Kr. 50 Øre — 13 Kr.) er en almindelig Ugeførtjeneste for en Familie paa 5—8 Mennesker, og den katolske Befolknings afgjorte Jødefjendskab gør det surt nok at naa endog blot saa højt.

Hvor ussel disse Jøders Stilling end er, er den dog — skønt det lyder utroligt — et Fremskridt mod Tiden

for 20—50 Aar siden; men Fremskridtet har ikke tilfreds-
stillet, Udsigterne synes haabløse, og Galicien er da blevet
et af Jødernes Hovedudvandringslande; i Tiaaret
1891—1900 udvandrede herfra 108,949 Jøder, næsten alle
til de Forenede Stater; New York har nu 1 Mill. Jøder
og er Verdens jøderigeste By.

Fra alle Sider omtales Huslivet som en af de mest
tillalende Sider hos Østens Jøder, og deres Fattigdom tje-
ner just ofte til at fremhæve dette Træk. Boligen er
ubeskriverlig elendig, og om Renligheden i den vil vi ikke
tale. Ægteskabet indgaas tidligere og mere regelmæs-
sigt end blandt Vestens Jøder; næsten alle bliver gift. Det
er ikke de unges Tilbøjelighed, men Forældrenes Afgørel-
se, der træffer Valget af Ægtefælle; vi møder her det sæd-
vanlige østerlandske Syn paa Ægteskabet¹, hvorefter de
to skal betragte deres indbyrdes Forhold ikke som et frit
villet, men som et givet, og saa se at komme ud af det
med hinanden, — ligesom Sødskende maa det hos os.
Tit lykkes det ikke, og Skilsmisse er meget hyppig og let
at opnaa. Det er ikke rigtigt, naar man i Almindelighed
taler om den store Fødselshyppighed hos de ortodokse Jø-
der; kun to Steder i Verden (Bukarest og Algier) har man
paavist højere Fødselsprocent hos Jøderne end hos de
Kristne, henholdsvis Muhammedanerne; ellers faar Jøder-
ne overalt i Verden færre Børn end det omgivende Sam-
fund. Omvendt har Jøderne blandt alle Jordens Folk, med
Undtagelse af Muhammedanerne i Algier, højere Leve-
alder end deres Omgivelser, takket være deres maade-
holdne Levevis og deres Afsky for ødelæggende Livsnydel-
ser; tillige er Børnedødeligheden kun ringe, takket
være den opofrende Pleje, der bliver Børnene til Del, —
kun meget sjældent ser man Hustruen arbejde; hendes
Plads er, selv i de fattigste Kaar, hos Børnene. Disse to
sidstnævnte Forhold gør, at Jøderne i disse Egne trods den
ringe Fødselshyppighed og trods den livlige Udvandring
har tre- eller firedoblet deres Tal i Løbet af de sid-
ste 100 Aar.

¹ Jfr. Ludwig Schneller: Kender Du Landet? Dansk Overs.
Kbh. 1902, S. 144.

Paa Børnenes Undervisning ofrer selv de fattigste meget. Der er almindelig Skolepligt i Landet, og den offentlige Skole staar aaben for alle; men man foretrækker at sende i hvert Fald Sønnen til den ortodokse Cheder, hvor de opdrages til lovtro Jøder i den gamle Stil; Pigerne skal ikke lære at læse Loven, og de sendes derfor oftere til den offentlige Skole, som er gratis. De lærer her Landets Sprog og verdslige Kundskaber, hvorved de fremmedgøres for deres Hjem, og en Kilde til Splid i Familjerne er tilvejebragt herved. Fejlen ligger nu ikke i Pigerne's Uddannelse, men i Drengenes. Cheder-undervisningen er helt utilfredsstillende, og siden Aaret 1891 har da en rig Jøde, Baron Hirsch, ofret Summer, der tæles i mange Millioner, paa i Galicien at indrette et forbedret jødisk Skolevæsen, hvor det jødiske Præg er bevaret, og Hebraisk indtager rummelig Plads i Undervisningen, mens der samtidig lægges Vægt paa de verdslige Kundskaber. Skønt Undervisningen ogsaa her er gratis, har disse Skoler dog haft vanskeligt ved at vinde Indgang; man har haft en — forøvrigt fuldstændig rigtig — Følelse af, at enhver Meddelelse af virkelig Oplysning var ødelæggende for den gamle Jødedom. Dennes Hensmuldring hos den opvoksende Slægt følger tydeligt nok en Skala, hvis Trin kan betegnes med Navnene paa den forskellige Form for Undervisning: Cheder—Hirsch-Skole — Folkeskole — Gymnasium — Universitet. Jo længere frem ad denne Skala, jo mindre bliver der tilbage af det jødiske; kun Cheder-Undervisningen kan forliges med Ortodoksien.

Den ortodokse Jødedom præger Østens Jødes Liv fra Vuggen til Graven; han er underkåstet ikke blot Loven og Talmud, men ogsaa de vedtagne Former for Skik og Brug med en pinlig Vidtløftighed, der ikke kender Forskel paa væsentligt og uvæsentligt. Grundsætningen er, at hvad der er blevet Skik og Brug i Israel, det er blevet Lov. Saaledes er det blevet religiøs Pligt ikke blot at holde Moselovens Omskærelse eller Talmuds 360 Sabbatsbud, men ogsaa at bruge Jargonen, at bære Zobelhuen og Kaf-tan'en (der slet og ret er den gamle polske Dragt fra Jø-

dernes Storhedstid i Landet), at sno sit Haar i Krøller foran Ørene, at spise stegt Lammehoved paa Nytaarsdag og Hamansboller paa Purimsfesten; og den der ikke vil det, han kan for saa vidt lige saa godt straks lade sig døbe. Det er Tankegangen, og den er holdt lige i det Spor, som Talmud viser. Da Jødedommen ikke længere vilde være Profetiens Religion, blev den Skikkens Religion, og Brud paa Skikkene bliver da Brud paa Religionen. — Men ingen kan være blind for den religiøse Inderlighed, der besjæler den ortodokse Jøde. Han ved, at Guds Lov skal han gøre Fyldest, og han venter sig hverken mere eller mindre end sin Løn efter Fortjeneste; men Loven selv elsker han; den er ham det højeste Gode, og han vil altid være mindet om den. For den har han ladet sit Blod flyde i Strømme, og han vil gøre det igen, hvad Dag det kræves; han taaler for denne Lovs Skyld Haan og Tilsidesættelse hver Dag, han lever. Hans Bøn er en Fremsigen af foreskrevne hebraiske Formler, som han tit ikke forstaar, og han regner selv denne Fremsigen for en Fortjeneste, han vinder hos Gud; men denne Bøn er med stor Kraft sat i Midtpunktet af hans Gudsyrkelse, enten den holdes i Klavs'en, Synagogen, Hjemmet eller i en Jernbanekupé. — Naar Østens Jøde har saa store Vanskeligheder ved at tilegne sig den moderne Dannelse, saa er Grunden dertil ikke blot, at den kommer til ham gennem et Sprog og en Undervisning, der intet Fællesskab har med nogen af hans dyrebareste Traditioner, men det er især, fordi denne Dannelse forekommer ham at være antireligiøs; og hans egen Kultur bliver ham hellig og umistelig, just fordi den har sit Midtpunkt i hans Religion.

Der slumrer her i det gamle Israel Kræfter, som naar „Vinteren er forbi, Regnen er gaaet over og er draget bort, skal komme til Syne i Landet med Blomster og Sang“.

4. Vestens Aand blandt Østens Jøder. Israelsmission.

Det er ikke saa mange Aar siden, at det var en Sjældenhed i Galicien at træffe en Jøde, der i det ydre havde

brudt med den ortodokse Jødedoms Skikke. Nu er det anderledes. Er end de strængt konservative stadig i Fler-tal, især i Jødekwarterernes snævreste Gader og paa Landet, saa vokser med hvert Aar, især i den opvoksende Slægt, Tallet paa dem, som ikke mere kommer i Synago-gen, ja som aabenbart spotter og bekæmper den gamle Jødedom. Dette Skibbrud paa Fædrenes Tro kommer ikke indefra med lønlig Tvivl om Jødedommens Sandhed, men det hidføres ved Mødet med Vestens Kultur; ved dette Sammenstød springer Jødedommen læk. Og man kan nok forstaa hvorfor. Skal smaat og stort være lige vigtigt, blot det er Skik i Israel, skal Brud mod det vedtagne i Klædedragt og Husliv regnes lige med Brud mod de ti Bud, saa løber den Jøde, der kommer paa tværs af en eller anden „Bagatel“ i Jødedommen, jo den mest aabenbare Fare for med det samme i andres og egne Øjne at være kommet paa tværs af Jødedommen selv. Og han er det i Virkeligheden ogsaa; thi det er en af Ejendommelighederne ved en Lovreligion som den jødiske, at den kan ikke regne noget for Bagatel. Den kender slet ikke den Frihed, der kun er, hvor Herrens Aand er.

De unge, som erkender Vestens Kulturs Overlegenhed, higer efter at tilegne sig denne Kultur, og de naar det; men Hvile for deres Sjæle finder de ikke; dertil kan den reformerte Jødedom, som maa blive deres nærmeste aandelige Tilflugtssted, ikke hjælpe dem. I „Esterka Regina“ skildrer Franzos en ung jødisk Mediciner saaledes: „Hvad hans Natur angaar, da stadfæstedes ogsaa hos ham Sandheden af den gamle Sætning, at Indtrykkene fra Barneaarene slaar dybest Rod. Den medicinske Student Adolf Leiblinger var i Grunden helt og holdent den gamle sorte Aaron. Den Forvandling, hvorved den indesluttede, grimme Dreng var blevet den belevne, livsglade, interessante unge Mand, havde ladet Kærnen i hans Væsen urørt. ... Kun Forholdet til hans Gud og hans Tro var blevet grundig forandret. Før var hans Tro, netop fordi han var meget stolt, blevet ham desto kærere, jo mere han led for den, og hans Gud var for ham rigtig hans egen Hævn

Gud, og han blev ikke træt af at bede ham om at slynge sit Lyn mod de kristne Drengene og den dumme, raa Skolemester. Men nu var han kold overfor Gud, og med gløddende Had hadede han sin Tro. Han blev helt rasende, naar Talen faldt paa Jøder og Jødedom. Hr. Taddæus Viliszevski, der dog havde digtet en særlig „Hymne imod Jøderne“ — ikke til Damernes Blad i Krakov men til eget Husbehov — var et uskyldigt Barn i Sammenligning med ham. Og alligevel blev han formelt i denne Tro. „Min Frakke passer mig ikke“, plejede han at sige; „men paa den hele Jord kan jeg ikke finde nogen, der passer mig bedre, og som jeg kunde tage paa i Stedet. Og uden Frakke paa bliver man saa ubehagelig begloet.“ Dette er sikkert en tilforladelig Skildring af mangfoldige assimilerede Jøders Forhold til Jødedommen i Almindelighed og til Reformjødedommen i Særdeleshed. Utilfredshed er en Grundstemning hos disse ulykkelige Mennesker, og hvor kan det være andet? Reformjødedommen ved nok, hvad den ikke vil tro og leve paa: hverken Ortodoksien eller Kristi Evangelium; men den er overalt i det største Vilde med, hvad den vil byde i Stedet. Her lader den sine Dyrkere i Stikken. Der er fra Aaret 1815 af blevet grundlagt Reformsynagoger eller „Templer“ omkring i Galiciens Byer; med megen Pragt holdes her Gudstjeneste i moderne Stil, men den religiøse Inderlighed og Kraft er vejet fra dette Tempel.

Overfor Vestens Aand, enten derved forstaas Reformjødedommen eller det rene Fritænkeri, har den talmudiske Jødedom gennemgaaende vist mindre Modstandsevne end den chasidiske; og socialt set er det især blandt de mere velstaaende Jøder, at denne Aand har faaet Indgang. De mange jødiske Officerer, Professorer, Sagførere, Læger og Retsbetjente i Østrig har saa godt som alle brudt med Ortodoksien, er blevet assimileret og er ved deres Indtræden i det borgerlige Samfund blevet mødt med en kraftig anti-semitisk Modstand.

For Evangeliets Fremgang blandt Galiciens Jøder har dette Brud med Ortodoksien ikke været til gode. Det er som Regel ikke religiøs Trang, der hidfører det, men Udsigten til et Fremskridt i Kultur; og disse moderne Jøder er, idet de saaledes bliver mere verdsliggjort, tillige snarest blevet mere utilgængelige for Evangeliet end de gammeltroende.

Det var først med Kejser Josef II's Tolerancedikt af 1781, at der overhovedet blev givet Jøder Tilladelse til at gaa over til den evangeliske Kirke, og faa Aar efter (1785) fulgte da den første evangeliske Jødedaab i Østrig, som man har Efterretninger om. Om den følgende Udvikling kan man sige, at i Østrig har den evangeliske Kirke stadig modtaget flere jødiske Proselyter end den katolske, og sikkert er Jødernes Afsky for den katolske Billeddyrkelse en medvirkende Grund til dette Forhold. Iøvrigt mangler vi for Østrigs Vedkommende, og navnlig for Galiciens, Opgivelser af Tallene paa de døbte Jøder, saa hele denne Side af Udviklingen maa staa uoplyst.

London Jews Society begyndte i Aaret 1833 sit Arbejde i Krakov og fortsatte det, ogsaa efter at Krakov kom til Østrig; stadig var der nogen Fremgang, men med Aarene omkring 1848, da Kravet om Frihed slugte hele Interessen, fik Missionsarbejdet trange Kaar; de nuværende Forhold gør det heller ikke let; dog opretholdes Krakov endnu som Station, og Arbejdet er udvidet til Lemberg i det egentlige Galicien.

Denne sidstnævnte Landsdel besøgte først af Israelsmissionærer fra Breslau, men har altid, ogsaa efter at den fik faste Missionsstationer, vist sig som en overmaade vanskelig Missionsmark. Mange Steder tæller Chasidismen her over Halvdelen af Jøderne, og denne jødiske Sekt er vistnok den af alle Jødedommens Afskygninger, der er mest utilgængelig for Evangeliet; Sammenholdet mellem Chasiderne er saa stærkt, at en Proselyt vil blive lagt for et ganske utæmmet Had.

Foruden London Jews Society arbejder i Galicien endnu to Selskaber, der begge har særlig Interesse for den

danske Menighed. Det første er Evangelisch-Lutherischer Zentralverein für Mission unter Israel, der er stiftet i Leipzig paa den store Israelsmissionsven, Professor Fr. Delitzsch's Tilskyndelse i Aaret 1869, og som har hidført en Sammenslutning af alle lutherske Israelsmissionsforeninger i Tyskland, ligesom ogsaa baade den norske og den danske Israelsmission har givet Centralforeningen i Leipzig sin Tilslutning. I denne Forenings Tjeneste, tillige støttet af den danske Israelsmission, arbejder Pastor Th. Zöckler i Stanislav. I Erkendelse af de store Vanskeligheder, som det har at naa netop de galiciske Jøder gennem den ligefremme Henvendelse, søger han at bringe dem Budskabet om Messias gennem en tysk evangelisk Menighed, hvis Præst han er, og det viser sig, at Menighedslivet omkring ham drager Jøderne. Vejen lægges altsaa her gennem Indre Mission til Ydre Mission. Tillige har han oprettet et Børnehjem, hvor enkelte jødiske og døbte Børn er anbragt. I Przemysl har den danske Israelsmission sin eneste Arbejdsplads udenfor København; her virkede først (fra 1905) Pastor Stefan Volf, og efter hans Død Pastor E. Clausen; ogsaa han er Præst for en lille Kreds af evangeliske Kristne, og Arbejdet gøres udfra denne, dog ved mere direkte Mission (Missionsrejser, Husbesøg, Læsestue, Sygepleje o. desl.), end det kan gøres efter de egentlig Zöcklerske Grundsætninger.

C. Polske Jøder under russisk Herredømme¹.

5. Selvherskerne og Jøderne.

Ved den Tid, da Polens Delinger fandt Sted, herskede i Rusland Kejserinde Katarina II (1762—96). Rusland, hvorfra Jøderne hidtil havde været helt udelukket, fik nu med eet en stærk jødisk Befolkning, dels med de polske

¹ Særlige Kilder: Leo Errera: Die russischen Juden. Deutsche Ausg., Lp. 1903. Sam. Wilkinson: In the Land of the North, London 1905. A. S. Poulsen: Den jødekristelige Bevægelse i Syd-Rusland, Kbh. 1886, der indeholder et meget oplysende Afsnit, »Russisk Jødedom«.

Landsdele, dels med de Strækninger langs Sortehavet fra det Asovske Havs Kyster til Floden Prut, som toges fra Tyrkiet i Løbet af de samme Aaringer (1774—1812; i det sydvestlige Hjørne af Bessarabien er Grænsen dog gentagne Gange siden flyttet).

Katarina II tillod Jøderne at bo paa Landet, gav dem endog Adgang til Haandværkerlavene og var dem overhovedet gunstig ud fra en lignende Tankegang som den, der besjælede Josef II af Østrig; men Kejserindens Senat paa-tog sig at „forklare“ hendes Hensigt i en Række Senats-Ukas'er fra Aarene 1786, 1791 og 1794, der gjorde Begyndelsen til det, man nu forstaar ved russisk Jødepolitik: Adgangen til Lavene blev dem paa en eller anden Maade alligevel spærret, det blev dem forbudt at bo i Havne-stæderne, og iøvrigt henvistes de til at forblive indenfor Grænsen af de nys inddragne Landstrækninger i Vest og Syd. Polens Jøder gav sig kun nødtvungent under russisk Herredømme; da Polens 2. Deling (1793) fremkaldte den polske Opstand under Kosciusko, kæmpede de tappert med ham mod Russerne, og Katarina II's Taalsomhed kunde ikke omstemme dem. Det lykkedes heller ikke Tsar P o v l I (1796—1801), der dog udvidede Grænsen for deres Opholdssted med Kurland, som Katarina havde holdt udenfor. A l e k s a n d e r I (1801—25) gik videre i den frisindede Retning; Jøderne fik Adgang til den offentlige Undervisning, maatte erhverve Grundejendom og værnedes mod Overlast. Af blivende Betydning var det, at han satte dem i Gang med at dyrke Jorden i Agerbrugs-kolonier; endnu den Dag i Dag er slige russiske Kolonier det eneste Sted i Evropa, hvor man finder jødiske Bønder. Paa den anden Side blev det Jøderne forbudt at bosætte sig i et 50 Verst (= 53 km) bredt Bælte langs Ruslands Vestgrænse, — man vilde derved afværge deres Smugleri; og navnlig mod Slutningen af Aleksanders Rege-ring kom flere indskrænkende Bestemmelser.

I Aarene 1807—14 krydsede Napoleon baade Ruslands og Prøjsens Planer i disse Egne, idet han i det gamle egentlige Polen oprettede en fransk Vasalstat, Storher-tugdømmet Varsjav; men trods de frisindede fran-

ske Grundsætninger havde Jøderne det ikke godt her. Da det europæiske Bo efter Napoleons Fald opgjordes paa Kongressen i Wien 1814—15, kom hele dette Storherlugdømme til Rusland, men under nyt Navn, som Kongeriget Polen, og med en særlig fri Forfatning.

Jøderne lærte ikke at skønne paa Tsarernes frisindede Politik; de følte sig som de, der er kommet til et vildfremmed Folk, og viste ikke den mindste Lyst til at have med Russerne at gøre. De polske Jøder, som kom til Rusland, hørte til den fremmeligste Del af Polens Jøder; i Klogskab og Dygtighed, i Ædruelighed og Sædelighed overgik de de polske Bønder, der nylig — i Napoleonstiden — var sluppet ud af Livegenskabel, og navnlig overgik de disse Landsdeles hvide- og lillerussiske Bønder, der endnu som Livegne fristede umenneskelige Kaar, og som blev et let Bytte for Jøderne i Handel. Religiøs Fanatisme herskede paa begge Sider; fra første Færd betragtede man hinanden helt igennem som Fjender. Det er dette, som har ledet den russiske Regering ind paa det strengere Spor i sin Jødepolitik; den maatte værne sine Russere mod Udbytning fra disse „fremmedes“ Side. Og jo mere de panslavistiske Grundsætninger har raadet i det russiske Styre, des mere er det gaaet ud over Jøderne.

Den Klemme, som Rusland frem for alle andre har haft paa sine Jøder, er Bestemmelserne om det saakaldte Jødeterritorium. Taget i snævrere Forstand omfatter dette Udtryk 15 (med Kurland, der i visse Maader indtager en Særstilling: 16) Guvernementer af det egentlige Rusland, og Grænsen for disse falder mod Øst væsentlig sammen med det gamle polske Riges, mens den mod Syd tillige omfatter de fra Tyrkiet tagne Landsdele (hvoraf dog Bessarabien tilhørte den gamle polske Vasalstat Moldav). I denne Skildring vil man imidlertid finde Navnet brugt i videre Forstand, hvorefter der til Territoriet tillige regnes de ti polske Provinser, saaledes at dets Omraade bliver paa Størrelse med England og Frankrig tilsammen. I Polen har Jøderne fri Bosættelsesret, idet det gamle Forbud mod Ophold langs Grænsen ikke gennemføres strængt, mens de i de 15 (16) Guvernementer kun

maa bo i „Købstæder og Handelspladser“. Udenfor de her nævnte Grænser maa kun privilegerede Jøder opholde sig i Rusland, og vi vil i det følgende faa rig Lejlighed til at iagttage den Opfindsomhed, hvormed det russiske Styre har faaet denne Klemme til at virke paa det jødiske Folkelegeme.

Med Nikolaj I (1825—55) begynder et nyt Afsnit af Ruslands jødiske Historie. I Begyndelsen af hans Regering udbrød den anden polske Opstand (1830—31), og atter i denne vilde Jøderne gøre fælles Sag med Polakkerne; men saa bittert var Hadet til dem hos den polske Adel, at man end ikke modtog deres Hjælp: „Jødeblod bør ikke blandes med det ædle polske Blod“. I Opstanden tilsatte Polen sin forholdsvise Selvstændighed og blev fra nu af styret næsten som russisk Provins, hvorved ogsaa Polens Jøder kom direkte under Tsarens Haand. Denne Hersker vilde have Jøderne omvendt til den ortodokse Kirke, og han vilde med alle Midler afvende Faren for, at de skulde gøre sig til Herrer i Landet. Hvem der vilde opnaa nogen Gunst, maatte lade sig døbe, og den døbte fik ikke blot straks borgerlige Rettigheder som de Kristne, men tre Aars Skattefrihed tillige. Især efter at Værnepligten i Aaret 1827 var paalagt Jøderne, øvedes der et ublufærdigt Tryk paa dem i Tjenesten, for at de skulde lade sig døbe, ja Børn toges fra Forældrene, mens Faderen tjente Tsaren, for at undergives kristen Opdragelse. — I Aaret 1843 fastsloges Bestemmelserne om Jødeterritoriet, og som Kvæg blev det ulykkelige Folk drevet ind i Folden; Varsjav fik endog paany sit særlige Kvarter, hvor Jøderne skulde bo, for at man bedre kunde paase, at de ikke smuglede Øl og Brændevin ud paa Landet.

Nikolaj I's Søn og Efterfølger Alexander II (1855—81) kaldes „den mest velsindede Fyrste, der har hersket i Rusland“, og under ham nød ogsaa Jøderne taalelige Kaar. Flere af de mest haardhændede af Faderens Bestemmelser ophævedes, de øvrige haandhævedes mildt, mens nye Bestemmelser aabnede Mulighed for universitetsdannede Jøder og visse Handlende og Næringsdrivende til at nedsætte sig udenfor Territoriet. Skønt mangfoldige Ind-

skrænkninger fremdeles blev ved Magt, betragtede Jøderne ham dog som Befrier. — Aleksander II overtog Regeringen under Krimkrigen. Efter dens for Rusland ulykkelige Afslutning var det klart, at det russiske Samfund trængte til en gennemført Fornyelse¹; Jernbaner maatte bygges, Skoler og Universiteter oprettes, og i Aaret 1861 fulgte Bøndernes Udfrielse af Livegenskabet. Disse blev derved personlig fri, men deres Driftsmaader blev fremdeles de gamle fra Middelalderen; den nye Statshusholdning var dyr, Skatterne steg, og Bønderne kunde slet ikke bære dem. Tiden fra da af er kendetegnet ved en Fattigdom blandt Ruslands Bønder, der vokser med en stadig stigende Haabløshed; og Jøderne fik dette føleligt at mærke som en stadig dalende Købeevne i deres naturlige Kundekreds. En anden Hovedlinje i Ruslands nyeste sociale Historie har ligeledes faaet indgribende Betydning for Ruslands Jøder. Efter Bondefrigørelsen af 1861 flød store Summer i Godsejernes Pung ved de Erstatninger, Bønderne maatte yde for den dem overladte Jord. Nu var Storindustri Tidens Løsen, og Adelen satte da sine Penge i Fabriker, der skød op i Mængde fra Begyndelsen af 1870-aarene, ikke mindst mod Vest og Syd i Landet. Der skabtes herved en Begyndelse til de Kaar, Jøderne behøver for at kunne komme frem, men Begyndelsen er endnu kun ringe (i 1887 var der $1\frac{1}{3}$ Millioner Industriarbejdere i Rusland; 1907 var der 3 Mill.) og er endnu støttet af en Beskyttelsestold, der fordyrer Livsforødenhederne for de fattige, saa den ene Haand tager, hvad den anden giver. Langt større Betydning fik denne Bevægelse for Jøderne, — som vi siden skal høre —, ved at den kaldte til Live i Rusland et helt nyt socialistisk Befolkningselement, der er blevet den drivende Kraft i den revolutionære Bevægelse i Riget i vort Aarhundrede. I Aleksander II's Tid kunde dette nye endnu ikke gøre sig gældende med Kraft; det var andre Ideer, der ledede de Nihilister, der i Aaret 1881 snigmyrdede Tsarbefrieren.

¹ Gustav Bang: Vor Tid II, S. 313 ff.

Den nærmeste Følge af dette Fyrstemord blev, at der med Alexander III (1881—94) indtraadte et brat Tilbageslag; alle frisindede Planer henlagdes, Bagstræbet sejrede, Undtagelseslove, Politiregimente og Russificeringsbestræbelser mærkedes overalt. Sjælen i det nye Styre var Pobjedonostsjev, Hovedet for den hellige Synode, en Mand hvis personlige Oprigtighed og Troskab mod sin Overbevisning er hævet over enhver Tvivl, men denne Overbevisning var mættet med Selvherskerdømmets Ideal, og Ruslands Redning saa han i at gøre Ruslands Kirke til den eneherskende og alt gennemtrængende i Riget. Tvangsforholdsregler mod anderledes troende hørte nu til Dagens Orden, og Jøderne fik det at mærke paa dobbelt Vis. Først gav man dem til Pris for den uvidende Høbs Had, saa der endnu i Aarene 1881—82 rundt omkring udbrød gruelige Forfølgelser, de saakaldte Pogromer, hvor mange Jøder dræbtes, og Hundredtusinder ruineredes ved Brand og Plyndring. Rædsel greb Jøderne over hele Rusland, og de store Udvandringer til Frihedens Land, Amerika, begyndte. Regeringen tilskyndede endog-saa dertil med Pengebidrag for hver Udvandrer, og fra hele den civiliserede Verden strømmede Hjælp ind til de flygtende; overalt var Harmen over det skete paa Kogepunktet overfor Rusland. Efterhaanden skred Regeringen ind mod en Del af Deltagerne i disse Uroligheder og straffede dem; men i Virkeligheden lagde den Skylden paa Jøderne selv, idet den i Maj 1882 mod dem udstedte en overmaade streng Lov¹, som skulde faa de forfærdeligste Følger for Ruslands Jøder. Denne Lov, Indenrigsministeren, General Ignatievs Værk, betegnes som „midlertidig“, men udgør ikke desto mindre endnu Grundlaget for Ruslands Jødelovgivning, der i Hovedtrækkene gaar ud paa følgende:

1. Jøderne — med Undtagelse af de universitetsdannede samt „dygtige Haandværkere“ og Købmænd af „første Gilde“² — maa kun bo i Territoriet og maa i de

¹ Ordlyden findes hos Errera S. 17.

² Saaledes kaldes en snævrere Kreds indenfor Købmandsstanden,

15 Guvernementer ikke fra Købstæderne og Handelspladserne flytte til Landsbyerne. Herfra undtages dog de jødiske Agerbrugskolonier.

2. Med faa Undtagelser forbydes det dem at erhverve Grundejendom.

3. Det er Jøderne i Territoriet forbudt at handle paa de kristne Søn- og Helligdage.

4. Kun med store Indskrænkninger har de Valgret og Valgbarhed til de kommunale Raad.

5. Adgangen til en Række offentlige Tillidsposter, saasom til Officerskorpset, til Børskomitéen, til Sagfører-virksomhed, til Tjeneste ved Jernbanen og Skibsfarten er lukket for Jøder; til andre Virksomheder er den begrænset, f. Eks. maa kun $\frac{1}{4}$ af alle Mæglere være Jøder, ligesom Universiteterne og en lang Række højere Uddannelsesanstalter kun modtager en vis — lav — Procent Jøder blandt sine unge. Herved indskrænkes i væsentlig Grad Mulighederne for at vinde Ret til fri Bosættelse i Riget.

6. Jøder, som er fremmede Undersaatter, udvises, selv om de er født i Rusland.

7. En Række særlige Skatter paahviler Jøderne: paa kosjer Kød (d. v. s. Kød, slaglet efter jødisk Ritual; det bliver saaledes $\frac{1}{3}$ saa dyrt som almindeligt Kød); paa Sabbatslys¹; paa Bedesjaler; paa Lejeindtægt af Butiker, Fabriker osv.; endelig paahviler der Jøderne en særlig høj Arveafgift.

8. Ægteskab mellem Jøder og Kristne er forbudt.

9. Ogsaa de mindste Ting er Genstand for Lovgivningens Omhu: man forbyder Jøderne at bære Pelshuen og Øreløkkerne. Fordi sligt er smaaligt, er det derfor ikke mindre krænkende.

I Henhold til den første af disse Bestemmelser blev Tusinder af jødiske Haandværkere, der under Aleksander II's taalsomme Styre havde bosat sig i Territoriets Landsbyer eller endog udenfor Territoriet, nu i Flokkevis jaget til de i Forvejen overfyldte Købstæder; disse fik en Til-

hvortil Adgang vindes ved et Brev, der betales med flere tusinde Kroner.

¹ Se Clausen: Anf. Skr. S. 36.

vækst af 500,000 saaledes fordrevne Jøder; Sundhedsforholdene blev utaaelige og Konkurrencen indenfor de særlig jødiske Erhverv helt vanvittig. I Moskva boede 30,000 Jøder, hvoraf kun 2,000 privilegerede; de blev under den jødiske Paaskefest 1891 uddrevet. To Aar efter blev 17,200 Jøder forjaget fra Riga og 6,000 jødiske Familjer fra Libov. Og stadig gøres Livet surt udenfor Territoriet for de der boende Jøder; Haandværkeren maa bo der og hans Hustru og Børn, men sine Forældre, som han skal forsørge, maa han ikke have hos sig, og dør han, sendes hans efterladte til Territoriet; jødiske Jordemødre maa bo overalt, men deres Børn kun i Territoriet; osv. osv.

Et velment Forsøg blev i Aaret 1888 gjort paa at finde en Ordning af Jødernes Forhold, men desværre løb det ud i Sandet; i Virkeligheden har den russiske Regerings og Forvaltnings Forhold til Jøderne siden da været en Kæde af Uretfærdigheder og Vilkaarligheder, og dog har man slet ikke opnaaet, hvad man vilde: Jøderne er nu saa godt som nogensinde en Magt i Rusland. I disse Undertrykkelser har Tronskiftet 1894 ikke bragt nogen Forandring, Verdenskrigen tilsyneladende ikke heller. Under Nikolaj II er den tidligere omtalte revolutionære Bevægelse vokset i Styrke og Maalbevidsthed, mens Regeringen staar uden Forstaaelse og kun lader sig sine Indrømmelser aftvinge. Paa „den blodige Søndag“ den 22. Januar 1905 kom 100,000 fattige Arbejdere med ydmyge Bønner til Tsaren, deres „lille Fader“; men disse Bønner blev besvaret med Geværild udenfor Tsarens Palads. Forbitrelsen mod Regeringen steg nu til det højeste, og denne søgte da at aflede Uvejret bl. a. ved atter at prisgive Jøderne. Alle Vidnesbyrd gaar ud paa, at det var under Myndighedernes Beskyttelse, at de „sorte Bander“ drog ud paa deres grufulde Jødemyrderier, der nu som før ledsagedes af Ildebrande i Jødekvartalerne og Plyndring af Jødernes Butiker. Overalt gyngede Jorden under dette Folk, der altid har været alle imod; at Spillet har været aftalt, fremgaar tydeligt nok af, at der alene den 31. Oktober 1905 myrdedes Jøder i 85 russiske Byer, mens Politi og Militær saa til.

To Aar forinden havde Jøderne i Kisjinev efter en løgnagtig og hadefuld Beskyldning for Ritualmord i April Maaned oplevet Rædselsdage¹, hvis Lige man indtil August 1914 kun fandt i Armenien; men da Stedet for disse Myrderier ligger udenfor det gamle Polens Grænse, skal det her kun nævnes. Det kan under disse Forhold ikke undre, at de russiske Jøders Udvandringer varede ved, lige til Krigen satte en Stopper derfor; Rusland er blevet forrest i Rækken af Jødernes Udvandringslande i vore Dage; Galicien er nævnt som det andet; Rumænien er det tredje. I Aarene 1881—1908 udvandrede der fra Rusland 1,250,000 Jøder til De forenede Stater, 30,000 til Kanada, 20,000 til Argentina, 200,000 til Vestevropa, især England, 15,000 til Sydafrika, 10,000 til Ægypten og 20,000 til Palæstina; ialt over 1½ Mill. Udvandrere i 28 Aar. En Del af denne Strøm er ogsaa gaaet til København²; maalt med russisk Alen er den vel forsvindende lille, men i vort hjemlige Samfund har den dog kunnet mærkes. Det begyndte i Aaret 1904 og tog nogle Aar efter Fart, saa Jødernes Tal i København i Femaaret 1906—1911 steg fra 3350 til 4793, væsentlig som Følge af denne Indvandring. I Modsætning til det gamle københavnsk-jødiske Samfund danner disse nyttilkomne ligefremme Kolonier, mest i den gamle Del af Byen, har i Reglen kun smaa Stillinger som Skrædere, Skomagere og Snedkere og har hidtil i det hele bevaret deres religiøse og sociale Ejendommelighed som russiske Jøder. Det er blandt dem, at den danske Israelsmission har faaet sin Hjemmeopgave givet.

I Rusland har den udøvende Magt fortsat sine Vilkaarligheder mod Jøderne under mange Former, der kan samlles under følgende Hovedpunkter:

a. Handelspladser i Territoriet, hvor Jøder længe har boet i Fred, er pludselig blevet erklæret for Landsbyer (Lovgivningen har aldrig klaret Forskellen paa de to Slags Bebyggelse), — og Jøderne har maattet forlade dem.

¹ Udførlig skildret i Indledn. til Erreras Bog, S. IX ff.

² Se Cordt Trap: Jøderne i København. Kbh. 1907 og samme: Russiske Jøder i Kbh., Nationaløkonomisk Tidsskrift 1912.

b. Samme Vilkaarlighed er øvet i Fortolkningen af Udtrykkene „dygtig“ og „Haandværker“; den, der den ene Dag kaldtes Haandværker og dygtig og saaledes fik Bøstøttelsesret, kaldes en anden Dag Arbejder eller ikke-dygtig — og sendes til Territoriet.

c. Man udelukker Jøder fra at nyde godt af Skoler, Stipendier, milde Stiftelser, ja Sygehuse, endog saadanne som er støttet af eller grundlagt af Jøder. Jødiske Veteraner og Krigsinvalidere hedses paa samme krænkende Maade som deres Trosfæller.

d. Man lukker Rabbinerseminarier og vanskeliggør Oprettelsen af Synagoger.

e. Som Herren er, saa følger ham Svende: mangfoldige er ogsaa Efterretningerne om Hærens Befalingsmænds og Politibetjentenes Vilkaarligheder overfor Jøderne og om, hvordan disse endog under de blodige Forfølgelser har undladt at komme dem til Hjælp.

Med alt dette begynder vi at forstaa en Udtalelse af en engelsk Forfatter: „Jeg vilde hellere behandles som en Bedrager, Falskner eller Morder end som en ærlig russisk Jøde“.

2. I Jødeterritoriet.

Man regner, at Polen-Litavens Jøder ved Aar 1800 udgjorde 450,000 i Tal; ved Aarhundredets Midte havde Rusland allerede over 1½ Million, og i Aaret 1897, da man fik den første tilforladelige Tælling af Ruslands Jøder, viste det sig, at Tallet i evropæisk Rusland var vokset til 5,111,000, deraf alene i Territoriet 4,899,000. Af al Verdens 11,559,000 Jøder lever de 8,854,000 (77 %) i Evropa¹, men alene i Rusland lever henved Halvdelen (næmlig 44 %) af alle Jøder. Af evropæisk Ruslands 136 Mill. Indbyggere udgør Jøderne henved 5 %, men i de 15 Guvernementer udgør de over 11 % af Befolkningen og i Polen endog over 14 %; ingen større Landstræk-

¹ Tallene er fra Ruppins Bog fra 1911; Jewish Yearbook 1915 opgiver Jødernes samlede Tal til 13,168,924, deraf i Evropa 9,951,461.

ning i Verden harsaa tættent Jødebefolkning som Polen.

Tætheden fordeles sig saaledes:

i Guv. Varsjav udgør Jøderne af den samlede Befolkning: 18 %
 i Guv. Grodno udgør Jøderne af den samlede Befolkning: 17 %
 i Guv. Minsk, Petrokov, Lomsja og Sedlek udgør Jøderne
 af den samlede Befolkning: 16 %;

derefter indenfor Territoriet dalende til 4 % af den samlede Befolkning (i Gouvernementet Poltava); og udenfor dette naar deres Procenttal næppe noget Steds over 1.

Af disse Jøder bor lidt over Halvdelen (51 %) i Byerne. Det synes ved første Øjekast maaske ikke saa højt et Procenttal, men naar det tilføjes, at af den ikke-jødiske Befolkning kun 12 % bor i Byer, er Forskellen alligevel iøjnefaldende — og til Ugunst for Jøderne. Af alle Byer bor Jøderne tættest i Berditsjev, hvor de udgør ikke mindre end 78 % af Befolkningen; men i endnu 46 andre Byer findes der flere Jøder end Ikke-Jøder; og alligevel har de ingen Steder en ligelig Indflydelse paa Ledelsen af Byens Sager. Det er især til de større Byer, de søger, og Varsjav staar med sine 255,000 Jøder som den af al Verdens Byer, der har næstflest Jøder.

Den Storhandel og Fabriksdrift, som er begyndt i Rusland, har endnu ikke kunnet omskabe Jødernes Kaar. Deres vigtigste Erhverv er fremdeles lignende som i Galicien: Handel, Beklædningsindustri, Befordringsvæsen og Undervisning, men alt i det smaa: Sjakrejører, Skoflikkere, Fragtmænd og Cheder-Lærere. Hertil kommer endnu deres Virksomhed som Værtshusholdere, der særlig har lagt dem for Had og Foragt. Det vil ses, at det helt igennem er Erhverv, der er henvist til at finde deres Kundekreds i det nærmeste Nabolag, og derved mangedobles Byrderne ved at være spærret inde i Territoriet; de skal ikke blot alle bo der, men de skal alle tjene deres Brød der. Jord at dyrke kan kun de aller færreste faa, nemlig i Kolonierne; saa er de henvist til at leve af en eller anden Form for Omsætning, og i disse Fag er det da, at det utaaleligste Brødnid blusser op; de slaas om en Fortjeneste paa 40 Øre om Dagen. Det kan statistisk

godtgøres, at de ovennævnte særlig jødiske Erhverv har 2—3 Gange saa mange Udøvere indenfor Territoriet som udenfor; det viser klart nok, hvor unaturlige Forhold den omkring dette Indelukke dragne Mur fremkalder, og disse Forhold maa nødvendig have i Minde, naar der skal fældes en retfærdig Dom om de saa ofte fremhævede særlige Jødesnyder: Snyderi, Aager og Fremme af Drikfældigheden hos Bønderne i de jødiske Krostuer. Blandt de ejendommeligste jødiske Erhverv er den Form, hvorunder deres Landhandel drives. Vi vil høre Franzos's Skildring: „Ein Dorfgeher“¹ er i Trosfællernes Sprog Navnet paa den Mand, der forsyner Bønderne i de omliggende Landsbyer med, hvad de skal bruge, og saa tjener til Føden derved. Tidlig Søndag Morgen drager han ud af Byen, og hans Ryg er bøjet under en kæmpestor Bylt med Varer. I den er alt, hvad en rutensk Bondes Hjerte kan ønske sig, undtagen det ene, som dette Hjerte ønsker aller mest. Snaps sælger Bissekræmmeren ikke. Men ellers sælger han virkelig alt: Straahatte, Lædervarer, Støvler, Lommeknive til Karlene; Blomster, Baand, Koraller, Elskovsdrikke, Klædevarer, Haandtene til Pigerne; Lærred, Tælle, Køkkentøj, Helgenbilleder, Tryllemidler, Voksllys, Naale og Traad til Huset; Bønnebøger, gamle Benklæder og Kaftaner, nye Tefillin og Mesusas til de spredt boende Trosfæller; Snustobak, Almanaker, Aviser fra sidste Uge, fine Stoffer og Broderier til Præstegaardene og Herresæderne; Likør, Spillekort, indsmuglede Cigarer og andre Sager til Rytterofficererne; kort sagt alt, alt. Saadan drager han Ugen igennem Aar ud, Aar ind, fra By til By fra Hus til Hus evindeligt og altid, trods Vinterens Kulde og trods Sommerens Hede. Han kender alle Folk, og alle Folk kender ham. Har de Brug for ham, faar han Lov at komme ind; behøver de ham ikke, saa jager de ham bort, og er han særlig paatrængende, pudser de Hundene paa ham. Bonden og Adelsmanden, Officerseleven og Kapellanen prøberer deres Vid paa ham eller — hvis de ikke netop er i det aandrijs Hjørne — deres Pisk og

¹ En Bissekræmmer.

deres Sporer. Men han bliver ikke træt af fra Morgen tidlig til Aften silde at opløfte sit hæse Raab, at prutte og narre, hvor han kan komme til. Er der ikke Mønt i Huset, saa tager han Huder i Bytte eller Korn eller Høns og Ænder eller Æg. Men Fredag Eftermiddag vender han hjem til Byen og er Menneske for en Dag og bliver først om Søndagen igen Bissekræmmer. — En saadan Bissekræmmer var ogsaa Natan Bilkes, og dermed er hans Liv fortalt“.

Talrige Jøder mangler fast Erhverv. Den der i Dag træffes som Mægler, er i Morgen Skriver, i Overmorgen Lærer. Et uhyggeligt Vidne om Fattigdommen er Hungertyfus, der baade her og i Galicien optræder hyppigt blandt Jøderne, men ellers forekommer sjældent. Boligholdene oplyses ved følgende Tal fra Guvernementet Kijev: gennem 40 Aar beboedes her hvert ikke-jødisk Hus af gennemsnitlig 410—510 Personer, men hvert jødisk Hus af 1229, i Berditsjev endog af 2287 Personer; efter dette kan det ikke overraske, naar vi træffer Eksempler paa, at et Hjørne i et Kammer udlejes til en Familie. En Kender af russiske Forhold, Leroy-Beaulieu udtaler: „Jeg kan indestaa for, at der i Evropa ikke gives fattigere Mennesker, ingen hvem det koster mere Møje daglig at tjene til et Stykke Rugbrød end ni Tiendedele af de russiske Jøder“.

I Rusland er der ikke almindelig Skolepligt. Det har til Følge, at de jødiske Piger, hvis Undervisning som nævnt ikke har nogen religiøs Betydning, i Reglen ingen Undervisning faar; kun mellem en Fjerdedel og en Tredjedel af de jødiske Kvinder kan læse, men Halvdelen af de jødiske Mænd. Forøvrigt er Læsefærdigheden mere udbredt blandt Jøderne end blandt den ikke-jødiske Befolkning i Rusland, saavel som vistnok overalt, hvor ikke „alle“ kan læse og skrive. Det var i Aaret 1886, at Adgangen til Universiteterne reguleredes, saa kun et vist Tal af Studenterne maa være Jøder; før den Tid talte man for hver 10,000 jødiske Indbyggere 48 jødiske Elever i højere Skoler, men for hver 10,000 ikke-jødiske Indbyggere kun 22. De viste saaledes ogsaa her deres Kundskabstørst, og

endnu ved de ofte at skaffe sig Adgang til Universiteterne trods Reglementerne; disse lyder paa, at kun 3 %—10 % maa være Jøder, men i Virkeligheden er 11 % af alle Ruslands Studenter jødiske; til Sammenligning erindres om, at kun 5 % af alle Ruslands Indbyggere er Jøder. Desuden studerer mange russiske Jøder ved svejtsiske og andre Universiteter. I de brede Lag har Chederundervisningen stærkere Overvægt i Rusland end i Galicien; i Guvernementet Kijev gik i Aaret 1900 ikke mindre end 74 % af alle skolesøgende Jødebørn til Cheder'en; og Jargonene er blandt Ruslands Jøder Modersmaal for 98 % af alle indenfor og 80 % af alle udenfor Territoriet boende. Alligevel har disse russiske Jøder ubetinget et mere aabent Blik for Værdien af fremmed Indflydelse og er mere modtagelige derfor end deres galiciske Trosfæller, hvilket er saa meget mærkeligere, som Rusland slet ikke har emanciperet, frigivet sine Jøder, hvad Galicien har; det er et nyt Vidnesbyrd om, at Hemmeligheden ved Jødernes Lighedannelse med det dem omgivende Samfund ligger ikke gemt i det, vi kalder Emancipationen. De russiske Jøder har en Litteratur og en frodig Presse baade paa Jargon og paa Hebraisk, ligesom flere af Ruslands nyere Forfattere, især Tolstoj, har vundet Indgang iblandt dem, og Virkningen deraf er kendelig. Navnlig har de socialdemokratiske Ideer vundet ivrige Tilhængere ofte med den samme Gudløshed i Følge, som kendes fra Vestens Lande. Lodz, hvor der lever talrige Jøder, er netop et af Brændpunkterne i den russiske Revolution, og det mærkes ogsaa indenfor de jødiske Kredse.

Men den politisk-økonomiske Fællesinteresse, der her opstaaet mellem en Kreds af Russere og en Kreds af Jøder, har dog ikke været stærk nok til at skabe Velvilje overfor Jøderne hos de Revolutionære; ogsaa disse har med Tilfredshed været Vidner til deres jødiske Kammeraters ulige Kamp med de russiske Myndigheder. Jødehadet i Rusland ytrer sig overfor de rige Jøder gennemgaaende i lignende Former som hos Vestens Antisemiter, men saaledes, som det kommer til Orde indenfor Territoriet, har det i det hele et mere brutalt Præg, ogsaa naar det ikke just

vil se Blod. Dette Had har sit Arnested i Samfundets øverste, ledende Kredse, ikke hos Bønderne; disse er tværtimod klar over, at de ikke kan undvære Jøderne og sér ofte paa dem med Velvilje; men rigtignok har ogsaa Bønderne ofte ladet sig ophidse til at deltage i Forfølgelserne. Af Anklagerne mod Jøderne er der en, som indtager en Særstilling derved, at den baade er den mest ondsksfulde og den aabenbart løgnagtigste, nemlig Beskyldningen for Ritualmord. Med Mellenrum dukker den atter og atter op i Lande med en uoplyst Befolkning, sidst 1913 i Kijev mod en russisk Jøde ved Navn Beilis. Altid giver den Anledning til Uroligheder (Kisjinev), men aldrig bliver den bevist. De øvrige Anklagepunkter ligner alle hverandre: Jøderne udplyndrer Bønderne med Snyderi og Aager; de er Snyltere paa Samfundet og frembringer ingen nye Værdier ved deres forskellige Erhverv; de forleder Bønderne til Drukkenskab; de undrager sig Militærtjenesten; de er revolutionære; de blander sig ikke med den russiske Befolkning, er uvidende og urenlige. Hvad dette sidste angaar, maa det være tilladt at citere et kraftigt Ord: man kan ikke kaste Folk paa en Mødding og bag efter lade dem høre, fordi de ikke lugter godt; iøvrigt vil det for den, der ikke kender alle disse Forhold af grundigt Selvsyn, ikke være muligt at dømme om Enkelthederne. Dog saa meget kan ogsaa paa Afstand ses klart nok, at enten Anklagerne har lidt eller meget paa sig, saa bunder disse Forhold tilsidst saa godt som alle dels i Bestemmelserne om Territoriet og Udelukkelsen fra mange Erhverv, dels i at Regeringen har gjort og gør, hvad den kan, for at ægge deres Had og vedligeholde hos dem Bevidstheden om, at de kun er Fremmede. Hvad særlig Jødernes Virksomhed som Værtskusholdere angaar, maa man vide, at før Polens Deling var Spritfabrikationen en Forret for Godejerne i Landet; disse overdrog Jøderne Handelen og Udskænkningen, mens de selv drog Fordelen; Jødernes personlige Ædruelighed maatte gøre dem vel egnet til denne Virksomhed, og deres Stilling i Polens Nedgangslider var en saadan, at man kunde sætte dem til, hvad man vilde. Saaledes er ogsaa dette Erhverv blandt dem, Jøderne fra

først af er nødte ind paa. Er de blevet demoraliseret derunder, er de ikke ene om Skylden. Iøvrigt er det statistisk godtgjort, at Brændevinsforbruget er større udenfor Territoriet end indenfor (Forholdet er som mellem 37 og 31). Ogsaa „kristne“ Aagerkarles Renter er gennemgaaende højere end de jødiskes — en ligefrem Følge af, at Konkurrencen indenfor Territoriet ogsaa i dette Fag trykker Priserne.

Det har ikke været min Opgave at prøve at skildre Jødernes Forhold under Krigen; dertil er Efterretningerne baade for spredte og for upaalidelige. Jeg vil nøjes med at anføre to Udtalelser af russiske Jøder fra Krigens Tid. Den første er fra „Rigsdumaens historiske Dag“ den 8. Aug. 1914¹, da den deputerede Friedmann besteg Talerstolen og under stormende Bifald fra hele Dumaen, selv fra yderste Højre, talte om den „Begejstring, som i Øjeblikket fyldte det jødiske Folk“, og derefter fortsatte han: „Trods de svære Retsbetingelser, vi lever under, føler vi Jøder os dog stadig som Ruslands Borgere og har stadig været Fædrelandets tro Sønner. — Ingen Kræfter kan rive os bort fra vort Hjem Rusland, fra den Jord, med hvilken vi er forbundet med aarhundredgamle Baand. Osv.“.

Den anden Udtalelse faldt bag Østfronten i Oktober samme Aar i en Samtale med en sønderjysk Soldat². Den lød: „Gud give, de Tyske kunde sejre. Jøderne i Tyskland er allesammen rige Folk“.

Den her meddelte Skildring vil have sat Læserne i Stand til at afgøre, hvem af disse to Jøder, der sagde det, som virkelig „i Øjeblikket fyldte det jødiske Folk“.

3. Russiske Jøders Religiøsitet.

Israelsmission.

De russiske Jøder maa i religiøs Henseende deles i fem Klasser. 1. De ortodokse eller Talmudjøderne, der udgør Flertallet. 2. Chasiderne, der bor tættest

¹ Russisk Orange-Bog. Kbh. Sept. 1914, S. 45.

² Harald Nielsen: Sønderjyske Soldaterbreve. Kbh. 1915, S. 24.

mod Sydvest og anslaaes til 400,000 i Tal. 3. Karæerne, der kun udgør et lille Mindretal (13,000); de indtager en Særstilling baade aandeligt ved deres Forkastelse af Talmud og borgerligt derved, at de af den russiske Regering ikke regnes for Jøder, og de er saaledes ikke underkastet de for Jøderne gældende indskrænkende Bestemmelser.

4. Reform-Jøderne er i Rusland „stærkt repræsenteret, alt for stærkt“ (Wilkinson), og efter som Jøderne frigør sig for Tvangsstyrets Baand, vokser deres Tal. 5. De, der staa ligegyldige eller fjendtlige overfor al Religion. Den yngre Slægt fylder stærkt op i Rækkerne her; der sker i mange jødiske Kredse i Rusland i vore Dage et saa radikalt Brud med al Religion som ellers kun sjældent hos Jøder; det er Nihilismens Aand, der holder sit Indtog i Religionen. Trods alle disse Brist maa det dog i det hele og store siges, at der hos de russiske Jøder stadig er levende Interesse for Religionen, og blandt dem er der Sædejord for Evangeliet som ingen andre Steder blandt Jøderne. Men det synes — med Henblik paa den nævnte aandelige Nihilisme —, som det ogsaa her i vore Dage er den afgørende Time for disse Jøder.

Om Daab af Jøder i Rusland høres der i 18. Aarhundrede næsten intet, men desto mere i det 19de. Tsar Alexander I er, saavidt vides, det eneste Menneske indenfor den ortodokse russiske Kirke, der har sat et egentligt Jødemissionsarbejde i Gang; han gik endog saa vidt i sit Frisind, at han lod kalde en evangelisk jødisk Prøselyt, Johan Christian Moritz til at missionere blandt Ruslands Jøder. I Aarene 1817—25 virkede han og var til Velsignelse for mange. Tsaren gav de omvendte Tilladelse til at købe Jordejendom, og han fritog dem for Krigstjeneste og alle Afgifter i tyve Aar, ligesom han tillod dem at danne særlige jødekrystalige Menigheder. Efter Nikolaj I's Regeringstiltrædelse sattes der efterhaanden en Stopper for alt sligt; han vilde ogsaa arbejde paa Jødernes Omvendelse, men paa sin egen Vis: med Vold og Tvang. Resultatet forelaa efter hans 30-aarige Regering (1825—55) i Form af henved 30,000 døbte Jøder; fra 1836 af have de aarlige Tal paa Daabshandlinger, 1326 i Gennem-

snit for hvert af disse 20 Aar. Under Aleksander II's frisindede Styre (1855—81) dalede det aarlige Gennemsnit til 521; og efter Majloven 1882 steg det atter til 841 under Aleksander III og Nikolaj II indtil Aarhundredskiftet. Ingen Steder i Verden har i det 19. Aarhundrede den politiske Indflydelse været tydeligere at mærke paa Tallet af Jødedaab end indenfor Ruslands ortodokse Kirke.

I vort Aarhundrede har Rusland midt under Krigen med Japan indført Religionsfrihed ved Paaske-Ukas'en af 1905; før den Tid var vel ingen Trosbenedelse ligefrem forbudt, men Overgang fra et Samfund til et andet tillodes kun, naar det gjaldt en Indtrædelse i den ortodokse Kirke; Udtræden af denne var rent ud forbudt. Det, der skete i Aaret 1905, var, at Udtrædelse af den ortodokse Kirke blev tilladt, om end kun med stor Vanskelighed, samt at Overgang mellem de øvrige Samfund blev givet fri. Disse Bestemmelser er kommet Hedningemissionsarbejdet indenfor russisk Statsomraade til gode, men Jøderne talte Paaske-Ukas'en slet ikke om, og Arbejdet blandt dem har saaledes ikke nydt godt af den for andre vundne Frihed. Den ortodokse Kirke har, bortset fra Tsar Aleksander I's Regeringstid, altid fastholdt som sin egentlige Forret at modtage jødiske Proselyter; andre Kirker i Landet skal have en særlig Tilladelse til at døbe Jøder, men kan i Reglen ogsaa opnaa den; direkte Mission blandt Jøderne med Møder o. l. er derimod ligefrem forbudt; og selv om Forbudet ikke alle Vegne opretholdes strængt af Guvernørerne, maa Missionsselskaberne dog indrette sig derefter paa særlig Vis; f. Eks. kan deres Udsendinge tage Plads som Hjælpepræster hos den evangeliske Landskirkes Præster, som findes villige til et saadant Samarbejde, og i Ly af den Tilladelse, Landskirken kan faa indrømmet, vil Missionæren da endog kunne døbe Jøder; eller Udsendingene faar Bevilling som Bogsælgere, saaledes som vi siden skal høre om Mildmay-Missionens Arbejdere. Jævnlig lader Missionærene sig optage i russisk Undersaatsforhold, hvorved de i Almindelighed vinder tryggere Kaar; selv om det gaar galt, vil en saadan Missionær ikke kunne udvises af Riget, men falder han til Byrde, maa han

paa den anden Side være forberedt paa at blive sendt til Sibirien.

Ogsaa i Henseende til Daabens borgerlige Betydning er Forholdet stadig det samme, at i det Øjeblik en Jøde bliver døbt, brister alle de Baand, hvormed Lovgivningen binder ham, og han er en fri Mand. Man maa i Sandhed undres over den Kraft, hvormed det store Flertal af Jøder Aar ud og Aar ind modstaar denne Fristelse. Alligevel er Tallet paa dem, der døbes, saa højt, at det maa paa kalde den største Interesse, dog ikke som noget glædeligt, tværtimod; samtidig med at disse Tal fortæller om nogle faa oprigtige, som fandt deres Messias, fortæller de om Masser af Jøder, der Aar for Aar optages i Kirken, uden at dennes Tjenere i mindste Maade kan have nogen Visshed for, at der er foregaaet en indre Forandring. Missionærerne selv er de første til at klage over dette „Døberi“ og taler ofte¹ om denne „Daabsbevægelse“ som en af de Ting, der lægger de største Vanskeligheder i Vejen for et ærligt Arbejde for Guds Rige blandt Jøderne.

Den romersk-katolske Kirke driver ingen Israelsmission i Rusland. Men de evangeliske Kirker har her fundet deres vigtigste Arbejdsmark, navnlig gennem de store engelske Selskaber. London Jews Society begyndte før nogen anden og oplevede her i Aarene 1818—54 sin lykkeligste Tid. Arbejdet udførtes i nøje Tilknytning til den evangeliske Landskirke; det Gamle og Nye Testamente paa Jargon samt kristelige Skrifter udbredtes i stort Tal; Missionsrejser foretoges; Gudstjenester og Bibellæsninger, ledsaget af Samtaler med Jøder, afholdtes paa Polsk, Tysk, Engelsk, Jargon og Hebraisk; et Arbejdshjem for Proselyter oprettedes; Missionskoler stiftedes. Rabbinerne begyndte at blive bange; det syntes, som deres aartusindgamle Magt over Sindene vaklede; Talmuds Anseelse dalende, og meget af det gamle jødiske faldt; hertil bidrog ogsaa Regeringens mange Forbud og den livlige Forbindelse

¹ Se f. Eks. v. Harling og Fauverholdt i »Israelsmissionen« 1909, S. 57 ff. E. Clausen: Art. »Schmad og Daab« i N. M. T. 1914, S. 114 ff.

Vester paa ad de nye Jernbaner; Fordomme mod Kristendommen blev nedbrudt, eftersom man lærte den at kende, især som den vandt Skikkelse i mange nydøbtes Liv. Mange var der, som lod sig døbe, ofte saaledes at de ved Missionærenes Arbejde vakte modlog Daaben i en af de evangeliske Landskirker. Dette kunde kun virke til Støtte og Berigelse paa begge Sider, men det har haft til Følge, at Tallet paa de af London-missionærene døbte er meget lavt, nemlig kun 361 i disse 36 Aar. Dette Tal alene afgiver slet ingen Maalestok for Arbejdets Fremgang. — 3 Uger før sin Død forbød Nikolaj I dette Arbejde (1854). Det var vel Krimkrigen med England, der gav ham Anledning dertil. Men i 22 lange Aar stod alt stille, og da Arbejdet i Aaret 1876 atter genoptoges, blev det desværre ikke i den gamle Stil. I den forløbne Tid var den ovenfor skildrede kapitalistiske Udvikling begyndt i Rusland; navnlig Varsjav, der altid havde været London-missionens Midtpunkt, var draget ind i det moderne Handels- og Fabriksliv, og den moderne Vantro havde allerede givet sig til Kende blandt Jøderne her. Tillige gav de ny tilkomne Missionærer Arbejdet et andet Præg end før: Samvirket med Landskirkerne forsmaaede man; nu skulde alt være engelsk. Arbejdet fik derved et Præg af Sektvæsen, og — de enkelte Missionærers personlige Iver og Kærlighed ufortalt — fik det kun liden Fremgang. Dog har den sidste Tid vistnok atter bragt et Opsving, og Varsjav er stadig denne Missions Udgangspunkt i Rusland.

Englands næstældste Israelsmissionsselskab er British Society for the Propagation of the Gospel among the Jews (British Jews Society fra 1842). Dette Selskab støttes af Kredse udenfor den engelske Statskirke og virker i Vilna, hvor det har det eneste Lægmissionsarbejde, som er i Gang blandt Ruslands fattige Jøder.

Biblens Udbredelse har altid været en af Israelsmissionens vigtigste Opgaver. Det er derfor i sin Orden, at det Britiske Bibelselskab længe har haft talrige Kolportører i disse Egne. Der er endog et engelsk Israelsmissionsselskab, den tidligere nævnte Mildmay-Mission (stiftet 1876), der har gjort Biblens Udbredelse

til Grundlaget for hele sit Arbejde i disse Egne. Dets Stifter, John Wilkinson, er en af Israelsmissionens store Skikkelser; det var hans Tro og Bøn, hans brændende Kærlighed til Israel og hans Haab om dets snarlige Hjemkomst til det hellige Land, der bar dette Arbejde gennem en Menneskealder. Som Arbejdet øves i Rusland, tilstræber man ikke at vinde noget blivende Sted: Bibeldepoter anbringes i lejede Lokaler, men flyttes jævnlig; i Aaret 1913 fandtes saadanne i Libov, Orani, Otvosk, Varsjav og Vilkovitski, siden er Arbejdet paabegyndt i Grodno, og ud fra disse Pladser rejser saa Missionærerne til de tætteste Jødeegne i Landet, idet de hos de russiske Myndigheder faar en Tilladelse til at uddele og sælge hellige Skrifter og Traktater. Denne Tilladelse giver dem vel ingen Ret til at holde opbyggelige Møder, men derimod til at forklare Bøgernes Indhold for Køberne, — og her, i dette sidste, er Missionens aabne Dør. Et tilsvarende Arbejde gøres ved selve Depotet; og Erfaringen har vist, at her, hvor Forskellen fra det egentlige Stationsarbejde ikke er stor, naar Ordet i Reglen dybest ind. Det var i Aaret 1887, at Mildmay-Missionen begyndte i Vilna; i de første Aaringer uddeltes det Nye Testamente i Titusindvis, men i Flæng og — ifølge Sam. Wilkinson — ikke altid med Visdom; Følgen var, at mange Jøder modtog Bøgerne blot for at brænde dem; senere har man overholdt mere Varsomhed i Uddelingen, og Lejligheden til at bringe Vidnesbyrdet om Kristus er ikke blevet mindre derved.

Vi kan ikke følge de enkelte mindre Israelsmissions-selskaber i deres Arbejde i de gamle polsk-litaviske Egne, men henviser til Kortet, hvor man vil finde Navnene paa alle Israelsmissionsstationer understreget. Kun skal nævnes, at Centralforeningen fra Leipzig i Lodz har en Station, hvor Pastor Faerholdt fra Danmark har sin Gerning i Forening med den lutherske Kirke i Polen. Ellers har denne Centralforening henvendt sin Hovedinteresse paa Sydrusland, hvor der navnlig i Kisjinev i Bessarabien i det sidste halve Aarhundrede er sket mærkelige Ting i Israelsmissionen, samlet om Navne som Fal-

lin, Gurland og Rabinovitsj. Men Skildringen der-
af hører andet Steds hen.

De polske Jøders Historie skal vise os to Ting: Kristen-
hedens Skyld overfor dette ulykkelige Folk, som er under
Guds Dom, og: det Stof der er i det samme Folk, et Stof
hvoraf der i Guds Time kan blive Guld kristne. Men skal
det, vi saaledes ser, blive os til den sande Gavn, skal vi
mindes et tredje: Gud har før kaldet sit Folk fra Trælle-
kaar for at gøre det til et Folk af Konger og Præster, og
han vil gøre det samme igen, herligere end nogensinde,
for sine Løfter til Folket har han ikke fortrudt. „Her-
ren skal endnu trøste Zion og endnu udvælge Jerusalem“;
han give os sin Helligaand, at vi maa være tro i Bøn og
Tjeneste for dette Folk.

INSTYTUT
BADAŃ LITERACKICH PAN
BIBLIOTEKA
00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat
Tel. 26-68-63

Kort over Kongeriget Polen.

er det gamle polske Riges Grænser 1569 (Unionen i Lublin)–1660 (Fred i Oliva). Efter Droysens Allg. Hist. Handallas.

er den Linje, der 1807–14 afgrænsede Storhertugd. Varsjav fra Rusland, og som siden afgrænsede »Kongeriget Polen« fra det egentlige Rusland.

er nuværende Landegrænser (1915).

er Grænsen for det russiske Jødeterritorium (16 Guvernementer og 10 polske Provinser). Efter Sam. Wilkinson.

Navne paa Riger og Landskaber fremstiller Forholdene ved Begynd. af 17. Aarh.

Navne paa Israelsmissionens Virkepladser (efter Stracks Yearbook 1913) er understreget.

F

22.746